

TB 3AA5

Gesch. België & Econ. Geschied.

HANDELINGEN

der

Maatschappij voor Geschiedenis
en Oudheidkunde
te Gent

NIEUWE REEKS — DEEL XX
1966

Gent 1966

MAATSCHAPPIJ VOOR GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE
TE GENT

Bestuur :

Voorzitter:

Professor Dr. H. VAN WERVEKE, Nieuwstraat 12, St.-Denijs-Westrem

Ondervoorzitters:

Professor Dr. J. DUVERGER, Toekomststraat 23, St.-Amandsberg

Dr. H. NOWE, Krijgslaan 1, Gent

Secretaris-penningmeester:

Professor Dr. R. VAN CAENEGEM, Veurestraat 18, Afsnee

Secretaris voor de publicaties:

Professor Dr. J. DHONDT, Blandijnberg 2, Gent

Lidmaatschap :

Bijdrage: 100 F jaarlijks.

Prijs van deze aflevering voor niet-leden: 150 F.

Briefwisseling :

Gelieve alle briefwisseling in verband met de *Handelingen* te sturen tot een van beide secretarissen.

Alle betalingen dienen gedaan via P.C.R. van de Maatschappij, nr 3706.80 (Abrahamstraat 13, Gent).

INHOUD

	blz.
A. DESPRETZ: <i>Stadsversterkingen en burgerwacht tijdens de instauratiejaren der Gentse Calvinistische Republiek (1577-1579)</i>	3
J. LAMBERT: <i>De verkoop van nationale goederen in de provincie Oost-Vlaanderen tijdens het Hollands bewind (1820-1821)</i>	19
H. GAUS: <i>Identifikatie van het lezerspubliek der Gentse dagbladen van het midden der 19e eeuw door analyse van de advertenties</i>	43
F. MARTENS: <i>Politiek en Pers. De verkiezingen van de gemeenteraad te Gent 1869-1878</i>	81
U. VERMEULEN: <i>Katholieken en Liberalen tegenover de Gentse Pacificatiefeesten (1876)</i>	167

Stadsversterkingen en burgerwacht tijdens de instauratiejaren der Gentse Calvinistische Republiek (1577-1579)

door

André DESPRETZ

In een vroeger artikel over de vestigingsjaren der Gentse Calvinistische Republiek, wijdden we reeds enkele bladzijden aan de krijgsraad ¹.

Dit organisme kon niet duidelijk omschreven worden, maar het stond vast dat de militaire aangelegenheden tot haar bevoegdheden behoorden. Zo dus ook de versterking der stad en de regeling van de burgerwacht.

Waar wij toen slechts enkele regels aan deze beide problemen besteedden, willen we ze thans nader onderzoeken, temeer daar beide van uitzonderlijk belang waren voor de soliede vestiging van de Calvinistische Republiek.

1) *De Versterking van de Stad.*

In 1540 beval Karel V, wegens de opstand der jaren 1539-1540, de ontmanteling van Gent. Men wierp de grachten aan de ringmuur toe van aan de Antwerpse poort tot aan de Schelde ² en op de plaats van de oude heerlijkheid van St.-Baafs richtte men een citadel op: het zo gehate „Spanjaardkasteel” ³.

De toestand bleef onveranderd tot de zomer van 1576. Eind juni van dat jaar maakten de Spanjaarden zich meester van Zierikzee. Daar ze sedert 22 maanden geen soldij ontvangen hadden, trokken ze naar Brussel en vernielden alles op hun weg. Zo werd Aalst geplunderd en gedeeltelijk uitgemoord ⁴.

Op dit ogenblik nam Gent, op bevel van de graaf van Roelux, gouverneur van Vlaanderen, voorzorgsmaatregelen. De grachten aan de Keizerspoort en de St.-Lievenspoort werden opnieuw bruikbaar gemaakt, opdat de vijand ze 's nachts niet zou kunnen oversteken. De graaf zelf begon met nieuwgelichte troepen, door de Staten van Vlaanderen, de belegering van de dwingburcht. Tevens deed men beroep op Oranje, daar de belegering

(1) *De Instauratie der Gentse Calvinistische Republiek (1577-1579)*, in „Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent” — Nieuwe Reeks, dl. XVII, 1963; pp. 167-169. — „Studia Historica Gandensia”, dl. 4, 1963; pp. 49-51.

(2) Fris V., *Histoire de Gand*, Brussel, 1913; pp. 192-193.

(3) Van Lokeren A., *Le Chateau Espagnol à Gand*, Gent, 1855; vooral pp. 39-46.

(4) Op 25 juli 1576.

dreigde aan te slepen. Maar op 11 november gaf het garnizoen in het kasteel zich over.

In augustus stelde Don Juan zijn roekeloze daad te Namen. Oranje had er steeds op aangedrongen Don Juan niet te erkennen, tenzij onder bepaalde voorwaarden. In die voorwaarden was de afbraak der citadels begrepen ⁵.

Deze eis van Oranje was in goede aarde gevallen bij de steden die door een dergelijk kasteel beheerst werden, temeer daar de bevolking veel last ondervond van de Spaanse garnizoenen. Wanneer de Staten aan de macht kwamen werden ze dan ook langs alle kanten overstelpt met vragen om de kastelen af te mogen breken. Antwerpen, Gent, Utrecht, Valenciennes, Béthune en Rijsel behoorden tot dit aantal. Ze bekwamen de toelating hun citadel langs de stadszijde te slechten ⁶. Enkel het kasteel te Kamerijk werd bewaard, daar Kamerijk een keizerlijke stad was, en omwille van de soevereiniteitsrechten van de Aartsbisschop ⁷. Aan Gent werd op 21 augustus 1577 de toelating tot afbraak gegeven, twee dagen nadat Antwerpen deze bekwam. De Staten, bewust van het gevaar eraan verbonden, formuleerden er een vrome wens bij: „God gheve dat het desmantelerene voorseyde gheschiede tot onderhoudt vande catholycque religie...” ⁸. Vijf dagen later toog men aan het werk onder gepijp en getrommel.

Iedereen moest meehelpen. Wie niet ging werd verplicht 7 stuivers te betalen om anderen in hun plaats te kunnen stellen ⁹.

Het kasteel was op de plaats van de St.-Baafsabdij opgericht, omdat men van daaruit Gent het best kon bedwingen. De artillerie bestreek een groot gedeelte van de stad en het was uit de richting van Brabant dat men de versterking het best kon bevoorraden met soldaten, munitie en voedingsmiddelen. Daarenboven werd het fort beschermd door de samenvloeiing van Schelde en Leie.

De neef van de constructeur van het kasteel, Adriaan de Croy, gaf zelf aan de Staten de raad de burcht af te breken, zodat Don Juan er geenszins zijn „sedem belli” kon maken.

Op 30 september en 12 oktober versnelde men de afbraakwerken ¹⁰. Ter gelegenheid van Oranjes intrede in Gent in december 1577, gingen de Antwerpenaars, die de Prins vergezelden, helpen breken. Dit uit solida-

(5) Enno van Gelder H.A. in *Alg. Gesch. der Ned.*, dl. V, pp. 88-89.

(6) Bussemaker C.H.Th., *De Afscheiding der Waalse Gewesten*, Haarlem, 1895-96, 2 dln; dl. I, p. 195.

(7) Bentivoglio G., *Histoire des Guerres de Flandre*, uitg. dr Loiseau M., Parijs, 1770; 4 dln; dl. II, p. 213.

(8) S.A.G., *Ontvangen Brieven 1450-1578*, f° 307. — En niet op 3 augustus zoals P.C. Vander Meersch het op p. 30 van zijn werk *La ville de Gand considérée comme place de guerre* beweert. (in „*Mémoires Couronnés et Mémoires des Savants Etrangers publiés par l'Académie royale*”, dl. XXV; Brussel, 1854).

(9) De Jonghe B., *Ghendtsche geschiedenissen ofte Chronycke vande beroerten en ketterije binnen en omtrent de stad Ghendt sedert het jaer 1566 tot het jaer 1585*, Gent, 1752; 2 dln; dl. I, p. 304.

(10) Fris V., *La Citadelle de Charles Quint et le Château des Espagnols à Gand*, in A.A.R.A.B., LXX, 1922, pp. 10, 26-29.

riteit met de Gentenaars¹¹. De Gentenaars, die de Prins bij zijn terugkeer naar Antwerpen begeleidden, deden op hun beurt hetzelfde in deze laatste stad¹².

Terwijl de beide westelijke bastions van de dwingburcht verdwenen, bleven de oostelijke behouden, om deel uit te maken van de nieuwe omwalling. Immers Gent kreeg in de periode 1577-1581 een nieuwe gebastioneerde omheining, daar de krijgsverrichtingen onder Don Juan en vervolgens onder Farnèse een groeiende bedreiging vormden.

De vroegere omwalling dateerde van 1488 en voldeed geenszins meer aan de eisen van de geëvolueerde krijgskunst. Ze bestond uit een combinatie van twee elementen: in de meest bedreigde sectoren werd een vestingsmuur opgetrokken en de andere plaatsen kon men onder water zetten. Aldus bekwam men een beschutting, die de stad praktisch oninneembaar maakte. In het derde kwart van de 16de eeuw verbeterde de kwaliteit der artillerie en de magistraat besloot dan ook een nieuwe omheining te bouwen, volgens de voorschriften van de Italiaanse krijgskunst: stevige wallen voorzien van bastions, en beschut door brede grachten¹³.

Over het tracé ervan was men het aanvankelijk niet eens. Een groep, met de ingenieur Pieter de Buck, die het kapittel van St.-Baafs achter zich had, wou de versterkingswerken buiten St.-Baafs leggen. Vijf à zes anderen, waaronder de ingenieur Martinus van Thol¹⁴, raadden aan de vestingswerken doorheen de Ham te maken. Aldus zou men, door de stad te verkleinen, ze tevens versterken. Men legde het geschil voor op het stadhuis, waar men op 2 oktober besloot de omheining te laten verlopen van aan het kasteel in de richting van het zuiden, tot de Keizerpoort, en naar 't noorden toe, tot aan de nieuwe gracht gegraven bij de Muidepoort.

De zevende oktober begon men het werk¹⁵.

(11) De Jonghe B., *Op. cit.*, I, p. 329. Tevens vinden we de tekst in het afschrift dat de heer Verheyden A.L.E. vóór 1945 kon maken van het handschrift van de Kroniek van Jan van de Vivere, toendertijd berustend te Bazel bij Antwerpen op het kasteel van burggraaf Vilain XIII. Telkens we dit afschrift gebruiken duiden wij het kortweg aan als „Afschr. Verh.”.

(12) Memorieboek der stad Ghent (1301-1793); uitg. dr Vander Meersch P., Gent, 1852-1861; 4 dln., dl. III, p. 38 — 15 januari 1578.

Op 1 en 2 augustus 1577 werden de Duitse vendels van de Spaanse regering uit het Antwerps kasteel verjaagd. Op 19 augustus werd door de Staten de toestemming gegeven het kasteel te „demanteleren te stadswaarts”. Op 24 augustus begon de afbraak waarover Karel Hannaert, heer van Liedekerke, de leiding had. Zelfs vrouwenarbeid kwam er bij te pas. Dag en nacht werd er gewerkt, tot op het ogenblik dat men verplicht was de nachtarbeid af te schaffen, daar „er veel schelmerij gebeurde”.

In 1550 en 1581 gingen deze versterkingswerken verder zowel aan landszijde als waterzijde. De onkosten dekte men met behulp van kerkelijke goederen.

Zie: Prims Fl., *Geschiedenis van Antwerpen*, dl. VIII, 1; Antwerpen, 1941, pp. 137-139.

Prims Fl., *De Kolonellen van de „Burgersche Wacht” van Antwerpen, 1577-1585*, Antwerpen, Brussel, Gent, Leuven, 1942, pp. 21-22, 132, 196-197.

(13) Van Werveke H., *Gent. Schets van een Sociale Geschiedenis*, Gent, 1947, pp. 78-80.

Fris V., *La Citadelle...*, p. 27.

(14) S.A.G., Collatieregister, 1577-1583, f° 144.

(15) Afschr. Verh. — De Jonghe B., *op. cit.*, I, p. 307.

In een eerste periode, lopend van 7 oktober 1577 tot half februari 1578, beperkte men zich tot de versterking van de stad langs de oostzijde, nl. aan de Keizerpoort, de St.-Lievenspoort, St.-Baafs, de Muide en de Ham. Men slochte de bermen, vulde de grachten, verwijderde bomen en hagen, om in geval van belegering over een vrij uitzicht te beschikken. Dit alles binnen de 150 roeden, een lijn door de ingenieurs afgebakend. Indien de bomen niet verwijderd werden tegen de in voorgebod bepaalde datum, zou men ze ten profijte van de stad verkopen. Ook de huizen dienden gesloopt binnen diezelfde cirkel, evenals de molens. Deze laatste konden moeilijk onmiddellijk uit de weg geruimd en men stelde dan ook voor ze te laten staan totdat de noodzakelijke versterkingswerken voltrokken waren. Zowel huizen als molens werden door speciaal daartoe aangestelde lieden geschat. Men ging de belofte aan binnen de twee à vier jaar aan de eigenaars een redelijke vergoeding uit te betalen¹⁶. De kerk van St.-Amands behoorde tot de af te breken gebouwen.

In februari 1578 kwamen de kloosters van de Hl. Claren en de Chartrousen aan de beurt. Men sloopte ze in een tiental dagen en de goederen verkocht men publiek. Hier dient benadrukt dat de afbraak van deze kloosters gewoonweg een gevolg was van het feit dat ze buiten het tracé der vestingswerken lagen. Een anti-katholieke maatregel, of een begin van terreur moet men er dan ook niet in zien, zoals sommige auteurs wel deden¹⁷.

Eind februari begon om zo te zeggen een tweede fase in de versterkingswerken. Van dan af besloegen ze de ganse omtrek van de stad.

Wel was men op 4 februari 1578 reeds begonnen met tussen de Bijloke en Akkergerm ('t Ender Weere) een gracht te delven¹⁸. Maar voorlopig bleef dit een alleenstaand geval.

Op 10 februari namen de schepenen van gheedele een resolutie aan, waarin voorkwam¹⁹ dat als dringende werken werden aanzien de stukken van 't Ender Weere tot aan de Bijloke; van de Petercellepoort tot de Heuverpoort; de omgeving van de Keizerpoort en het gedeelte tussen het kasteel en de Dampoort. De werken aan de Ham werden uitgesteld, omdat men over niet meer dan achthonderd burgers kon beschikken. Immers men moest toch ook de wacht verzekeren, en de regeling was zo, dat men om de drie à vier dagen delven moest of de wacht optrekken.

Op 26 februari vaardigde men de nieuwe maatregelen in voorgebod uit²⁰.

(16) Van Campene Ph. „Diarium Rerum Gandavensium, ab anno 1566 usque ad annum 1585” in Hs. cabinet der Kon. Bibl., ms 16892 & 16893 ; f° 192.

Afschr. Verh. — De Jonghe B., *op. cit.*, I, p. 329.

S.A.G., Voorgeboden 1572-1582, f° 180 v°.

S.A.G., Register Z, f° 57 v°-59 ; en 59-61.

(17) Fris V., *Histoire de Gand*, p. 225.

Nève de Mévergnies E.J., *Gand en République - La Domination Calviniste à Gand (1577-1584)*, Gent 1940, p. 27.

(18) Memorieboek, III, p. 39.

(19) S.A.G., Register Z, f° 59-61.

(20) S.A.G., Voorgeboden 1572-1582, f° 182-185.

Daar de opzichters van de werken alle gekende lieden zijn uit de Gentse Republiek, vermelden wij hen hier kortweg.

Hier laten we ze volgen.

Tussen St. Baafs en de Keizerpoort werden Pieter Cluetryn en Jan van Rejable als opzichters aangesteld. Vijftig burgers moesten er iedere dag arbeiden en er voor zorgen dat binnen de drie dagen de kerk en de kloostermuren van St. Clara buiten Gent, evenals de brouwerij en de huizen van Vincent Salomon en Philips vander Vynct werden gesloopt. Zoniet zou men deze gebouwen geven aan diegenen, die ze het eerst afbraken.

Buiten St. Lievenspoort werden Jacob Stalins en Mr Lieven vanden Vivere opzichters van de werken. Hier eveneens hadden vijftig burgers tot taak de huizen af te breken. Bij het in gebreke blijven werden de materialen opnieuw aan diegenen geschonken, die ze het eerst afbraken. De drie bestaande molens dienden binnen de acht dagen gesloopt; de molenbergen geslecht.

Bij het sluis aan de Opper-Schelde en de Heuverpoort fungeerden als opzichters Jan Schauteete en Willem de Knuut. Eén vendel burgers zou er dagelijks werken en binnen de acht dagen de huizen aan het sluis afbreken, evenals de twee molens buiten de Heuverpoort. De twee molenbergen zouden eveneens geslecht worden.

Jan Schauteete en Willem de Knuut werden opzichters *buiten de Petercellepoort*. De gemetste huizen, die er noodzakelijk moesten afgebroken worden, dienden dit binnen de tien dagen. Zoniet brandde men ze plat.

Als opzichters te *Akkergem en tussen de Bijloke en 't Ender Weere* stelde men Willem Sanders, Joos van Bracle en Joos Triest, heer van Lovendegem, aan. Twee vendelen burgers deden er dagelijks de noodzakelijke werken.

Buiten de Brugse Poort oefenden Loys Hueriblocq en Nicolaas Uutenhove het toezicht uit. Het materiaal van het klooster der Chartreusen diende binnen de drie dagen afgebroken, door de kopers ervan. Bovendien was men verplicht al de gemetste huizen buiten de Brugse Poort af te breken binnen de tien dagen.

Opzichters van de werken *buiten de Muidepoort* waren Jan van Ooteghem en Lucas Deynaert. Vijftig burgers gingen er de huizen die men begonnen was af te breken, verder slopen. De molens werden eveneens afgebroken en de molenbergen geslecht.

Bij 't Nieuw Kasteel (St.-Baafs) tenslotte fungeerden Lieven Tayaert en Gillis del Ponte als opzichters. Uit te voeren werken: al de huizen binnen de tien dagen afbreken.

Zo werd de ganse stad door een ringmuur omgeven. In de periode juli-augustus 1578 zette men spoed achter de werken aan de Brugse poort, de

Petercellepoort en de Heuverpoort²¹. De nieuwe omheining bestond uit wallen van opgehoopte aarde, die met gras werden bezaaid. Maar tussen de Leie en de Schelde, op St.-Pieters legde men ook nog een stenen wal aan, daar het water hier niet tot de verdediging der stad kon bijdragen, tengevolge van de helling van de Blandinusberg²².

Het was pas in 1581 dat de versterkingswerken voltooid waren. Toch schoten ze zeer snel op in de eerste jaren. Ter illustratie citeren we een uittreksel uit een brief geschreven door Engelse gezanten in juli 1578²³. „We founde Gaunt strongly seated by nature in three parts, what by the evennes of the grounde and sondry rivers passing thorowe the same and the fourth most easie to be made stronge by art, the fortificacion wherof, as also of the whole towne, is so farre advanced in so short a tyme as passed mans expectacion, so as within one yere (if they have begoonne) it will founde one of the best fortified townes in all this contrie. They neither spare cost, travaile, nor diligence to forsee and provide for the furnishinge of so huge a sarcuite with competent men of warre”.

Ook Oranje sprak zijn bewondering uit over de zeer grote vooruitgang in zo'n korte periode²⁴.

Wie was werkplichtig aan deze versterkingen?

In principe werd niemand vrijgesteld. Geprivilegieerden evenmin als ongeprivilegieerden, geestelijken evenmin als leken. Wel maakte men een onderscheid tussen deze laatsten.

Uit elk huisgezin van meer dan vier personen, riep men er twee op. Bereikte men de vier personen niet, dan volstond één enkele. Bij de geestelijken eiste men van de monniken elke derde persoon, van de nonnen elke vierde. Nochtans konden deze laatsten zich vrijkopen voor acht stuivers per persoon²⁵.

Wellicht ontrokken velen zich aan die verplichting. Daarom gingen op 20 maart 1578 vertegenwoordigers der XVIII in iedere wijk van huis tot huis en tekenden er al de namen van de manspersonen op. Zo kon men een schatting maken van het aantal werkplichtige lieden²⁶.

Sedert Pasen 1578²⁷ stelde men tevens betaalde delvers aan, die de burgers gedeeltelijk vervingen. De inwoners betaalden twee à vier stuivers om deze delvers te bekostigen²⁸.

(21) S.A.G., Voorgeboden 1572-1582, — 30 juli 1578, f° 208-208 v° en 8 aug. 1578, f 209.

(22) Van Werveke H., *Gent. Schets...*, p. 79.

(23) Brief van Georgie Carie en William Pelhem, uitg. in Gilliodts van Severen & Kervijn de Lettenhove J., *Relations politiques des Pays-Bas et de l'Angleterre sous le regne de Philippe II*, Brussel, 1882-1900, 11 dln., dl. X, pp. 552-554.

(24) Van Campene Ph., *op. cit.*, f° 217 v°-218. - 18 aug. 1579.

(25) S.A.G., Voorgeboden 1572-1582, f° 178-180, 4 februari 1578.

De Potter Fr., *Gent, van den oudsten tijd tot heden*, 9 dln., Gent, 1882-1933 : dl. I, p. 137.

Vander Meersch P.C., *La ville de Gand...*, pp. 32-33.

(26) Van Campene Ph., *op. cit.*, f° 195.

(27) 30 maart 1578 volgens Giry A., *Manuel de Diplomatieque*, Parijs, 1925, p. 203.

(28) Van Campene Ph., *op. cit.*, f° 195 v°.

De lui, die aan de versterkingen werkten, dienden zelf hun gereedschap mee te brengen. Dit bestond uit een spade en een kruiwagen, of iets dergelijks om aarde te vervoeren. Dit laatste was slechts verplicht sedert 3 maart 1578 en één kruiwagen voor drie arbeiders volstond²⁹. Zij die niet behoorlijk uitgerust waren, werden beboet. In 1579 liepen deze boeten tot 3 £ parisis op!³⁰.

Het was een heel probleem om aan de nodige gelden te geraken voor het bekostigen van deze grootscheepse werken.

In de eerste maanden behield men zich met een belasting en met giften van burgers. Voor dit laatste stuurde men notabelen rond in iedere parochie en de inwoners beloofden elke week een som geld te geven schommelend tussen twee en zes groten³¹.

Reeds sedert 14 maart 1577 had het stadsbestuur de toelating 5 d. groten op elke ton bier meer te heffen³². Maar dit trad slechts in werking op 1 september 1577. Geen onderscheid werd gemaakt tussen het soort bier. Dubbele of enkele „clauwaert”, kuite en vreemde bieren, klein Gents bier, „crabbelaere”, bier door de kloosters of huisbrouwers gebrouwen, alle werden met 5 groten per ton verhoogd³³. Men maakte evenmin onderscheid tussen de personen die hoefden te betalen: geprivilegieerden evenzeer als ongeprivilegieerden. Eveneens werd sedert 1 september 1577 op elke stoop wijn een belasting van twee groten gelegd. Sedert 15 augustus steeg deze tot drie groten³⁴.

Het bedrag dat men zo bekwaam was echter te klein om de grote onkosten te dekken. Men trof dan ook zwaardere maatregelen in de collatievergadering van 20 december 1577. 's Anderdaags maakte men ze in voorbod bekend³⁵. De maatregelen waren de volgende:

grof bier ³⁶	elke ton die de inkoop- prijis van 6 sc groten over- schrijdt	12 groten boven de 36 gro- ten die vroeger reeds werden gelicht.
-------------------------	---	--

(29) S.A.G., Register Z - f° 150 „dat alle drye persoonen te wercke commende, zullen ghehouden zyn mede te bringhene te wetene eene bekine, pipegale, backberne ofte mande up zeker peyne.”

(30) S.A.G., Voorgeboden 1572-1582, f° 230.

(31) Van Campene Ph., *op. cit.*, f° 190.

De Jonghe B., *op. cit.*, I, p. 308.

(32) De Busscher Ed. & Van Duyse Pr., *Inventaire analytique des Chartres et Documents appartenant aux archives de la ville de Gand*, Gent, 1867, p. 473, nr.1347.

(33) De rekeningen zijn bewaard voor de periode 1 sept. 1577 - 15 aug. 1578 en 16 febr. 1578 tot 15 aug. 1578 op het S.A.G., Reeks 462, nr. 1.

(34) De rekeningen zijn bewaard voor de periode 1 sept. 1577 tot 26 febr. 1578 (in 't dubbel) en voor de periode 15 aug. 1578 - 15 aug. 1579 op het S.A.G., Reeks 461, nr. 1 (Het gedeelte 16 febr. - 15 aug. 1579 eveneens in 't dubbel.)

(35) S.A.G., Collatieregister 1577-1583, f° 8-9.

(36 & 37) S.A.G., Reeks 462, nr. 2 bevat de rekeningen voor de periodes 21 dec. 1577 - 15 aug. 1578 en 16 febr. 1579 - 15 aug. 1579.

februari 1578 bedacht men de twee meest gegoede klassen nog eens extra met een belasting op bier! De ongeprivilegieerden werden ervan vrijgesteld. Deze belasting moest betaald worden totdat de stad voldoende versterkt was en alle onkosten gedekt waren, en totdat de gemeenschappelijke vijand uit onze gewesten verdreven zou zijn ⁴³.

Ze bedroeg 5 sc. 4 groten per ton. En dit naast al de voorgaande belastingen! Nochtans schommelde ze in werkelijkheid volgens de soort bier ⁴⁴:

— de „dobbele clauwaert”	5 sc. 4 gr.
— klein Gents bier	10 gr.
— de „inckelen clauwaert”	3 sc. 0 gr.
— „crabellaere”	2 sc...0 gr.

Een Gentse vertegenwoordiging, bestaande uit Loys Hueriblock, schepen van de keure, Lieven Tayaert, schepen van ghedeele, Jan van Rejable, een der XVIII, en de pensionaris Gheerolf van der Haghen, legde deze belasting voor aan de Raad van Vlaanderen op 26 februari 1578. Ze beweerde dat de tot dan toe gelichte gelden te kort schoten voor het dekken der onkosten en dat de heffing dus noodzakelijk was. Het Hof vroeg echter aan de Gentse vertegenwoordiging de publikatie van die belasting uit te stellen daar er overeenkomsten bestonden tussen de Raad van Vlaanderen en de Gentse instanties, betreffende de vrijheden van de geprivilegieerden. Ondanks dit verzoek vaardigde Gent ze toch uit ⁴⁵.

Al de voormelde belastingen bleven ook na 1579 geheven. Rekeningen zijn bewaard tot augustus 1581 ⁴⁶.

Naast de heffing van belastingen nam men soms zijn toevlucht tot een speciale omhaling. Zo op 8 augustus 1579 en volgende dagen. Ieder was vrij te geven wat hij wou, naargelang zijn aanhankelijkheid aan de stad ⁴⁷.

Eveneens ging men leningen aan. Zo bleef voor de periode 9 januari 1578 tot 3 maart 1578 een lijst bewaard waarin 2.108 personen vermeld werden die een bepaalde som hadden geleend aan de stad ⁴⁸! Deze sommen zouden later terugbetaald worden.

Ook verkocht men renten. Meestal sprak men opnieuw de meestgegoeden hiervoor aan. Enerzijds waren het losrenten tegen de penning 16, 14 en 12, en anderzijds lijfrenten op de stad, die schommelden naar gelang het aantal personen. Voor twee personen was het tegen de penning 10, voor één persoon tegen de penning 8. De Staten Generaal hadden er een octrooi

(43) S.A.G., Voorbegoden 1572-1582, f° 185-185 v°.

(44) Rekeningen werden bewaard voor de periode 26 febr. 1578 - 15 aug. 1578 op het S.A.G., Reeks 466, nr. 1.

(45) R.A.G., Raad van Vlaanderen, Register N, Secrete Camere 1577-1578, f° 171-171 v°.

(46) S.A.G., Reeks 466, nrs. 2-3 : 16 febr. 1579 - 15 febr. 1580 ; nrs. 4-5 : 16 aug. 1580 - 15 aug. 1581.

(47) S.A.G., Voorgeboden 1572-1582, f° 228 v°, 1 aug. 1579. Van Campene Ph., *op. cit.*, f° 217 v°.

(48) S.A.G., Reeks 532, nr. 33 — Leningen en lichten van penningen gedaan tot hulpe der werken der fortificatien deser stede 1577-1590.

toe gegeven op 19 oktober en 18 december 1577. Men dacht zo een som van 100.000 guldens te bekomen ⁴⁹.

Dure bruiloftsfeesten of grote banketten werden verboden. De overtreders werden beboet met 30 Carolusguldens, ten voordele van de versterkingswerken ⁵⁰.

Sommige voor de rechtbank gedaagden werden veroordeeld tot het betalen van een bepaalde som „ten proffijte vander fortificatie” ⁵¹:

Ook een deel van de opbrengst der verkochte kerkelijke goederen diende voor het bekostigen der versterkingswerken ⁵².

Welke waren de maatregelen die men nu trof ten aanzien van hen die goederen in de versterkingswerken hadden verloren ?

Eigenaars van bomen, hagen en dergelijke, kregen een bepaalde tijdspanne — doorgaans acht à veertien dagen — om deze te verwijderen. Wanneer ze in gebreke bleven verkocht men die goederen ten gunste van de stad, en de koper was verplicht ze op eigen kosten te verwijderen.

Ook voor de huizen, in een straal van 150 roeden rond de stad, bestond een dergelijke maatregel.

Sommige van de lieden die dientengevolge dakloos werden, bracht men onder in de kloosters waaruit de geestelijkheid was verdreven ⁵³.

De eigenaars van de huizen — en dit zijn weeral gegoeden ! — waren er het slechtst aan toe. Het stadsbestuur liet de gebouwen schatten door personen speciaal hiertoe aangesteld. Onder hen vinden we in de eerste plaats de gezworen erscheiders van de stad, nl. de metser Joos Rooman en de timmerman Pieter van der Burcht ⁵⁴. Verder nog de timmerlieden Lieven Hertschaep, Jan de Pape, Jan Cause „filius Symoens” en Mark van der Wiele ; de metsers Jan van de Velde, Lieven de Key ⁵⁵, Franchois Wauters

(49) S.A.G., Minuten Collatie, in een kopij opgemaakt op 2 maart 1585 van een stuk van 6 mei 1579.

(50) S.A.G., Voorgeboden 1572-1582, f° 215 v°-216.

(51) Wij gingen de gevallen niet systematisch na, maar citeren uit S.A.G., Bouc vanden Crime, 1578-1580, f° 2, 3, 6 v°, 7, 14 v°, 15, 15 v°, 16, 21, etc.

(52) De Jonghe B., *op. cit.*, II, p. 175.

(53) Afschr. Verh., 3 aug. 1578.

De Jonghe B., *op. cit.*, II, p. 10.

(54) S.A.G., Stadsrekeningen 1578-1579, f° 214 v°-215 : van 15 tot 19 april 1578 vertoefden deze erscheiders in Damme om er huizen te schatten die moesten verdwijnen omwille van de versterking van de stad.

Joos Rooman bekleedde in 1567 reeds dit ambt en woonde toen in de Cammerstraat. Van Vaernewyck M., *Van die Beroerliche Tijden in die Nederlanden en voornamelijk in Ghendt 1566-1568*, uitg. door Vanderhaeghen Ferd., 5 dln, Gent, 1872-1881 ; dl. III, p. 135.

(55) Lieven de Key, waarover hier sprake is, is hoogstwaarschijnlijk de vader van de Lieven de Key, die een belangrijke plaats in de Noordnederlandse architectuur van ca 1600 inneemt. Deze laatste Gentenaar (° ca 1560 - † Haarlem, 17-7-1627) week naar Engeland uit en vestigde zich in 1591 te Haarlem waar hij sinds 1593 stadsmetsers en -steenhouwer werd. De Haarlemse Stadswaag (1598) en Vleeshal (1601) behoren tot zijn verwezenlijkingen.

Hier rijst de vraag in welk jaar Lieven de Key Gent verliet. Algemene naslagwerken, zoals :

en Lieven de Cuenynck „filius Gillis” ; de vrij strodekkers Andries van den Driessche en Lieven Danins ⁵⁶. Zij hadden tot taak de lengte en breedte van de af te breken huizen op te tekenen, en de prijs te schatten. Die prijs zou dan na een bepaalde tijd uitbetaald worden aan de getroffenenen.

Maar het was een onmogelijke zaak voor het stadsbestuur al deze kosten te dekken. De XVIII kregen dan ook dagelijks klachten en reclamaties binnen ⁵⁷. Op 2 juli 1579 bekenden ze openlijk dat ze de getroffen eigenaars onmogelijk redelijk konden vergoeden. Aan al de betrokkenen vroeg men de schade, die ze geleden hadden, nauwkeurig omschreven, binnen de veertien dagen, aan te geven bij de secretaris van de schepenen van de keure. De schadeloosstelling zou later gebeuren ⁵⁸.

Inderdaad, binnen de volgende twee jaren werden de eigenaars vergoed, maar ze moesten zich tevreden stellen met een bedrag dat iets minder dan $\frac{2}{3}$ van de geschatte prijs bedroeg ⁵⁹ !

— Evers H. *Die architectuur in hare hoofdtijdperken*, Amsterdam 1911, dl. II, p. 414 ;

— Vermeulen F., *Handboek tot de Geschiedenis der Nederlandse Bouwkunst*, 's Gravenhage, 1931, dl. II, p. 243.

— *Algemene W.P. Encyclopedie*, 1958, dl. VI, p. 99, vermelden dat de Key in 1580 naar Engeland uitweek.

Sommigen zoals :

— de Peyster H., *Lieven de Key, architecte gantois*, in „Bulletin de la Société de l'Histoire du Protestantisme Français”, dl. 72, 1923, pp. 244-250.

— Van Werveke A., *Lieven de Key, Gentsche bouwmeester en beeldhouwer*, in „Het Laatste Nieuws”, 25 april 1932.

namen 1584 aan.

Hoewel dit ons ook het meest waarschijnlijk voorkomt, konden we toch de juiste datum van de uitwijking niet vaststellen. Wel zijn er voldoende bewijzen dat vader of (en?) zoon na 1580 te Gent nog steeds werkzaam waren.

Zo wordt in 1580 en 1581, telkens op 5 september, (hoogstwaarschijnlijk vader) Lieven de Key tot deken der metsers gekozen (S.A.G., Reeks 177, 1, f° 49 en 50).

Op 28 februari 1581 wordt deze zelfde een der inspecteurs van de in aanbouw zijnde Bollaertsamer (S.A.G., Resolutieboek 1581, f° 229).

Op 13 april 1581 voert een Lieven de Key veranderingen uit aan de grote toren te Akkergem in 't kader der versterkingswerken (S.A.G., Reeks 532, nr. 9, f° 83).

Dit alles wijst erop dat de familie de Key, die een der eerste tot de Reformatie was overgegaan, pas Gent verliet, met bestemming Engeland, na de reconciliatie van Gent met de Hertog van Parma in 1584. Waarom ook zouden ze vroeger uitgeweken zijn? Enkele jaren later kwam de familie Lieven de Key, d.w.z. de vader (?) de zonen Lieven, Michiel, Willem en Isaac, en de dochter Janneken, uit Engeland over naar Haarlem. Een andere tak van de familie, met de broer van de oude Lieven de Key als stamvader, week eerst uit naar Rouen en vervolgens naar Leyden.

(56) S.A.G., Reeks 532, nr. 20-24 ; 26 ; 28.

(57) S.A.G., Reeks 94bis, nr. 9 - stuk van 31 maart 1579.

(58) S.A.G., Voorgeboden 1572-1582, f° 227.

(59) Talrijke afzonderlijke briefjes van schattingen zijn bewaard op het S.A.G., Langs de ene zijde worden de eigenaars, de schatters en de schatting vermeld. Op de rugzijde de prijs waarmee de eigenaar van het geschatte huis zich tevreden heeft gesteld.

Wij vermelden : Reeks 532

— nr 20 & 28 voor de Petercellepoort en de Heuverpoort.

— nr 21 voor St Lievenspoort en Keizerpoort.

— nr 22 van 't Nieuw Kasteel tot aan de Keizerpoort en de Hernisse.

2) *De Burgerwacht.*

De regeling van de burgerwacht was een tweede belangrijke aangelegenheid waarmee de Krijgsraad zich bezig hield.

Deze burgerwacht was geen nieuw verschijnsel. Op aanraden van Margareta van Parma richtte men hem in de maand juli van het Wonderjaar op. Immers doordat het volk veelvuldig de predikaties bijwoonde, vreesde de overheid opstootjes en plunderingen. Om dit te voorkomen deelde men de stad in 17 kwartieren in, waarvoor telkens een aantal mannen „van eeren” in aanmerking kwam. Deze bleven niet beperkt tot de poortერი, ambachten en schuttersgilden, maar werden uit de gehele bevolking gehaald. De leeftijdsgrens schommelde waarschijnlijk tussen 15 à 20 en 50 à 65 jaar. Ongeveer 4.000 personen werden er bij betrokken⁶⁰.

In de periode tussen de beeldenstorm en 1577 bleef deze burgerwacht zieltogend verder bestaan⁶¹. Zo was in 1573 de stad in acht kwartieren onderverdeeld. Aan het hoofd van ieder kwartier stond een kolonel. Elke kolonel voerde het bevel over 6 kapiteins. In totaal waren er bijgevolg 48 kapiteins. Daar onder iedere kapitein grosso modo 140 manschappen ressorteerden, — wat overeenkwam met 840 manschappen onder elke kolonel — bezat de burgerwacht op dat ogenblik theoretisch een getalsterkte van 6.720 man⁶².

Verdere gegevens voor deze periode ontbreken.

Met het Calvinistisch Bewind kwam deze burgerwacht tot herleving en kreeg hij tot taak de Gentse Republiek te beschermen.

Onmiddellijk na de woelige dagen van Aarschots aanhouding, eind oktober 1577, werd aan alle Gentenaars, edelen en niet-edelen, geestelijken zowel als leken, zonder onderscheid van stand, geboden de wacht op te trekken, wanneer zij ertoe opgeroepen werden.

Iets later op het jaar, nl. op 12 december 1577, werd een gelijkaardig gebod te Antwerpen uitgevaardigd. In deze stad ging het om een effectief invoeren van de algemene dienstplicht, waarbij alle burgers van 18 tot 60 jaar opgeroepen werden. Men rekende zo op 16.000 man ingedeeld in 80 vendels.

Ook in het gezag trad er een verandering op. Vroeger voorzag men te Antwerpen in dagen van nood een algemene mobilisatie, onder de (twee) wijkmeesters van elk der twaalf wijken. (Deze wijkmeesters vormden met de poortერი het tweede lid van de Antwerpse „Breden Raad”.) Thans echter werden deze traditionele militaire overheden vervangen door acht vertrouwensmannen, bekende kooplieden, die de titel „kolonel” toegewezen kregen.

Er dient op gewezen dat naast deze algemene burgerlijke wacht ook de

— nr 23 voor de Brugse poort.

— nr 24 voor St Baafs buiten.

— nr 26 voor de Muyde; binnen Muyde tot aan het Kasteel.

(60) Delmotte M., *op. cit.*, p. 19; 38-40.

(61) De Potter Fr., *Gent.*, I, p. 396.

(62) S.A.G., Reeks 127, nr. 1.

oude gilden van voet- en handboog, kolveniers en schermers, onder hun hoofdmannen en dekens bleven bestaan ⁶³.

Te Gent werden dus ook *alle* mannelijke burgers opgeroepen, in tegenstelling met 1566 waar het slechts een *aantal* lieden betrof. In werkelijkheid kwam men echter tot geen algemene dienstplicht. Het door ons (verder) voorop gezette cijfer van 3.000 „wakenden” op een totale bevolking, die, wat Gent betreft, tot nog toe niet juist werd berekend, maar in deze jaren tussen 40 à 50.000 zielen schommelde, is hiervoor veel te klein. Bedenke men dat H. Van Werveke voor de veertiende eeuw te Gent, tussen het aantal weerbare mannen en de totale stadsbevolking, een verhouding van 1 tot 4 aanneemt ⁶⁴ en dat R. Boumans voor Antwerpen voor de periode 1577-1585, na berekening, tot een verhouding van 1 tot 7 kwam.

De weerbare mannen moesten over een behoorlijke uitrusting, in verhouding tot hun stand beschikken ⁶⁵. Deze omvatte voor de gewone lieden een borstharnas en een lans of een haakbus met toebehoorten. De „centeniers, lieutenanten, sergeanten ende disceniers” moesten over een borstharnas en een hellebaard beschikken.

Twaalf dagen werden hen toegemeten. Indien men zich na deze termijn nog niet in regel had gesteld, beliep de boete 8 £ parisis, en men zou zich toch de gewenste wapens moeten aanschaffen. Om het excuus te ontzenuwen „dat men de gepaste wapens niet kon vinden”, duidde het stadsbestuur zelf een wapenmaker aan! Jan de Jaghere, zou, voor diegenen die het wensten, binnen de acht dagen, het nodige vervaardigen ⁶⁶.

Op 11 februari 1578 hield men een algemene monsterring om de degelijkheid der wapens te kontroleren ⁶⁷.

In november 1577 moesten de leden van de burgerwacht de eed van haat aan Spanje afleggen ⁶⁸. De 22ste stelde ieder manspersoon, boven de zestien jaar, zich in wapenrusting op de Vrijdagmarkt, onder zijn honderdman op ⁶⁹. Drie eedafnemers waren er: Jan Preysbier voor de burgers die het midden van de markt bezetten, Laureins de Mare en Gillis Uuten Eechoute voor de vleugels. Zij zwoeren elkaar te helpen tegen allen die de stad hinderlijk zouden zijn, voornamelijk de Spanjaarden en hun aanhangers.

(63) Prims Fl., *Gesch. van Antwerpen*, VIII, 1; p. 146;

Prims Fl., *De Kolonellen...*, pp. 24-25.

Boumans R., *Getalsterkte van Katholieken en Protestanten te Antwerpen*, in „R.B. P.H.”, dl. XXX, 1952, nr. 3&4, p. 746.

(64) Van Werveke H., *Het bevolkingscijfer van de stad Gent in de veertiende eeuw*, in „Miscellanea L. van der Essen”, Brussel, 1947, pp. 351-352.

(65) S.A.G., Voorgeboden 1572-1582, f° 165 v° - 30 oktober 1577.

(66) S.A.G., Voorgeboden 1572-1582, f° 174-175 - 20 december 1577.

(67) S.A.G., Register Z, f° 61-61 v°.

(68) S.A.G., Reeks 94 bis, nr. 27.

stuk 11: 23 november 1577: formule van de eed, vastgesteld door de baljuw, de beide schepenbanken en de beide dekens.

stuk 12: bevat eveneens de formule van de eed, gevolgd door de akte, ondertekend door Hembyze op 24 november 1577, dat de eed afgenomen is op de Vrijdagmarkt.

(69) S.A.G., Voorgeboden 1572-1582, f° 169 - 23 november 1577. - Keureresolitiën 1576-84, - f° 165 v°-166.

De schepenen van beide banken en de baljuw volgden de eedaflegging vanuit het venster van het Meerseniershuis ⁷⁰.

In het voorjaar van 1578 reorganiseerde men de burgerwacht. Einde maart ging men in de huizen rond om te zien over hoeveel manspersonen men kon beschikken en over welke wapens. Aldus raamde men hoeveel personen regelmatig de wacht konden optrekken ⁷¹. Op 14 mei nam men dan een ganse reeks besluiten, die de 22ste als voorgebod uitgevaardigd werden ⁷². De regeling zelf trad pas op 1 juli in werking.

Acht kolonels waren er. Ieder stond aan het hoofd van een stadskwartier. Deze acht kwartieren waren — althans in september 1579, en waarschijnlijk ook in 1578 — Overschelde, St.-Pieters, Kouter, Korenmarkt, Vrijdagmarkt, Brugse Poort, Prinsenhof en Muide ⁷³.

Iedere kolonel kreeg een sergeant om hem bij te staan. Deze sergeant moest bevoegd zijn in oorlogsaangelegenheden. Het was zijn taak de wacht behoorlijk te doen houden; haar op en af te voeren, de soldaten in slagorde op te stellen; de ronde te doen uitvoeren; etc. Onder de kolonels stonden de kapiteins of honderdmannen. Met de toestemming van hun kolonel was het hen toegelaten een plaatsvervanger aan te stellen, evenals een vaandrig, een suppoost en twee sergeanten. (De ene zou de klerk van de compagnie zijn; de andere zou de boeten innen). Iedere kapitein had onder zich 120 man. Deze werden verdeeld in rotten van elk 12 man, met aan hun hoofd een rotman. Hoeveel kapiteins er waren werd niet vermeld.

De sergeant, die tevens klerk was, diende een lijst bij te houden, waarop de namen en de toenames voorkwamen van de personen die gehouden waren de wacht op te trekken. Zij die de nodige wapens niet meehadden werden beboet met 20 sc. parisis. De verplichte wapens bleven onveranderd.

Ieder legde de eed af in handen van zijn kolonel, en deze, evenals zijn plaatsvervanger, deed de getrouwheidseed aan de magistraat.

Al de manspersonen boven de 16 jaar werden gemobiliseerd. Zij die ouder waren dan zestig jaar, de geestelijken en de financieel-vermogende weduwen, lieten de wacht optrekken in hun plaats. Hiervoor betaalden ze een bepaalde som, variërend volgens het seizoen. In de wintertijd, van 15 september tot 15 maart, bedroeg dit bedrag zeven stuivers voor iedere te vervangen wachtbeurt. In de zomertijd, van half maart tot half september, verminderde het tot vijf stuivers. De personen die financieel niet welstellend waren, zouden hetzelfde bedrag met zijn tweeën betalen.

Hierboven stelden we voorop dat de burgerwacht in de periode 1577-1579 drieduizend koppen telde. Een juiste berekening is onmogelijk, bij gebrek aan gedetailleerde gegevens. De kroniekschrijvers Philips van Campene en Jan van de Vivere spreken beiden van 25 kapiteins. Deze laatste

(70) S.A.G., Reeks 148, nr. 7 - Eeden XVIde eeuw - kopij.

(71) Van Campene Ph., *op. cit.*, f° 195.

(72) S.A.G., Voorgeboden 1572-1582, f° 195 v°-206. Het waren 66 artikelen opdat de wacht met meer zorg zou gedaan worden. Sommige van deze bepalingen werden door De Potter Fr., *Gent*, I, pp. 396-397 vermeld.

(73) S.A.G., Reeks 127, nr. 1.

schat het totaal van de wakende personen op 2.500 ⁷⁴. Wat verder spreekt hij van een monstering op de Kouter op 3 augustus 1578 en vermeldt dat „daer wel inne waeren dry duysent persoonen”. Dit laatste cijfer raakt waarschijnlijk het dichtst de waarheid. Wanneer er 25 kapiteins waren en ieder had in theorie, zoals gezien, 120 man onder zich, dan maakt dit een totaal van 3.000 wakende burgers ⁷⁵.

Als we dit toetsen aan de werkelijkheid, schijnt dit ook te kloppen. Een paar gegevens voor 1579 zijn ons namelijk bekend van een vendel burgers waarover een zekere Jacob Dhurtere kapitein was ⁷⁶. Voor de periode juli-augustus werd een rol bewaard met de namen van diegenen die de wacht hadden opgetrokken. Ze bereikten het aantal 118. Dus heel dicht bij de 120, wat het cijfer 3.000 bevestigt.

In maart 1579 werd de burgerwacht uitgebreid, op aandringen van Hembyze ⁷⁷. Dit voorstel had men de laatste februari aan de collatie gedaan ⁷⁸. Men wees er op dat de wacht met weinig zorg werd opgetrokken: velen bedronken zich; de meegebrachte wapens lieten enorm te wensen over; enz. Daarenboven werd de bedreiging van de Malcontenten, die verder oprukten, steeds groter; vooral toen Gent op 2 maart de vredesvoorstellen van La Motte, tot gouverneur van Vlaanderen benoemd, verwierp.

Men bracht dan het aantal vendels van 25 op 30.

Aan de manier van waken werd niet geraakt. Wel kwam er wijziging in het zoeken naar middelen om de onkosten te dekken.

De geestelijken zouden een derde van de totale som dragen, maar genoten hiervoor vrijstelling van dienst ⁷⁹.

Om de overige twee derden te dekken hief de magistraat nieuwe belastingen. Brandewijn en linnen, goederen per schip of per wagen vervoerd, reizigers werden belast. Daarenboven moesten de procureurs een taks betalen op de processen die ze verloren ⁸⁰.

(74) Afschr. Verh., juli 1578: „Item up desen tyt was binnen ghendt een groote veranderinghe angaende de wacht. Alle oude manieren ende costuymen wierden verlaeten ende daer wierden ghecoren XXV nieuwe capiteinen, die XXV hondert mannen zouden onder hem hebben dats elcken capitein een hondert mannen...”

(75) Nève de Mévergnies (*Gand...*, p. 21) vergiste zich wellicht wanneer hij schreef „Il semble qu'il faille admettre le chiffre de trente compagnies composées d'un millier d'hommes chacune”.

(76) S.A.G., Reeks 127, nr. 2, Burgerwacht.

(77) Afschr. Verh. - De Jonghe B., *op. cit.*, II, pp. 116-120.

(78) S.A.G., Collatieregister 1577-1583, f° 151 v°-155 v°, 5 maart 1579.

(79) Van Campene Ph., *op. cit.*, f° 210 - 2 maart 1579.

(80) S.A.G., Voorgeboden 1572-1582, f° 209 v°-210 v° -5 maart 1579.

De navolgende belastingen gingen in vanaf 6 maart:

- Van elcken stoop ghebranden wijn, diemen van nu voorts vercoopen ende slijten zal, binnen deser stede ende scependomme, veertich grooten, te betalene byden vercoopere naer cont danof te makene.
- Item van elck stick lynwaet, tzij rau ofte wit van wat pryse die zyn, eenen grooten, te betalene anden commisen daertoe ghestelt an elke poorte.
- Item elck uutvarende ofte incommende schip, gheladen up zyn vyfne, tzij met wat goede ofte coopmanschap dattet moghen wesen, zal telcker reyse moeten betalen zes grooten. Te verlegghen byden schipere, ende ten coste vanden cooplieden.

R. Boumans berekende voor de Antwerpse burgerwacht de getalsterkte tussen katholieken en protestanten. Als resultaat bekwam hij 51,27% katholieken, 16,61% lutheranen, 30,12% calvinisten en 2% anabaptisten op een totaal van 10.788 man ⁸¹.

Dergelijke berekening is uitgesloten voor de Gentse burgerwacht. Zelfs een hypotese is niet naar voor te brengen. Want kon Baumans voor Antwerpen gebruik maken van een lijst van leden van de burgerwacht in 1585, ingedeeld volgens de verschillende wijken, honderd- en tienmanschappen, waar voor elke milicien in margine werd aangestipt tot welke gezindte hij behoorde, is voor Gent ongelukkigerwijze geen enkel dergelijk dokument tot ons gekomen.

Deze burgerwacht bleef te Gent verder bestaan ook na de val van Hembyze in 1579. Maar men schoeide hem opnieuw op oude leest. Uit een archiefstuk van 15 september 1579 blijkt namelijk dat de inrichting dezelfde was als in 1573 ⁸².

Hij werd zelfs niet afgeschaft na de overgave van Gent in 1584 en leefde verder, al was het dan onder gewijzigde vormen, tot de eerste wereldoorlog.

Ende elck schip gheladen up zyn zeventhiene zal betalen V sc.gr. ende tghene gheladen up zyn dertich X sc.gr.

- Item alle vrachtwaghenen gheladen met coopmans goet ofte volck, zal voor elck peerdt betalen, tzy uut ofte in rydende eenen grooten.
- Item dat elcken landswaghene incommende gheladen, met hoedanich goet, dat zy zal betalen eenen grooten.
- Item elcken eertveldere, gheladen met goede ofte volcke zal betalen uutvarens ende incommens telcker reyse twee grooten ende den dobbelen eertveldere vier grooten.
- Item alle reysende personen te peerde van buuten incommende zullen moeten betalen, telcker reyse, eenen grooten.
- Item dat elcken procureur, dienende by myn heeren vanden rade eenighe personen, succumberende in eenighe processen zal betalen van elcken processe ofte instantie vijf scellinghen grooten, ende by scepenen vander kuere, als by ghedeele vijfthien stuyvers, ende by alheeren ofte vinderen twaelf grooten ende van ghelycken byder lazarië, metgaders oock vanden vleeschauwers ende vischcoopers.

(81) Boumans R., *op. cit.*, pp. 741-798.

(82) S.A.G., Reeks 127, nr. 1.

De verkoop van nationale goederen in de provincie Oost-Vlaanderen tijdens het Hollands bewind (1820-1821)

door

Dr. Jan LAMBERT

In 1814, enkele maanden na de Volkerenslag bij Leipzig eindigde de Franse overheersing in ons land. Gedurende de maand januari 1814 trokken de geallieerde troepen België binnen en de laatste Franse legereenheden en ambtenaren ontruimden overhaast ons grondgebied, achtervolgd door de kozakken van Wintzingerode. Op 1 februari werd Brussel door de Pruisische troepen bezet. Gent, nog dezelfde maand door de Fransen verlaten en door de Russen bezet, werd voor de tweede maal en nu definitief door de Franse soldaten, die onder het bevel stonden van generaal Maison, op 30 maart verlaten en opnieuw door de verbondenen in bezit genomen¹.

In afwachting dat de overwinnende Europese mogendheden over het lot van België zouden beslissen, werd begin 1814 door de verbondenen een militair bestuur aangesteld, bijgestaan door een administratieve raad. Dit laatste bestuursorganisme, in handen genomen door de zogenaamde „société sainte”, bestond uitsluitend uit leden van de Belgische adel en vroegere ambtenaren van het Oostenrijks bestuur. Het is niet te verwonderen dat de leden van dit Voorlopig Bewind, dikwijls verbitterd door jarenlange uitwijking of het verlies van hun ambt en waardigheid, slechts één doel nastreefden: het herstel van het Oud Regiem². Een deel van de Belgische openbare opinie, in ieder geval het deel dat in de toenmalige omstandigheden haar stem kon laten horen, trad dit standpunt bij. Velen hadden inderdaad met opluchting het einde van het Frans bewind zien aankomen: de adel omdat zij vele jaren buiten het openbare leven had gestaan, de burgerij en het gewone volk omdat het Frans regiem, voornamelijk gedurende de laatste jaren van het keizerrijk, zich had vereenzelvigd met despotisme en conscriptie, de geestelijkheid eindelijk omdat zij uit een tijdperk kwam van verbittering over de verhouding kerk en staat, terwijl voorrechten en bezittingen waren teloor gegaan³.

Zowel onder de adel als voornamelijk onder de geestelijkheid gingen dan ook stemmen op, niet alleen om terug te keren naar de toestanden van vóór de Franse tijd, maar ook om het Oostenrijks bewind in de Nederlanden te herstellen⁴.

(1) J. Nève, *Gand sous la domination Française*, blz. 67.

(2) Ch. Terlinden, *Guillaume 1er et l'Eglise Catholique de Belgique*, deel 1, blz. 6.

(3) Ch. Terlinden, *op. cit.*, blz. 7-8.

(4) H. Pirenne, *Histoire de Belgique*, deel VI, blz. 222.

Deze verzuchting werd, in den beginne althans, in de hand gewerkt door de verbondenen, die hoofdzakelijk in de geestelijkheid een waardevolle bondgenoot zagen om de Franse ideeën te bestrijden en de laatste overblijfselen van het Frans bewind uit de weg te ruimen en dan ook niet aarzelden de geestelijkheid in haar hoop te vleien ⁵.

Zo moet dan ook het besluit van 7 maart 1814, dat in ons land een einde maakte aan het Concordaat van 1801 en uitgevaardigd werd door het Voorlopig Bewind, worden verstaan ⁶.

Ondertussen echter was over de bestemming van België reeds beslist geworden. Het Koninkrijk der Nederlanden zou, voornamelijk onder impuls van Engeland worden opgericht en onder het bewind geplaatst van Willem I, op dat ogenblik reeds soeverein vorst van Nederland. De aanstelling van de prins van Oranje eerst tot gouverneur-generaal, een jaar later ongeveer tot koning van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden, was dan begrijpelijkerwijze een grote ontgoocheling voor de meeste Belgen. Deze ontgoocheling veranderde weldra in vijandschap toen, op 18 juli 1815, de koning de artikelen van het Verdrag van Londen ⁷, tot op dit ogenblik geheim gehouden, in extenso openbaar maakte ⁸.

Een nieuwe periode van wrijving tussen kerk en staat brak aan, slechts tijdelijk onderbroken door het Concordaat van 18 juni 1827. Aan te nemen is dat in de maanden, die volgden op het einde van de Franse overheersing, de kwestie van het herstel van de afgeschafte geestelijke orden en, daarbij nauw aansluitend, de aangeslagen en verkochte of niet-verkochte nationale goederen weer te berde kwam.

Voor een deel van de Belgische bevolking moet het inderdaad zó geweest zijn dat zij het ogenblik gekomen achtten om de spons te vegen over alles wat de voorbije jaren hadden gebracht. En het scheen hen logisch toe dat de maatregelen t.o.v. de kerkelijke en andere domeinen getroffen, moesten worden teniet gedaan.

Prins Maurice de Broglie, bisschop van Gent, is er van overtuigd, zo schrijft op 4-6-1814 baron van der Capellen aan baron van Nagell, minister van buitenlandse zaken van het koninkrijk, dat de niet-verkochte nationale goederen, die eertijds aan de kerk toebehoorden, alsook al die domeinen, afgestaan aan instellingen van liefdadigheid en aan de hospiciën, aan de vroegere bezitters zullen worden teruggeschonken ⁹. De gewezen bisschop van Roermond, van Velde de Melroy, in een aantal vertrouwelijke overwegingen betreffende de belangen van de katholieke Nederlanden, vroeg dat voorzorgsmaatregelen zouden getroffen worden bij de keus van personen, te raadplegen of te plaatsen in openbare ambten. Zo moeten wor-

(5) Ch. Terlinden, *op. cit.*, blz. 8-9.

(6) H. Pirenne, *op. cit.*, blz. 225.

(7) De eerste twee artikelen voornamelijk ontstonden de Belgische katholieken. Het eerste hield de innige versmelting van de twee landen in en kon volgens hen slechts plaatsgrijpen door het dekatholiseren van ons land. Het tweede stelde de gelijkheid van alle godsdiensten vast en vervulde de katholieken met de vrees dat de Napoleontische wetgeving t.o.v. de kerk zou worden gehandhaafd.

(8) Ch. Terlinden, *op. cit.*, blz. 79.

(9) H. Colenbrander, *Gedenkstukken der Algemene Geschiedenis van Nederland*, zevende deel, nr 599, blz. 590.

den geweerd, verklaarde hij, al degenen die vooraanstaande of winstgevende ambten aangevraagd hadden tijdens het vroegere bewind of nationale goederen hadden verworven¹⁰. De geestelijkheid van het bisdom Mechelen en de vicarissen-generaal van het bisdom Gent, zonder van de nationale goederen zelf te gewagen, vroegen met klem het herstel en de vrijheid van de geestelijke orden¹¹. Begrijpelijk is het dat van dezelfde kringen verontwaardigde klachten uitgingen, omdat in de vergadering van de notabelen én menig voorstander van het Frans bestuur én menig koper van nationale goederen te vinden was¹². Anderen eindelijk, uitzonderingen weliswaar, wilden nog verder gaan en stonden uiterste maatregelen voor.

J.J. Raepsaet, een Belgisch aanzienlijke, en een van de meest verbeterd voorstanders van het Oud Regiem, uitte in een schrijven aan Willem I de mening dat de staat, om de kosten van de katholieke eredienst alsmede de schulden van hypotheek op de verkochte goederen van de geestelijkheid en van de uitgewekenen te dekken, de aangeslagen bezittingen moest terugschikken. Waarom immers, gaat hij verder, gans een natie belasten om een klein aantal individuen in hun slecht verworven rijkdommen te handhaven. Indien zij beweren die goederen wettelijk te hebben verworven, dat het door een wet is dat die goederen aan de geestelijkheid en de uitgewekenen werden ontnomen, waarom zou een andere wet die goederen dan niet aan de oorspronkelijke bezitters kunnen terugschikken¹³. Men ziet het, voor enkelen scheen het uur van de afrekening gekomen.

Dat voornoemde opvattingen en uitlatingen natuurlijk niet deze waren van gans de bevolking hoeft zeker geen betoog. De vroegere, talrijke ambtenaren van het Frans bestuur, de voorstanders van meer liberale ideeën onder de burgerij, de nijveraars en de kopers van nationale domeinen¹⁴, kortom allen die door overtuiging of belang de hechtste steun waren geweest van het Frans bewind, voelden zich in hun persoonlijke veiligheid, hun ambten en bezittingen bedreigd door een mogelijke terugkeer naar de toestanden van vóór 1795 of een heraansluiting bij Oostenrijk, noodzakelijkerwijze, volgens hen, gevolgd door een hernieuwde invloed van adel en geestelijkheid op het staatsbeleid. J. Tarte, Brussels advocaat, schreef op 1 juni 1814 in een „Note sur l'opinion publique dans la Belgique”: een groot aantal burgers vreesden vervolging en burgeroorlog indien het land terug aan Oostenrijk zou geschonken worden¹⁵. Deze groepen waren het dan ook die zich zouden scharen rond Willem I¹⁶.

Ook de H. Stoel scheen op het ogenblik van de vereniging van België met Nederland weinig geneigd, de eisen van de Belgische geestelijkheid tot de hare te maken. Op het Congres van Wenen had kardinaal Gonzalvi,

(10) Ibidem, *op. cit.*, nr 106, blz. 141.

(11) Ch. Terlinden, *op. cit.*, blz. 18-19.

(12) Ibidem, *op. cit.*, blz. 90.

(13) H. Colenbrander, *op. cit.*, nr 683, blz. 686.

(14) 2396 inwoners van het departement van de Schelde, geestelijken niet medegerekend, kochten in de periode 1796-1813 nationale goederen in het departement van de Schelde.

(15) H. Colenbrander, *op. cit.*, nr 903, blz. 878.

(16) Ibidem, *op. cit.*, nr 903, blz. 878 en H. Pirenne, *op. cit.*, blz. 222 en 279.

staatssecretaris van het Vaticaan, geweigerd de memorie van de vicarissen-generaal van Gent d.d. 8 oktober 1814, die de wensen van de geestelijkheid en de behoudsgezinden vertolkte, onder zijn bescherming te nemen. Van oordeel was hij dat „qui demande trop n'obtient rien”¹⁷. Ook verklaarde hij aan te nemen dat het onmogelijk was een vorst te dwingen de vroeger afgeschafte kloostergoederen te herstellen. Alleen zou hij de heroprichting van de nuttige orden bepleiten en voornamelijk van degene die zich de verlichting van de lijdende mensheid tot doel stelden¹⁸.

Om te besluiten, kwam de Belgische geestelijkheid van in het begin met een aantal eisen te voorschijn, dan is het duidelijk dat de H. Stoel de betrekkingen met het Koninkrijk der Nederlanden niet wenste te vertroebelen door zich op hetzelfde standpunt te plaatsen.

Gaan wij nu de ontwikkeling na van de betrekkingen van de H. Stoel tot de Nederlandse regering van 1814 af. Alhoewel de geldigheid van het voortbestaan van het Concordaat van 1801 door sommigen, zoals prins Maurice de Broglie, bisschop van Gent, betwist werd¹⁹, toch bleef dit Concordaat volgens de Nederlandse regering van toepassing in België. De regering had het immers opnieuw, te voorlopigen titel althans, in zwang gebracht door het besluit van 10 mei 1816²⁰. Deze stelling werd bijgetreden door de congregatie van de geestelijke aangelegenheden te Rome die, na lange beraadslagingen er toe was overgegaan te verklaren dat, tot wanneer de H. Stoel er anders zou over beslissen, het Concordaat van kracht bleef²¹. Het idee van een definitieve regeling van de betrekkingen tussen kerk en staat won weldra veld: gewenst door de H. Stoel en de Belgische katholieken werd, na moeilijke en bijna onafgebroken onderhandelingen, op 18 juni 1827, tussen koning Willem I en paus Pius VII een nieuw Concordaat gesloten dat dit van 1801 van toepassing bracht over gans het koninkrijk²². In de loop van de besprekingen had kardinaal Cappellari, de gevolmachtigde onderhandelaar van de H. Stoel, de teruggave van de „verdoken” goederen opgevorderd, doch zonder bijval²³.

(17) Ch. Terlinden, *op. cit.*, blz. 145.

(18) H. Colenbrander, *op. cit.*, nr 174, blz. 216.

(19) Ch. Terlinden, *op. cit.*, blz. 212.

(20) *Ibidem*, *op. cit.*, blz. 266.

(21) *Ibidem*, *op. cit.*, blz. 263.

(22) Ch. Terlinden, *op. cit.*, blz. 452.

(23) *Ibidem*, deel 2, blz. 116-117.

Toen de geestelijke domeinen waren aangeslagen geworden door de Franse staat, gelukte deze er niet in de hand te leggen op al die goederen. Vele domeinen hielden de houders zich wederrechtelijk toegeëigend, ofwel om redenen van winstbejag ofwel uit godsdienstige overwegingen. Deze goederen, zo onttrokken aan de staat, kregen de naam van „verdoken” goederen. Verschillende wetten werden uitgevaardigd om die goederen te voorschijn te brengen. Zo de wet van 23-2-1801 die deze goederen schonk aan de hospiciën en de instellingen van liefdadigheid. Zo ook het dekreet van 30-12-09 inhoudende dat de inkomsten van de kerkfabrieken zouden kunnen genieten van de opbrengst van die goederen, hen door de uitvoerende macht geschonken. Tevergeefs echter, de meeste van die domeinen werden niet ontdekt. Een Koninklijk Besluit van 7-1-1834 tenslotte, uitgevaardigd op aanvraag van het Episcopaat, gaf de kerkfabrieken de toelating zich in het bezit te stellen van „verdoken” goederen die zij zelf zouden ontdekken of waarvan het bestaan zou worden bekend gemaakt door de houders of derden.

Een woord over de geestelijke gemeenschappen. Deze orden, volledig uit elkander gevallen gedurende de Franse bezetting, en waarvan het herstel systematisch was verhinderd, hadden na 1814 een ogenblik gedacht zich te kunnen herenigen. Deze hoop bleek ijdel te zijn. De Nederlandse regering veroordeelde inderdaad door een aantal maatregelen de nog bestaande of de weinige van de zich na 1814 opnieuw gevormde contemplatieve gemeenschappen tot een langzame maar zekere dood ²⁴.

Zo moesten de contemplatieve gemeenschappen beschouwd worden als samenwoningen van gewone burgers; het aannemen van novicen of het afleggen van eeuwige en onherroepelijke geloften werd verboden. Men begrijpt dat in die omstandigheden het voortbestaan van deze orden dan ook zeer moeilijk bleek. Slechts hier en daar, en dan nog met een zeer beperkt aantal leden, werden voorzeggde gemeenschappen nog aangetroffen ²⁵.

Te Gent verbleven in 1825: 4 Karmelietessen, 5 Clarissen, 15 Kollettiënen ²⁶ en in 1826 nog 8 Kapucijnen ²⁷, terwijl de Conceptionisten, enkele jaren voordien nog 4 in aantal, in 1825 waren uitgestorven. Iets gunstiger was de toestand van de vrouwelijke gemeenschappen, die zich gewijd hadden aan ziekenverpleging en onderwijs, en waarvan het bestaan was toegelaten, mits aanvaarding van hun statuten door de regering. Toch moet ook hier worden opgemerkt dat maatregelen, zoals de beperking van de geloften tot vijf jaar en voor degenen die zich met onderwijs bezig hielden, de verplichting, van 1824 af, een brevet van bekwaamheid te bezitten, een volle ontplooiing in de weg hebben gestaan ²⁸.

Amper twee maand vóór de Fransen ons land ontruimden, grepen einde 1813 de laatste veilingen van nationale goederen plaats ²⁹. De hoop, door sommigen gekoesterd, de nationale goederen aan de vroegere eigenaars te zien terugschikken, bleek zoals we hebben kunnen vaststellen, ijdel te zijn. Het Concordaat van 1801 bleef inderdaad, volgens de Nederlandse regering, van kracht. Niet alleen werden al de verkopen van nationale goederen, gedaan sinds 1796, als geldig beschouwd, maar de staat hield voor dat de niet-verkochte goederen hem wettelijk toebehoorden en hij er dus ook vrijelijk kon over beschikken.

Gedurende de eerste zes jaar, en wel tot 24-2-1820 ³⁰, grepen echter geen nieuwe vervreemdingen plaats. In deze periode hield de Hollandse regering, die beslag had gelegd op de boekhouding van de nationale goederen, er zich uitsluitend mede bezig de vroeger gedane verkopen te regulariseren door van een aantal verwerfers, in gebreke van betaling gebleven, de achterstallige bedragen te innen.

Bernard De Paepe, landbouwer te Nazareth, betaalt op 27 mei 1815 het

(24) Ch. Terlinden, *op. cit.*, blz. 474.

(25) Ch. Terlinden, *op. cit.*, blz. 476.

(26) S. Stokman, *De Politieke Geschiedenis van het Lager Onderwijs in Nederland. De religieuzen en de onderwijspolitiek der regeering in het Vereenigd Koninkrijk der Nederlanden*, blz. 430.

(27) *Annuaire du Clergé Catholique des Pays-Bas*, 1826, blz. 305.

(28) Ch. Terlinden, *op. cit.*, blz. 476.

(29) R.A.G., Fonds van het departement van de Schelde, Register met de verkoopproccessen-verbaal, nr 1467.

(30) *Ibidem*, nr 1471, art. 1. van 24-2-1820.

laatste 1/5e van de koopsom van 900 fr. voor een partij land en gebouwen, 10.397 m² groot, door hem gebruikt en gekocht. Maar bovendien moet hij bij deze schuld nog achterstallige interesten (9 fr.) uitkeren, een boete voor de vertraging bij de betaling (1,37 fr.) en de kwijtschriftzegels (0,28 fr.) om in het definitief bezit van het goed te komen ³¹. Hetzelfde lot wordt de landbouwer Van Laethem te St.-Lievens-Esse beschoren. Hij kwijt zich dus van het laatste 1/5e van de koopsom, op 24-4-1816, en betaalt de interesten met de boete voor vertraging en de kwijtschriftzegels tot volkomen vereffening van zijn schuld. Eerst dan is hij de eigenaar van het stuk land door hem gekocht te Steenhuize op 25-9-1812 ³².

Ook Joachim Van den Driessche, landbouwer te Steenhuize, doet dezelfde ervaring op voor een perceel land van 1536 m², door hem gehuurd, en gekocht op 25-9-1812 ³³.

Werden sommige goederen wegens niet-betaling door het departement van de Schelde verbeurd verklaard en nog niet opnieuw in veiling gebracht bij de aftocht van de Fransen uit ons land, dan werd door de Hollandse regering aan de kopers de gelegenheid gegeven, ze zich nog toe te eïgenen.

Voorbeelden hiervan liggen voor de hand. Bij Koninklijk Besluit van 4 februari 1818 verviel de vervallenverklaring, op 6-8-1812 uitgesproken tegenover Jozef Thys te Eine, koper van een perceel land van 6147 m² aldaar, op 1-12-1809. Hij nam de gelegenheid te baat, op de koopsom van 615 fr. de nog overblijvende 107,45 fr. uit te keren, interesten, boete voor vertraging, interest van interest en boete voor vervallenverklaring inbegrepen. Van huurder werd hij aldus eigenaar ³⁴.

De aanzuivering van het achterstallig tegoed en de wedergoedmaking van de verbeurdverklaringen door het departement van de Schelde geschieden derhalve voor degenen, die in het bezit wensten te komen van hun verwervingen, door de zorgen van het Hollands bestuur.

Een woord nu over de gemeentegoederen. Wij weten dat door de wet van 20-3-1813 de gemeentegoederen aan het bestuur van de plaatselijke overheid onttrokken en aan de delgingskas geschonken waren ³⁵. Een aantal van deze goederen, zeer beperkt ten andere, had het departement hetzelfde jaar nog op de markt kunnen brengen. Uit de briefwisseling, die zich terstond na het einde van het Frans bewind ontspon tussen de gemeentebesturen en de kopers van dergelijke goederen enerzijds en de Hollandse administratie anderzijds, kan afgeleid worden wat op dat ogenblik met deze goederen gebeurde. De gemeentebesturen kregen als opdracht zich onverwijld in het bezit te stellen van de nog niet-verkochte gemeentelijke goederen; van de verkochte maar nog niet volledig afbetaalde goederen moesten zij de nog achterstallige koopsommen, zulks overeenkomstig de vastgestelde termijnen,

(31) Ibidem, nr 1451, art. 5. van 4-1-1811.

(32) Ibidem, nr 1461, art. 17. van 25-9-1812.

(33) Ibidem, nr 1461, art. 18. van 25-9-1812.

(34) Ibidem, nr 1438, art. 9. van 1-12-1809.

(35) J. Lambert, *Inbeslagname en verkoop van de nationale goederen*, in „Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, Nieuwe Reeks, deel XIV, 1960, blz. 157.

innen en storten in de gemeentekas ³⁶ ³⁷.

Nadien konden de aldus gevorderde sommen, op interest, worden geplaatst ten bate van de gemeente ³⁸. Ook werden de gemeentebesturen verzocht de inning te doen van de verschuldigde huurprijzen, nog niet aan de regie der domeinen betaald ³⁹.

Zoals de Franse staat zich had bediend van de onmetelijke rijkdommen aan nationale domeinen, hem toegeëigend door de wet van 2-11-1789, om de staatsschulden te delgen en de orde van zijn financiën te herstellen, zo is het opnieuw om een geldelijke beweegreden dat de Nederlandse regering nogmaals beroep deed op de nog overblijvende staatsdomeinen. Op 9 februari 1818 werd inderdaad een wet uitgevaardigd die de middelen vastlegde om de rijksuitgaven het hoofd te bieden. Artikel 35 bepaalde dat de nodige sommen zouden worden bekomen door de verkoop van een deel van het staatsdomein, te verdelen over gans het koninkrijk en over iedere provincie ⁴⁰.

Deze wet werd gevolgd door het Koninklijk Besluit van 9 mei 1819, dat de verkoop van de te vervreemden goederen beval en er de wijze en voorwaarden van opgaf ⁴¹. Een nieuw tijdperk in de verkoop van de nationale domeinen was aangebroken. De eerste veiling, te Gent gehouden, greep

(36) R.A.G.: Fonds van het departement van de Schelde, bundel 1285, Brief van de intendant aan de burgemeester van Oostakker, dd. 8-9-1814: „Je vous préviens... que vous devez vous mettre en possession des biens vendus appartenant à votre commune sauf toute fois à vous de saisir de ceux dont les acquéreurs vous justifieront d'avoir payé les termes échus et sauf aussi à exiger le restant du prix de vente à mesure qu'il deviendra exigible.”

(37) Ibidem, Bundel 1285, Brief van de intendant aan de heer Fr. Drosesbeke, dd. 30-9-1814: „Je vous préviens... que les termes échus et à échoir du prix de votre susdite adjudication doivent être versés entre les mains du receveur municipal de la ville de Grammont qui vous en donnera quittance.”

(38) Ibidem, Bundel 1285, Brief van de intendant aan de burgemeester van Nevele, dd. 18-10-1814: „... Je vous préviens, Monsieur le Maire, en réponse à votre lettre en date du 29 août dernier que je vous autorise à recevoir les termes échus des prix de vente des biens appartenant à votre commune qui ont été aliénés conformément au décret du 20 mars 1813. Ces fonds resteront provisoirement en dépôt dans la caisse de votre perception pour être placés ensuite à l'intérêt au profit de votre commune.”

(39) Ibidem, Brief van de intendant aan de onderintendant van het arrondissement van Gent, dd. 13-10-1814.

(40) Recueil des lois et actes généraux du gouvernement en vigueur dans le Royaume des Pays-Bas, Deuxième Série, Tome sixième (Du 3 août 1817 au 9 juin 1818) Loi du 9 février 1818. Blz. 3 enz. Loi qui fixe les moyens pour faire face aux dépenses de 1818, ordonne la liquidation des dettes constituées en rentes dans les provinces méridionales à charge des corporations supprimées, règle les différentes classes de l'arriéré des Pays-Bas et le mode de leur liquidation, détermine la somme de dette différée, qui doit être convertie en dette active, augmente les revenus de la caisse d'amortissement et ouvre au gouvernement un crédit de 45.000.000 de florins pour couvrir les obligations relatives aux fortifications et à l'armement des frontières et assurer l'exécution des autres dispositions de la présente loi.

Art. 35 (blz. 123). Les sommes requises... seront trouvées au moyen de la vente d'une partie des domaines de l'Etat, à répartir sur toute l'étendue du royaume et dans chaque province.

(41) Bijvoegsel tot het Staatsblad van het Koninkrijk der Nederlanden. Besluit, bepalende de wijze van verkoop der nationale domeinen, dd. 9-5-1818.

plaats op 24-2-1820, twee jaar ongeveer na het verschijnen van de wet ⁴².

De verkoop, gehouden gedurende de jaren 1820 en 1821 ging voort tot op 13-11-1821, datum van de laatste veiling in de provincie Oost-Vlaanderen ⁴³. Wat de belangrijkheid van het verkochte nationaal domein in deze provincie gedurende het Hollands bestuur betreft, is er een moeilijkheid. Van een aantal stukken grond, 120 artikelen in totaal, en alle in het arrondissement Oudenaarde gelegen zijn inderdaad wel de ligging, de instelling en verkoopprijs bekend, maar wordt de oppervlakte niet vermeld. Door berekening werd dan de oppervlakte van deze goederen geschat: 750.000 m² voor 1820 en 269.000 m² voor 1821 ⁴⁴. In totaal dan, samen met die domeinen waarvan de oppervlakte wel bekend is, 12.198.678 m², te verdelen over 840 artikelen. Vergeliken met de hoeveelheid goederen geveild tijdens het Frans bewind gaat het hier dus om een tamelijk geringe oppervlakte maar met een betrekkelijk groot aantal artikelen: respectievelijk 4,5% en 10% ⁴⁵.

Toch werd een afzonderlijke studie over deze nieuwe verkoopperiode door ons noodzakelijk geacht. Niet alleen volledigheidshalve, ook echter om ons toe te laten na te gaan in welke mate, ongeveer een kwart eeuw na het begin van de eerste veilingen in 1796 en zeven jaar na het einde ervan, reeds gekende of nieuwe kopersgroepen belangstelling aan de dag hadden gelegd voor de te koop gestelde domeinen.

Wat de afkomst van de in die twee jaar geveilde goederen betreft: al de gronden, waarvan de oppervlakte werd medegedeeld, behoorden eertijds tot de kerkelijke bezittingen, mits uitzondering van 4 stukken, toegeschreven aan het vroegere Oostenrijks gouvernement ⁴⁶. Van deze goederen, waarvan de oppervlakte niet werd vermeld, wordt ook de afkomst niet opgegeven. Slechts wordt opgegeven waar ze gelegen zijn, en dan dikwijls zeer algemeen. Van een groot aantal stukken grond bijvoorbeeld wordt alleen gezegd dat ze zich bevinden in het arrondissement Oudenaarde. Aan te nemen is dat het merendeel van deze niet juist bepaalde domeinen tot het vroeger kerkelijk bezit behoorden.

De zittingen van de te koop gestelde domaniale domeinen werden gehouden in het stadhuis van de steden, waar een hoofdbureau van de hypotheek gevestigd was, te weten Gent, Oudenaarde en Dendermonde ⁴⁷. Te Gent werden de veilingen gehouden, nu eens in de zaal „de kapel” genoemd, dan weer in de zaal van de handelsrechtbank, waar de verkoopzittingen

(42) R.A.G., Fonds van het departement van de Schelde, Register met de verkoopprocessen-verbaal nr 1471, art. 1. van 24-2-1820.

(43) Ibidem, nr 1473, art. 102 van 13-11-1821.

(44) In 1820 werden in het arrondissement Oudenaarde 1.527.551 m² verkocht voor 122.555 fl. en voor 60.148 fl. niet verder bepaalde goederen. In 1821 werden 1.809.143 m² verkocht voor 127.331 fl. en voor 18.943 fl. goederen waarvan de oppervlakte niet medegedeeld werd. De verkoop van 1219 hectaren nationale goederen bracht in totaal 755.736 fl. aan de Nederlandse schatkist op.

(45) In de periode 1796-1813 werden er 270.970.410 m² verkocht in 8037 artikelen.

(46) R.A.G., Fonds van het departement van de Schelde, Register met de verkoopprocessen-verbaal, nr 1471, art. 12 van 14-2-1820 en de art. 42 en 46 van 19-9-1820; register 1472, art. 9 van 30-10-1820.

(47) Ibidem, nr 1417, nrs 585, 586 en 590 van het inventaris.

regelmatig om 9 uur 's morgens begonnen. Zoals dit vroeger ook het geval was, werd ieder stuk grond tweemaal voorgebracht: eenmaal op de instelzitting en de tweede maal op de zitting van toeslag, dit met een tijdsruimte van acht dagen.

Waren van ambtswege aanwezig: de burgemeester en de schepen van financiën of twee schepenen, de stadssecretaris, een hoofdambtenaar van de registratie en domeinen en de ontvanger van domeinen ⁴⁸. Het Koninklijk Besluit van 9-5-1819 voorzag er ook in dat al deze openbare mandatarissen en ambtenaren voor de geleverde prestaties zouden worden vergoed en bepaalde er de wijze van ⁴⁹ ⁵⁰.

Ook nu, zoals trouwens reeds vastgesteld voor de verkoopperiode 1796-1813, kenden de instelzittingen geen succes en boden de kooplustigen zich slechts aan op de veiling, waarop de toeslag plaatsvond ⁵¹. De instelzitting greep plaats op een voor ons gekende wijze. Nadat de omroeper de algemene voorwaarden van de verkoop had voorgelezen, werd de instelprijs van het te veilen stuk grond, gelijk aan de waarde in kapitaal vastgesteld door de experts, als vertrekpunt voor het opbieden genomen. Zoals hierboven reeds werd opgemerkt: uit de processen-verbaal is op te maken dat op de instelzitting nooit werd geboden.

Op de zitting van toeslag werd vooreerst bij opbod verkocht, waarna de voorzitter van de veiling de laatste offerte met een som die kon gaan tot het dubbel van de instelprijs verhoogde. Daarop ging men over tot het verkopen bij afslag, dat eindigde wanneer een kooplustige de woorden „ik neem” uitsprak. Kwam men in de loop van de afslag aan de som, door iemand bij het opbieden opgegeven, dan werd deze laatste als koper beschouwd. De koopsom moest echter, om door de administratie der domeinen te worden aanvaard, hoger liggen of ten minste gelijk zijn aan de instelprijs. De administratie was echter altijd gemachtigd deze gronden,

(48) Ibidem, nr 1471, nr 586 van het inventaris :

Bijvoegsel tot het Staatsblad van het Koninkrijk der Nederlanden. Besluit, bepalende de wijze van verkoop der nationale domeinen, dd. 9-5-1819, art. 5.

(49) Bijvoegsel tot het Staatsblad van het Koninkrijk der Nederlanden. Besluit, bepalende de wijze van verkoop der nationale domeinen, dd. 9-5-1819, art. 14 : „Uit de gelden bij art. 8 omschreven, wordt aan de beambten van de registratie en domeinen voor hunne bemoeijenissen, voortvloeiende uit den verkoop der domeinen, ten gevolge van de wet van 9 februari 1818, als belooning toegezegd drie ten honderd van den verkoopprijs, door Onzen Minister van Financiën te verdeelen, tussen den directeur, de inspecteur, verificateurs en ontvangers, dien het aangaat.”

(50) Ibidem, art. 16 : „Aan het hoofd en een der leden van het plaatselijk bestuur, mitsgaders aan den secretaris, ten overstaan van welke de veilingen zullen worden gehouden, wordt voor vacatie toegezegd zeven gulden per dag, voor ieder hunner ; voor de expeditien van verkoop en processen-verbaal van toewijzing aan de beambten der registratie en domeinen, en aan de koopers uit te reiken, zal worden betaald 2 gulden 5 cents per expeditie...”

(51) De oorzaak van het ontbreken aan belangstelling voor de instelzittingen hoeft niet ver gezocht te worden. Van een instelpremie ten bate van de eerste bieder was, als lokaas, geen sprake, aangezien de administratie, belast met de verkoop, zelf de instelsom bepaalde op grond van de gedane schatting. Verder kon dan de aanwezigheid van liefhebbers op deze eerste zitting in niets baten, omdat de tweede zitting van definitieve toewijzing voldoende gelegenheid bood voor bod.

waarvoor het bod als onvoldoende werd beschouwd, uit de verkoop te trekken ⁵².

Een woord nu in verband met het eigendomsrecht en de huurgelden door de grond opgebracht. De kopers traden slechts in volle bezit van het gekochte eigendom op het ogenblik dat de verschuldigde koopsom, te betalen in muntwaarde, in schuldbekentenissen van het Syndikaat, 2e Serie of in loten van de negotiatieloterij, en te vereffenen in drie termijnen in de tijd van één jaar na de definitieve toeslag, volledig afbetaald was ^{53 54}.

In verband met de huur weze opgemerkt dat de huurders van de verkochte goederen door de verkoopsvoorwaarden werden beschermd. De kopers immers moesten de bestaande huurovereenkomsten eerbiedigen; zij werden aldus in de onmogelijkheid gesteld de pachters van het gekochte domein te verwijderen, tenzij het pachtcontract zelf het anders voorzag.

Terwijl de huursommen, verschuldigd vóór de definitieve toeslag, de administratie van de domeinen toebehoorden, werd de jaarlijkse pacht, waarvan de betalingstermijn begonnen was vóór de definitieve toezegging en nadien eindigde, verdeeld tussen administratie en koper ⁵⁵.

In totaal grepen 19 veilingen plaats in de provincie Oost-Vlaanderen, waarvan 10 in 1820. Een betrekkelijk klein aantal dus, wanneer men weet dat in de tijdspanne januari-maart 1797 alleen reeds 23 veilingen plaats grepen. Op te merken valt dat terwijl het Frans bestuur van de Domeinen de veilingen regelmatig om de vijf of tien dagen liet houden, de verkopen nu onregelmatiger, dikwijls zelfs met grote tussenruimten plaatsvonden. Zo waren er geen veilingen tussen 24 februari 1820 en 22 juni 1820 en tussen 3 maart 1821 en 28 augustus van datzelfde jaar ⁵⁶.

Wel werden de veilingen gekenmerkt door het te koop stellen van een zeer groot aantal artikelen, veel meer dan in de Franse tijd toen, gedurende een der hoogtepunten van de veilingsperiode, toch slechts uitzonderlijk veertig artikelen ineens werden tekoopgesteld, terwijl we daarbij weten dat Bochet, de bijzondere commissaris van de Franse regering, er regelmatig op aandrong het aantal in een zitdag te veilen artikelen zoveel mogelijk te beperken ⁵⁷. Zo worden in 1820 gemiddeld meer dan 50 artikelen per zitting te koop gesteld, met als minimum 24 gedurende de eerste verkoop en met als maximum 97 op 21 en 22 juni ⁵⁸.

(52) Bijvoegsel tot het Staatsblad van het Koninkrijk der Nederlanden. Besluit, bepalende de wijze van verkoop der nationale domeinen, dd. 9-5-1819, art. 7.

(53) Ibidem, art. 10.

(54) Ibidem, art. 9: „De termijnen, voor de kwijting van den koopprijs en onkosten te bedingen, worden in het algemeen bepaald op $\frac{1}{3}$ binnen zes weken, $\frac{1}{3}$ binnen zes maanden en $\frac{1}{3}$ binnen het jaar, te rekenen van den dag der definitieve toewijzing”.

(55) R.A.G., Fonds van het departement van de Schelde, Register met de verkoopprocessen-verbaal, nr 1471, Conditions générales pour la vente des Biens Domaniaux, en exécution de la Loi du 9 février 1818, art. 14.

(56) Ibidem, nrs 1471 en 1473.

(57) Ibidem, Bundel 1215, Bochet aan de Administratie, 2e Bureau, 2e Sectie, nr 8519 van 20 Floréal jaar V (8-6-1796): „... il (le Ministre) vient de me recommander de tenir plus que jamais la main à ce que il n'y ait qu'une seule séance par décade dans chaque Département, et que dans chacune d'elle on n'aliène que cinq à six articles au plus...”

(58) Ibidem, Register 1471.

Het jaar 1821 toont een grotere verscheidenheid: twee zittingen van 8 en 22 artikelen, maar drie van respectievelijk 142, 177 en 102 te koop gestelde domaniale goederen⁵⁹. Klaarblijkelijk dus werkte het bestuur van de domeinen in deze jaren zonder wel bepaalde onderrichtingen betreffende het aantal te veilen artikelen.

Niet te verwonderen is het dat, om die ontzaglijke hoeveelheid artikelen te kunnen veilen, voornoemd bestuur voor 1 aanplakbrief twee, drie en zelfs eenmaal vier achtereenvolgende toeslagzittingen nodig had. Aldus werden op 28 februari, 1, 2 en 3 maart 1821 de reeds vermelde 142 artikelen, en op 28, 29 en 30 augustus van datzelfde jaar nogmaals 177 stukken grond aan het kooplustige publiek voorgebracht. Niet altijd echter met hetzelfde succes. Want niet alle te koop gestelde artikelen werden aan de man gebracht. Op een totaal van 1231 kregen er 840 of 68.23% een toeslag.

De kopers van nationale goederen.

Stellen wij een vergelijkende tabel op, percentsgewijze uitgedrukt, van het aandeel der verschillende kopersgroepen van nationale goederen in het Frans en Hollands tijdperk; gerangschikt volgens de belangrijkheid van hun verwervingen gedurende de tweede verkoopperiode, bekomen wij:

1820-1821: op 1219 ha	1796-1814: op 27079 ha	
Economisch actieve groep ⁶⁰	38,15%	18,42%
Economisch passieve groep ⁶¹ :	17,24%	13,55%
Landbouwers:	17,23%	9,53%
Personen in openbare dienst:	11,21%	8,85%
Intellectuele beroepen ⁶² :	6,80%	9,90%
Belgische kopers woonachtig buiten de prov. O.-VL. (dep. Schelde):	2,71%	1,23%
Vreemdelingen:	2,30%	9,27%
Edellieden:	2,20%	2,58%
Politieke (openbare) mandatarissen ⁶³	2,16%	6,00%
Geestelijken:	—	15,82%
Gemeenten:	—	0,01%
Ongekend beroep en verscheidene:	—	4,83%
	Totalen: 100%	100%

(59) Ibidem, Registers 1472 en 1473.

(60) In deze groep werden opgenomen de personen behorend tot het bankwezen, de groot- en kleinindustrie, de groot- en kleinhandel.

(61) Eigenaars, renteniers en bijzonderen. De 4 edellieden, bij de veilingen betrokken, worden als eigenaar of rentenier vernoemd; bij de verdere bespreking zullen wij hun aankopen dan ook bij deze van de economisch passieve groep voegen.

(62) Apothekers, deurwaarders, geneesheren, landmeters, notarissen, rechtsgeleerden en zaakgelastigden.

(63) In deze groep rangschikken wij de personen die een tijdelijke administratief-politieke functie bekleden: in de Franse periode zijn dat de commissarissen van het Uitvoerend Directoire, de beheerders en raadsheren van het departement en de burgemeesters; in de Hollandse periode treffen we in deze kopersgroep uitsluitend burgemeesters aan.

Laten we eerst even stilstaan bij de categorieën kopers die in de jaren 1820-1821 minder of geen aandeel meer hebben gehad in de veilingen.

Een eerste vaststelling is het volkomen ontbreken van verwervingen, gedaan door de geestelijkheid. Ook de aankopen, gedaan door de gemeentebesturen en de personen met ongekend beroep, samen ongeveer 5%, vallen weg. Terzelfdertijd is ook een gevoelige vermindering op te merken van deze, gedaan door vreemdelingen en openbare mandatarissen.

Dit alles hoeft geen verwondering te wekken, vooral wanneer men bedenkt onder welke impulsen de kloosterlingen, de vreemde kopers en de politieke mandatarissen in de Franse verkoopperiode aan de veilingen hebben deelgenomen.

In onze vroegere studie over de verkoop van nationale goederen wezen we er inderdaad reeds op hoe druk de kloosterlingen en de buitenlanders, hoofdzakelijk in de jaren 1796-1797, nationale domeinen opkochten, die jaren juist toen de eersten met hun retraitsbons, de tweeden met hun schuldvorderingen ten overstaan van de Franse staat reeds ongeveer $\frac{1}{4}$ van het totaal der geveilde domeinen hadden verworven⁶⁴.

Na 1797, toen retraitsbons buiten gebruik waren gesteld en de grote schuldeisers van de Franse staat hun vorderingen in domeinen hadden omgezet, zagen we beide groepen als belangrijke verwervers uit de veilingen verdwijnen.

Ook in de jaren 1820-1821 bestond geen enkele dwingende reden meer die de geestelijkheid of de vreemdelingen er toe zou nopen, meer dan normaal althans, aan de nieuwe veilingen deel te nemen. Op te merken valt echter hoe de geestelijkheid zich op absolute wijze, dit zonder twijfel om godsdienstredenen, van de aankoop van goederen heeft onthouden.

De vreemdelingen, slechts zes in aantal, kopen in totaal wat meer dan 28 hectaren, hetzij nauwelijks 2,30% der geveilde goederen. Vijf zijn van Hollandse afkomst en dit is zeer begrijpelijk als men bedenkt dat velen onzer Noorderburen belangrijke betrekkingen in de administratie of het leger bekleedden, wat hen er toe noopte in ons land te verblijven. Dat sommigen onder hen, toen men overging tot het verkopen van nationale domeinen, goederen hebben verworven, minder om te speculeren, want daarvoor is hun aandeel te gering, meer echter om hun kapitaal in vaste waarden om te zetten, is grif aan te nemen.

Vernoemen wij eerst drie leden van dezelfde familie: Jan-Hubert De Bassompierre, commissaris van oorlog van het derde militair arrondissement en verblijvende te Gent, Jeanne-Sophie De Bassompierre en Amelie-Emilie De Bassompierre, wonende respectievelijk te Zwolle en te Rotterdam. Door hen samen werden bijna 18 hectaren gekocht. De anderen zijn Frans De Kerkhove, kolonel van de Maréchaussée te Brussel, Jaak De Maeght, bediende van het ministerie van binnenlandse zaken te Den Haag en ten slotte de Fransman Pierre Mey, die te Rijsel verbleef.

Het aantal kopers van buiten de provincie Oost-Vlaanderen blijft, zoals in de voorgaande periode, zeer gering. Ze zijn 6 in aantal, waarvan 5 te Brussel gehuisvest en 1 te Kortrijk. Door hen werden slechts ongeveer 33

(64) J. Lambert, *op. cit.*, blz. 169 en 173.

hectaren opgekocht of 2,71% van het totaal der geveilde goederen. In rangorde van belangrijkheid van aankoop vermelden wij eerst de handelaars Joseph Rosseeuw van Kortrijk en Pierre-Jacques Spinau van Brussel die respectievelijk 13 en 12 hectaren voor zich namen. De 4 overige Brusselse kopers, die samen ternauwernood 8 hectaren verwerven zijn: de als eigenaar opgegeven graaf Charles de la Laing, Edward Huyttens, eigenaar, Jean-Baptiste Uytterhoeven, chirurg en Jean-Colette D'Hamer, handelaar.

Wat de openbare mandatarissen betreft, ten opzichte van de eerste verkoopperiode liepen hun verwervingen, die 2.16% bedroegen, terug tot iets meer dan een derde ⁶⁵.

Hier dient echter onderstreept te worden dat, in de Franse verkoopperiode, het leeuwenandeel van de aan de openbare mandatarissen verkochte goederen gegaan was naar een kleine groep van commissarissen van het Uitvoerend Directoire, beheerders en raadsleden van het departement, d.w.z. naar mandatarissen die rechtstreeks door het centraal gezag waren aangesteld geworden en met de deelname aan de koop van nationale goederen hun verkleefdheid aan het Frans regiem hadden willen onderstrepen ⁶⁶. De overige openbare mandatarissen van het departement, in hoofdzaak burgemeesters, hadden integendeel slechts in zeer geringe mate aan de veilingen deelgenomen; en zo was het ook in deze tweede verkoopperiode. Slechts 10 burgemeesters, de enige openbare mandatarissen trouwens die we aantreffen, werden koper van nationale domeinen ⁶⁷.

Beperken we er ons toe de 2 voornaamsten onder hen te vernoemen. Het zijn: Mocarius Peers, burgemeester van Bassevelde, die 12 hectaren verwierf en Karel Van Assche, burgemeester van Moorsel die, gedeeltelijk samen met notaris De Vis, 8 hectaren voor zich nam.

Het grootste deel van de nationale goederen, circa 74.82% of bijna $\frac{3}{4}$ van wat in de provincie Oost-Vlaanderen aan de man werd gebracht, ging over naar de economisch passieve groep, de economisch actieve groep en de landbouwers.

Een aanzienlijke vermeerdering, ongeveer 30% voor deze drie categorieën kopers samen, is hier vast te stellen in vergelijking met wat zij kochten onder het Frans bewind; zulks voornamelijk door het veel groter aandeel in de veilingen, zowel van de eigenaars, de renteniers en de bijzonderen, als van de handelaars en de landbouwers. Stippen we nog aan dat de verwervingen van de personen, in openbare diensten werkzaam, percentsgewijze uitgedrukt, een lichte stijging vertoonden, terwijl deze van de intellectuele groep een kleine vermindering kenden.

Onderzoeken we thans meer in bijzonderheden welke hoeveelheid van de verkochte nationale goederen, onder het Hollands bewind, overging naar de economisch passieve en actieve groepen, de intellectuele groep en naar de

(65) Het totaal aandeel van de openbare mandatarissen bedraagt 26 hectaren.

(66) J. Lambert, *op. cit.*, blz. 189.

(67) Joseph Van Damme, burgemeester van Erwetegem, wordt aangeduid als landbouwer en zijn aankopen worden bijgevolg bij deze groep gevoegd; de Gentse schepen Jean Louis Van Melle wordt in de koopakten vermeld als beenhouwer. Wij voegden dan ook zijn verwervingen bij deze van de kleinhandelaars.

personen in openbare dienst; bij deze laatste categorie voegden we ook de weinig belangrijke verwervingen van de openbare mandatarissen met tijdelijke opdracht, te weten de reeds hoger besproken burgemeesters waarvan het eigenlijk beroep niet kon worden vastgesteld.

Zoals we ook reeds deden voor de periode 1796-1813, en dit om dezelfde beweegredenen, deelden we de kopers van voornoemde groepen, naargelang hun maatschappelijke stand en het door hen uitgeoefend beroep, in 3 grote sociale groepen in en werden de in elke groep gerangschikte beroepen nog eens ingedeeld naar de woonplaats van de betrokken kopers⁶⁸.

I. Hogere sociale groep:

	Gent	Andere steden	Platteland	Totaal
<i>Economisch passieve groep: (de getallen drukken m² uit)</i>				
Eigenaars en renteniers:	910885	656508	61715	1629108
Bijzonderen:	268448	276298	194196	738942
<i>Totaal:</i>	1179333	932806	255911	2368050
<i>Economisch actieve groep:</i>				
Bankiers:	—	—	445	445
Fabrikanten:	971515	—	—	971515
Handelaars en kooplieden:	1611267	672785	286519	2600571
<i>Totaal:</i>	2612782	672785	286964	3572531
<i>Intellectuele beroepen:</i>				
Apothekers:	93166	—	—	93166
Geneesheren:	—	—	1300	1300
Notarissen:	6658	227599	179324	413581
Pleitbezorgers:	—	—	—	—
Rechtsgeleerden:	16804	17800	9593	44197
Zaakgelastigden:	—	—	187892	187892
<i>Totaal:</i>	116628	245399	378109	740136

(68) In deze indeling werden de landbouwers-kopers, die afzonderlijk besproken werden, niet opgenomen. Om een vergelijking tussen de twee verkoopperioden gemakkelijker te maken, doen we dit nu ook.

De volledige verantwoording voor de indeling is te vinden in: J. Lambert, *op. cit.*, blz. 183 en 184.

Overheidspersoneel:

Financiën - domeinen:	102237	104727	191601	398565
Magistratuur:	61875	341520	152084	555479
Overige diensten:	—	391942	—	391942
Burgemeesters:	—	—	264011	264011
<i>Totaal:</i>	164112	838189	607696	1609997

<i>Hogere sociale groep, algemeen totaal:</i>	4072855	2689179	1528680	8290714
---	---------	---------	---------	---------

II. Sociale middengroep:

Gent	Andere steden	Platteland	Totaal
------	---------------	------------	--------

Economisch actieve groep: (de getallen drukken m² uit)

a) Kleinindustrie en ambachtswezen

Brouwers en drankstokers:	341006	13024	121557	475587
Hoefsmeden:	—	—	931	931
Kuipers:	—	—	22333	22333
Metselaars:	—	—	950	950
Molenaars	—	1600	32705	34305
Olieslagers:	—	—	24848	24848
Pannenmakers:	—	—	1238	1238
Plaveiers:	—	600	—	600
Pottenbakkers:	—	10726	—	10726
Rijtuigmakers:	—	—	1076	1076
Timmerlieden:	—	—	16619	16619
Touwslagers:	—	—	1664	1664
Tuiniers:	9824	2400	—	12224
Twijnders en wevers:	—	11063	19400	30463
<i>Totaal:</i>	358030	39413	243321	633564

b) Kleinhandelsondernemingen:

Bakkers:	—	—	600	600
Beenhouwers:	98637	—	—	98637
Herbergiers:	78390	42483	52927	173800
Winkeliers:	3000	54475	91042	148517
<i>Totaal:</i>	180027	96958	144569	421554

Intellectuele beroepen

Deurwaarders:	1953	29207	52562	84217
Landmeters:	—	4629	—	4629
<i>Totaal:</i>	1953	34331	52562	88846

<i>Personeel in openbare dienst:</i>				
Secretaris:	—	—	1060	1060
<i>Sociale middengroep, algemeen totaal:</i>				
	532810	170702	441512	1145024

III. Lagere sociale groep:

	Gent	Andere steden	Platteland	Totaal
<i>Economische actieve groep:</i>				
Dagloners:	26300	—	1600	27900
<i>Personeel in openbare dienst</i>				
Bos- en veldwachters	—	3100	16846	19946
<i>Lagere sociale groep, algemeen totaal</i>				
	26300	3100	18446	47846

Samenvattend verwierven dus, in oppervlakte (uitgedrukt in m²) en procenten weergegeven:

— de 4 kopersgroepen die de hogere sociale hoofdgroep uitmaken:

	Gent	Andere sted.	Platteland	Totaal	Procent op 12198678 m ²
Econ. passieve gr.:	1179333	932806	255911	2368050	19.40%
Econ. actieve gr.:	2612782	672785	286964	3572531	29.28%
Intellectuele gr.:	116628	245399	378109	740136	6.08%
Pers. op. dienst:	164112	838189	607696	1609997	13.19%
Totalen :	4072855	2689179	1528680	8290714	
1°/	49.12%	32.43%	18.45%	100%	
2°/ ⁶⁹	33.38%	22.04%	12.53%	—	67.95%

— de 3 kopersgroepen die de sociale middengroep uitmaken:

	Gent	Andere sted.	Platteland	Totaal	Procent op 12198678 m ²
Econ. actieve gr.:	538057	136371	387890	1062318	8.64%
Intellectuele gr.:	1953	34331	52562	88846	0.72%
Pers. op. dienst.:	—	—	1060	1060	0.02%
Totalen :	540010	170702	441512	1152224	
1°/	46.53%	14.90%	38.57%	100%	
2°/	4.36%	1.39%	3.61%	—	9.36%

(69) 1°/ dit % werd berekend op de gedeeltelijke totalen ;

2°/ dit % werd berekend op de totaal geveilde oppervlakte of 1219 hectaren.

— de twee kopersgroepen die de lagere sociale groep uitmaken:

	Gent	Andere sted.	Platteland	Totaal	Procent op 12198678 m ²
Econ. actieve gr.:	26300	—	1600	27900	0.22%
Pers. op. dienst.:	—	3100	16846	19946	0.16%
Totalen :	26300	3100	18446	47846	
1°/	54.97%	6.48%	38.51%	100%	
2°/	0.21%	0.02%	0.15%	—	0.38%
ALG. TOTAAL :	4631965	2862981	1988638	9483584	77.75%
	37.98%	23.47%	16.30%		

De hierboven gegeven getallen tonen duidelijk aan dat onder het Hollands bestuur de hogere sociale groep, d.w.z. de gegoede burgerij, zich het meest heeft laten gelden in de aankoop van nationale goederen: deze groep verwierf 67.95% van de geveilde goederen, tegen slechts 9.36% voor de tweede sociale groep of de kleine burgerij, die hoofdzakelijk bestond uit personen die voor eigen rekening een kleine nijverheid of handelsonderneming uitbaatten. De derde sociale hoofdgroep of de lagere sociale stand, bestaande uit kleine bedienden of dagloners, komt met 0,38% nauwelijks in aanmerking. In volledige overeenstemming met de eerste verkoopperiode, toen de eerste sociale hoofdgroep 44.77% op haar actief nam, is het weerom deze groep van burgers die, met 172 kopers op een totaal van 455, het leeuwenaandeel van de verkochte nationale domeinen voor zich neemt. Door haar wordt immers niet minder dan 829 hectaren, of, zoals reeds gezegd 67.95% van de goederen in beslag genomen. Een gevoelige vermeerdering dus nog in vergelijking met de vroegere verkoopperiode, maar die verklaard kan worden door het wegvallen van de kloosterlingen en de schuldvorde-
raars als kopers.

Merkwaardig is het zeer groot aandeel in deze groep van 35 kooplieden, die 260 hectaren of ongeveer één derde van de gronden, door de eerste hoofdgroep verworven, voor zich namen. Het overgrote deel van de overige twee derden, plus minus 486 hectaren, werd verdeeld, in orde van belangrijkheid, onder 28 eigenaars en renteniers, 6 fabrikanten, 31 bijzonderen, 19 notarissen en 24 ambtenaren behorend tot de magistratuur of de financiën. Het nog resterende deel tenslotte, ongeveer 100 hectaren, ging naar één bankier, 14 ambtenaren en openbare mandatarissen en 14 zaakgelastigden, rechtsgeleerden, apothekers en geneesheren.

Wat nu de deelname betreft van de Oostvlaamse edellieden, in de registers met de verkoopprocessen-verbaal altijd vermeld als eigenaars of renteniers, zowel hun aantal als hun aandeel is werkelijk onbelangrijk ⁷⁰ te noemen; uitzondering op dit laatste vormde Jérôme Limmander ⁷¹, die 20 hectaren verwierf.

(70) In totaal kocht de Oostvlaamse adel 27 hectaren.

(71) G. Van Hoorebeke, *Le Nobilaire de Gand*, blz. 103 : „Jérôme-Joseph-François Limmander, né à Gand, le 15 mars 1770, y décédé 6 Févr. 1836, ép. 24 Avril 1804, Isabelle-Anne-Hubertine, Baronne de Giey et de Villars...”

Kochten ook nog: Jean-Baptiste d'Hane Steenhuyse⁷², reeds koper van nationale goederen in 1808, Philips Piers de Raveschoot⁷³ en Emmanuel de Kerchove de Denterghem⁷⁴.

Herinneren we er tenslotte aan dat slechts één enkele bankier, François Sturm uit Hamme, een nationaal domein kocht; zijn aankoop bedroeg 445 m².

Het is ook in de eerste sociale groep dat we het overgrote aantal aantreffen van wat we zullen noemen de „grote” kopers, te weten zij die meer dan 10 hectaren aankochten. Er zijn er 20⁷⁵.

François Beys, handelaar, Gent	67 ha in	11 art.
Ferdinand Speelman, handelaar, Gent	65	6 art.
Jacques-Liévin Van Caneghem, textielfabrikant, Gent	61	19 art.
Lievin Fostier, districtcommissaris, Oudenaarde	34	4 art.
Jean-Baptiste De Contreras, eigenaar, Oudenaarde	28	20 art.
François Bijl, hotelier, Geraardsbergen	27	22 art.
François Speelman, textielfabrikant, Gent	27	3 art.
Wed. Livin Marie D'Hamer, eigenaarster, Aalst	21	20 art.
Jérôme Limmander, eigenaar, Gent	20	1 art.
Caesar Moens, bijzondere, Gent	17	1 art.
Pierre Blondel, vrederechter, Ninove	15	9 art.
Jacques Boone, handelaar, Aalst	15	24 art.
August De Loose, eigenaar, Gent	15	7 art.
Louis Gaillard, bijzondere, Gent	13	7 art.
Jozef De Vis, notaris, Aalst	12	12 art.
Mocarius Peers, burgemeester, Bassevelde	12	2 art.
Daniel Desmet, handelaar, Aalst	11	13 art.
Pierre-Antoine De Contreras, eigenaar, Oudenaarde	10	5 art.
Frans De Guchtenaere, vrederechter, Boekhoute	10	1 art.
Jean-Baptiste Prieels, bijzondere, Aalst	10	1 art.

(72) Ibidem, blz. 203: „Jean-Baptiste-Marie-Joseph-François Guislain Comte d'Hane, Sgnr. de Leeuwerghem, Nieulant, Eechove, etc, né 21 août 1757...”

Biographie Nationale, publiée par l'Académie royale des Sciences, des Lettres et des Beaux-Arts de Belgique, Tôme 8, blz. 680-681: „Le membre le plus en vue de toute cette famille, fut Jean-Baptiste, comte d'Hane Steenhuyse, qui naquit à Gand, le 24 août 1757, et y décéda le 17 janvier 1826... Le comte d'Hane Steenhuyse devint successivement membre de la première chambre des Etats Généraux, membre de l'ordre équestre de la Flandre Orientale, chambellan du roi des Pays-Bas et chevalier de l'ordre du Lion Belgique”.

(73) Biographie Nationale, Tôme 17, blz. 476 en 477: „Piers de Raveschoot Philippe-Joseph, bourgmestre de Gand, né dans cette ville le 4 mars 1781, et mort à la Haye le 6 décembre 1825... Il avait été créé chambellan du Roi et chevalier de l'Ordre du Lion des Pays-Bas. Il était, en plus, membre des Etats provinciaux de la Flandre Orientale.”

(74) G. Van Hoorebeke, *op. cit.*, blz. 87: „Emmanuel-Jean-François-Guislain de Kerchove de Denterghem, né 7 juillet 1774, ép. Natalie-Colette-Guislaine de Ghelincx de Nockeren...”

(75) Nog 5 kopers, in de provincie Oost-Vlaanderen gehuisvest, kochten meer dan 10 hectaren. Een ervan, de Gentse brouwer Jan-Frans Minne-Vanderstraeten, die samen met anderen 34 hectaren kocht, werd in de 2e sociale hoofdgroep ingedeeld; de 4 overblijvende grote kopers zijn allen landbouwers en worden verder vernoemd.

Deze kleine groep van 20 kopers verwierf dus niet minder dan 490 hectaren of ongeveer 40% van al de goederen, verkocht in 1820-1821.

Ook gedurende de Hollandse verkooperperiode, zoals trouwens reeds in de jaren 1796-1813, hebben de personen die behoorden tot de tweede en derde sociale hoofdgroep, slechts in geringe mate aan de veilingen deelgenomen. Kochten zij gedurende de 1ste verkooperperiode respectievelijk 5.66% en 0.27% dan zien we hun aankopen stijgen tot 9.36% met 67 kopers⁷⁶ en 0.38% met 8 kopers⁷⁷. Een te gering verschil bijgevolg om van een sociale verschuiving van kopersgroepen te kunnen spreken.

Ons besluit, dat de 2e en 3e sociale groepen door de verkoop van nationale domeinen gedurende het Frans bestuur hun grondbezit niet in grote mate hadden zien aangroeien en dat deze verkoop in feite hoofdzakelijk ten goede was gekomen aan de 1ste sociale hoofdgroep of de gegoede burgerij, blijft dus nu ook nog geldig.

De talrijkste groep onder de kopers treft men evenwel opnieuw aan onder de landbouwers: we telden er 196, wat 43% uitmaakt van het volledig aantal verwervers⁷⁸.

Zij kochten wat meer dan 210 hectaren of, zoals vroeger reeds opgegeven, 17.23% van het totaal der verkochte goederen tegenover slechts 9.53% in het Franse tijdperk. Aangenomen mag worden dat de godsdienstscrupules, die in ieder geval toch vóór het Concordaat een aantal landbouwers ervan weerhouden hadden aan de veilingen deel te nemen, hier een onbeduidende rol hebben gespeeld.

Alhoewel dus aanzienlijk toegenomen, toch blijft de deelname van de landbouwers aan de veilingen ook in deze verkooperperiode nog altijd betrekkelijk gering, vooral wanneer men bedenkt dat in sommige Franse departementen de landbouwers, en dit dan nog 25 jaar vroeger, 52% van de verkochte goederen voor zich hadden genomen⁷⁹.

Zij beperken zich ook bijna uitsluitend tot het verwerven van kleine eigendommen. Slechts 4 landbouwers immers kochten een stuk grond van méér dan 10 hectaren: Jozef De Nutte van Zulzeke verwierf 36 hectaren, Pierre Pede van Ename 15 hectaren, en de 2 overigen, Josse Libert van Welden en Jozef Van Damme van Erwetegem elk 10. Nog 6 landbouwers kochten gronden tussen de 6 en de 2 hectaren groot en 21 anderen verwierven elk ongeveer 1 hectare. De overblijvende 93 hectaren, verdeeld over 165 boeren geven een gemiddelde van slechts 0.55 hectare.

Zeer typisch is ook weer, want hetzelfde verschijnsel troffen we in de eerste verkooptijd reeds eerder aan, dat de boeren zich over het algemeen beperken tot het kopen van één enkel stuk grond, practisch altijd in de

(76) 39 kleinindustriëlen en ambachtslieden, waarvan 11 brouwers en drankstokers, 23 kleinhandelaars, waaronder 5 herbergiers en 5 deurwaarders, landmeters en secretarissen.

(77) 4 veld- en boswachters, 1 doodgraver, 1 rijtuigvoerder en 2 knechten.

(78) In de Franse verkooperperiode treffen we, op een totaal van 2.396 *leken* die nat. goederen kopen, 1095 landbouwers aan. Geen rekening wordt dan echter gehouden met de zeer sterke deelname in de aankopen van de kloosterlingen, die meestal in groep kopen en waarvan het juiste aantal bijgevolg niet vast te stellen is.

(79) G. Lefebvre, *Les paysans du Nord pendant la Révolution Française*, blz. 958.

gemeente gelegen waar zij hun landbouwbedrijf uitoefenen. Zij kopen dus om hun bedrijf uit te bouwen en niet, zoals dit wel het geval was met de kopers van de eerste sociale groep, met het oog op zuivere geldbelegging of verdere verhandeling.

Om te besluiten: in de jaren 1820-1821 is het aandeel van de landbouwers in de veiligen sterk gestegen, percentsgewijze tweemaal zoveel als in de periode 1796-1813, maar in het algemeen hebben ze zich beperkt tot relatief kleine aanwinsten.

Wat was nu het aandeel van de verschillende kopersgroepen, gerangschikt naar hun woonplaats. De hieronder volgende tabel geeft de verhouding aan tussen de hoeveelheid goederen, gekocht door de Gentenaars, de inwoners van de kleine steden⁸⁰ en de plattelandsbevolking.

	Gent	Steden	Platteland	Totaal
Econ. pass. groep ⁸¹	118h= 9.68% (12.08)	93h= 7.63% (2.70)	25.50h= 2.09% (0.88)	23.65h=19.40% (15.66)
Econ. act. groep :	316h=25.92% (11.88)	81h= 6.66% (5.22)	68h= 5.57% (1.80)	466.—h=38.15% (18.90)
Intell. groep :	11h= 0.90% (5.04)	28h= 2.29% (1.59)	43h= 3.52% (3.27)	82.—h= 6.71% (9.90)
Op. diensten :	18h= 1.47% — (11.29)	84h= 6.89% (2.12)	62.5h= 5.12% (2.23)	164.50h=13.48% (15.64)
landbouwers :	—	—	210h=17.23% (9.53)	210.—h=17.23% (9.53)
verscheidene :	—	— (0.02)	—	— (0.02)
onaangegeven beroepen :	— (1.68)	— (0.58)	— (2.54)	— (4.80)
Totaal :	463h=37.97% (41.97)	286h=23.47% (12.22)	409h=33.53% (20.26)	1158h=94.97% (74.75)

Deze gegevens leiden tot enkele belangrijke aspecten.

Vergelijkt men inderdaad de cijfers van 1796-1813 met deze van 1820-1821 dan zijn het weliswaar opnieuw de Gentenaars die, procentueel, het grootste deel van de aankopen in de wacht slepen, maar hun aandeel daalt van 41.97% tot 37.97%. In tegenstelling daarmee stellen we vast dat de aankopen van de inwoners der kleinere steden een substantiële stijging kennen van 12.22% tot 23.47% en deze van de plattelandsbevolking een nog belangrijker stijging van 20.26% tot 33.53%.

In verband hiermede dient er eerst en vooral aan herinnerd te worden dat in de 1ste verkooperperiode niet minder dan 25% van al de geveilde

(80) Wegwijzer der Stad Gend, 1819, blz. 75 en vv. : Aalst, Deinze, Dendermonde, Eeklo, Geraardsbergen, Lokeren, Ninove, Oudenaarde, Ronse, St.-Niklaas.

(81) Tussen haakjes wordt het percentage gegeven, door dezelfde kopersgroepen verworven in de jaren 1796-1813.

goederen gegaan waren naar de geestelijkheid en de vreemdelingen; in de 2de verkooperperiode integendeel zagen we de verwervingen van de geestelijkheid volledig wegvallen en deze van de vreemdelingen gevoelig verminderen.

Het is duidelijk dat het verdwijnen van deze 2 belangrijke kopersgroepen uit de veilingen niet ten goede is gekomen aan de Gentse kopers, wel echter aan de kopers van de kleine gemeenten en het platteland, die hun verwervingen elk met meer dan 10% zien vermeerderen.

Een belangrijke factor die zonder twijfel de Gentenaars er gedeeltelijk van weerhouden heeft in zó grote mate als voorheen aan de veilingen deel te nemen en terzelfdertijd de grotere deelname van de bevolking van de kleine steden en van het platteland in de hand heeft gewerkt, is het houden van de veilingen, niet meer te Gent alleen, maar ook in de provinciesteden Oudenaarde en Dendermonde. Het is inderdaad vanzelfsprekend dat deze twee nieuwe verkoopcentra een grote aantrekkingskracht hebben uitgeoefend, niet uitsluitend op de inwoners van deze twee steden alleen, maar ook op al de andere kooplustigen van de provincie die vroeger verplicht waren, ofwel een reis naar Gent te ondernemen, ofwel een tussenpersoon aan te duiden.

Het veel grotere aandeel van de plattelandsbevolking is in de eerste plaats het gevolg van de toenemende belangstelling van de landbouwers. Maar ook de andere kopersgroepen van het platteland namen in ruimere mate dan voorheen aan de veilingen deel. Vernoemen we slechts de ambtenaren, de notarissen en de zaakgelastigden, die samen ongeveer vijf maal meer verwierven dan hun collega's van Gent. Hetzelfde verschijnsel deed zich trouwens ook voor bij een aantal kopersgroepen van de kleine steden, waar in verhouding bvb. een merkbare stijging valt waar te nemen van de aankopen, gedaan door personen in openbare dienst.

Onder de Gentenaars, en dit geldt ook voor de inwoners van de kleine steden, is het weerom de 1ste sociale hoofdgroep die zich door haar verwervingen liet opmerken; wat het beroep betreft, voor Gent was het aandeel van de handelaars, fabrikanten en eigenaars toonaangevend, voor de kleine steden dit van de ambtenaren, handelaars en eigenaars. Voor het platteland echter was het aandeelpercentage van de landbouwers het hoogst; immers zij alleen kochten ongeveer 50% van hetgeen de inwoners van het platteland wisten te verkrijgen.

Belangrijk tenslotte was nog na te gaan in welke mate reeds door ons gekende kopers uit de 1ste verkooperperiode zich ook zeven jaar later onder de kooplustigen bevonden. Hun aantal was groot: 70 personen, reeds vroeger betrokken in de veilingen hebben ook in de jaren 1820-1821 van de hen geboden gelegenheid gebruik gemaakt om hun onroerend bezit te vergroten. Wat de hoeveelheid door hen gekocht betreft: zij verwierven wat meer dan 376 hectaren of ongeveer 30% van de in deze periode verkochte goederen.

Volgt nu, in orde van belangrijkheid gerangschikt, de lijst van de 22 opnieuw kopende Gentenaars; zij verwierven 197 hectaren of 52% van het aantal goederen, verkocht aan personen die reeds gedurende het Frans tijdperk kochten:

François Beys, handelaar	670524 m ²
Jacques Louis Van Caneghem, handelaar	612645 m ²
François Speelman, handelaar	267154 m ²
Charles Malingreau, inspecteur v. douane	97237 m ²
Jean Louis Van Melle, beenhouwer	71599 m ²
Const. Gaspard Rollier, eigenaar	62115 m ²
Jean-Baptiste Van der Straeten, handelaar	43616 m ²
Charles Romain De Block, bijzondere	23450 m ²
Alfons Huytens, eigenaar	22475 m ²
Antoine Van Tieghem, advokaat	16804 m ²
Nicolaas De Cock, handelaar	13500 m ²
Charles De Lantsheere, bijzondere	13313 m ²
Auguste Massez, eigenaar	12772 m ²
Jan De Rudder, apotheker	10380 m ²
Jean-Baptiste D'Hane Steenhuyse, lid van de 1e kamer van de Staten-Generaal	8700 m ²
Pierre Van Maelsaeke, eigenaar	6016 m ²
Joachim Braeckman, bleker	5960 m ²
Frans D'Haese, notaris	4087 m ²
Jean-Pierre Denecker, eigenaar	4074 m ²
Charles Massez, jurisconsult	4000 m ²
Bernard Hamelinck, rentenier	3262 m ²
Frans Desmet, tuinier	2228 m ²

De inwoners van de andere steden van de provincie die voor een tweede maal kochten waren 17 in aantal en verwierven 130 hectaren:

Jean-Baptiste De Contreras, eigenaar, Oudenaarde	283768 m ²
François Bijl, hotelier, Geraardsbergen	272117 m ²
Jacques Boone, leerlooier, Aalst	151509 m ²
Pierre Blondel, rechter, Ninove	150329 m ²
Daniël Desmet, handelaar, Aalst	115791 m ²
Pierre Antoine de Contreras, eigenaar, Oudenaarde	101281 m ²
Lievin Van Cauwenberghe, procureur, Oudenaarde	82066 m ²
Jean-Baptiste Dommer, bijzondere, Aalst	36870 m ²
Philippe Beernaert, notaris, Deinze	31400 m ²
Charles Van Damme, handelaar, Geraardsbergen	21556 m ²
Pierre De Beek, handelaar, Geraardsbergen	20385 m ²
Jean-Baptiste D'Hondt, procureur, Oudenaarde	15282 m ²
Charles Bogaert, handelaar, Geraardsbergen	7197 m ²
Jean-François Spanoghe-Lutens, eigenaar, Dendermonde	6610 m ²
Eugène Limpens, handelaar, Lokeren	5346 m ²
Pierre Jean Spitaels, handelaar, Geraardsbergen	4686 m ²
Pierre Verberckmoes, burgemeester, Dendermonde	3703 m ²

Onder de groep van 30 plattelandsbewoners die in de Hollandse verkoopperiode nogmaals kochten, sommen we slechts degenen op die meer dan 1 hectare verwierven:

Charles Van Assche, burgemeester, Moorsel	81560 m ²
Jean Ysebaert, kleinhandelaar, Oosteeklo	79900 m ²
Charles De Vos, rechter, Herzele	38770 m ²
Jacques Stevens, handelaar, Zelzate	35400 m ²
Antoine De Vuyst, landbouwer, Sas van Gent	34000 m ²
Pierre-Jean Rullers, brouwer, Ename	26700 m ²
Jean-Pierre Popelman, belastingsontvanger, Temse	23711 m ²
Jacques Van Damme, bijzondere, Zelzate	18000 m ²
Louis Van Damme, notaris, Nevele	12884 m ²
Jean Stevens, landbouwer, Deftinge	12024 m ²
Jean Tiete, landbouwer, Leupegem	12000 m ²

Vermelden we hierbij nog dat er in deze groep 14 landbouwers aangetroffen werden. Hun verwervingen bedroegen in totaal echter amper 13 hectaren.

Een enkele koper van buiten de provincie dient nog in deze categorie kopers vernoemd te worden, te weten Eduard Huyttens, eigenaar, te Brussel, die een verwerving deed van 5052 m².

Zo kan gezegd worden dat de verkoop van nationale goederen tijdens het Hollands bewind de volgende overeenkomsten vertoonde met die van het Frans tijdperk: sterke deelname van de economisch passieve en actieve beroepen behorend tot de eerste sociale hoofdgroep, bovendien nu gekenmerkt door een grotere tussenkomst van de landbouwers die opnieuw het grootste aantal kopers geven. Terzelfdertijd kan weerom nagenoeg de omhouding van de 2e en 3e sociale groepen worden aangestipt.

Een scherp onderscheid tenslotte ontstaat tussen de 2 verkoopperiodes, omdat geestelijkheid en vreemdelingen in de jaren 1820-1821 als belangrijke verwervers wegvallen, terwijl het aandeel van de Gentenaars vermindert ten voordele van de inwoners van de kleine steden en van het platteland.

Identifikatie van het lezerspubliek der Gentse dagbladen van het midden der 19e eeuw door analyse van de advertenties

door

Helmut GAUS

De advertenties worden reeds geruime tijd als bron voor studies van de reclame of andere deelgebieden van de ekonomie gebruikt.

De typografie ziet haar eigen evolutie in die der advertenties weerspiegeld.

Dr. L. Van Nierop heeft de aandacht op de waarde van de advertenties voor de kultuurgeschiedenis gevestigd.

In vergelijking met Engeland, Duitsland of Frankrijk zijn de werken over het advertentiewezen in België zeldzaam. De geschiedenis van het advertentiewezen in de Belgische dagbladpers moet nog geschreven worden.

Het is verwonderlijk dat men er nog nooit aan gedacht heeft de advertenties te gebruiken om de lezers, voor wie ze geplaatst zijn, nader te leren kennen.

Het gebrek aan gegevens over de lezers van deze kostbare bron voor de hedendaagse geschiedenis heeft ons deze poging doen ondernemen.

Bij het adverteren doet men een keuze uit de dagbladen.

Bijna iedereen die door middel van een advertentie hetzij een piano wenste te verkopen, hetzij een dienstmeisje wenste aan te werven, heeft ondervonden dat zijn advertentie in het ene dagblad meer resultaat had dan in het andere, en hij heeft zich daarover waarschijnlijk niet zeer verwonderd. Het is immers zeer vanzelfsprekend dat het ene dagblad meer afgestemd is op een lagere sociaal-ekonomische laag, terwijl een ander dagblad meer de middenklasse beoogt, en een derde reeds door een zeker intellektualisme wordt gekenmerkt. Niemand zal in dit laatste een dienstmeisje trachten aan te werven.

Een zekere selektie van de bladen bij het plaatsen van een advertentie is zo vanzelfsprekend dat het vermelden ervan bijna overbodig lijkt. Nochtans de pers- en opiniegeschiedenis kan aan de hand van dit zo vanzelfsprekende feit met veel grotere nauwkeurigheid de steeds terugkerende basisvraag beantwoorden waarop ieder historisch opinieonderzoek staat of valt: wie leest wat? Wat baat het te weten dat dagblad A gedurende twintig jaar deze of gene opinie vertegenwoordigt, als men er geen benaderend idee van heeft wie dat dagblad leest. Het antwoord op deze vraag is veelal hét

zwakke punt in iedere historische opiniepeiling. Deze leemte kan in ruime mate opgeheven worden als men eveneens het advertentiegedeelte van de bladen aan een grondige studie onderwerpt.

Vooraleer daarop in te gaan is het noodzakelijk na te gaan of een keuze uit de bladen, vóór het plaatsen van de advertentie, inderdaad zo vanzelfsprekend is en waarom.

Een advertentie wordt geplaatst met het doel zaken of diensten aan te bieden of te vragen. De wil om dit doel te bereiken doet de adverteerder zijn advertentie in die krant plaatsen die volgens hem het vlugste en het beste resultaat afwerpt. De tweede reden die zeer dikwijls een keuze noodzakelijk maakt: de kostprijs van een advertentie. In principe is dus aan iedere geplaatste advertentie een keuze van de bladen voorafgegaan.

Deze keuze impliceert een oordeel over het lezerspubliek.

Meer nog, iedere advertentie is het bewijs dat de persoon die de advertentie in een blad heeft geplaatst, het lezerspubliek van dit blad het meest geschikt acht om op de advertentie in te gaan. Hiertegen kan men opwerpen dat men daarvoor dan ook een benaderende voorstelling van het lezerspubliek van dit blad moet hebben en men kan betwijfelen of dit wel altijd het geval is. Deze opwerping kan slechts betrekking hebben op okkasionele adverteerders. De regelmatige adverteerders hebben hun ervaring. Het is theoretisch mogelijk dat ze in het begin in verkeerde bladen hebben geadverteerd. De lange jaren ervaring hebben echter een grotere waarde dan statistische gegevens. Maar ook voor beginnelingen en okkasionele adverteerders bestaan richtlijnen waardoor uiterst zelden advertenties in bladen terecht komen die voor deze advertenties minder geschikt zijn: het voorbeeld van anderen. B.v.: iemand met niet de geringste ervaring in het adverteren wenst een leerjongen aan te werven via een advertentie. In de praktijk zal het er op neer komen dat hij eerst uitziet naar bladen waarin meer dergelijke advertenties voorkomen. Zonder het wellicht zelf te beseffen, doet hij hierbij beroep op de ondervinding van anderen.

In het midden van de 19e eeuw kon men zich gemakkelijker een oordeel vormen over de lezerskwaliteit van de dagbladlezers.

Er is inderdaad een grondig verschil tussen de huidige en de toenmalige pers. Nu is het wel vrij moeilijk te beweren dat dit blad vooral gelezen wordt door lieden met een dergelijk inkomen en een dergelijke ontwikkeling. Men gaat bijna automatische besluiten dat het voor lieden in het midden van de 19e eeuw wel even moeilijk, indien al niet moeilijker geweest is. Toen bestonden er immers nog geen publiciteitsagentschappen, die zoals nu, de adverteerder deze zorg uit de handen nemen. De publiciteitsagentschappen die door de verschillende kranten zelf, in hun eigen voordeel, van de lezerskwaliteit zeer goed op de hoogte gebracht worden.

In het midden van de 19e eeuw waren de oplagen van de bladen nog zeer laag, door de hoge kostprijs enerzijds, door het lagere bevolkingscijfer en de geringe ontwikkeling van een groot deel van deze bevolking ander-

zijds. Vanzelfsprekend gevolg van een kleine oplage is de zeer beperkte spreiding van het blad. Slechts enkele bladen kon men regionaal noemen, het grootste gedeelte was plaatselijk. Daardoor werd bijna de volledige oplage, om zo te zeggen onder het oog van de mogelijke adverteerder zelf verspreid, en diende hij niet af te rekenen met het hedendaagse probleem: door wie wordt het blad in de andere streken of steden van het land gelezen.

Een tweede verschil waardoor in het midden van de 19e eeuw de vaststelling van de lezerskwaliteit beter mogelijk was, is het feit dat in de steden in het algemeen verschillende bladen verschenen. Zo b.v. bestonden er te Gent in 1841 zeven. Het feit alleen reeds dat er nood is aan verschillende bladen in één stad, wijst op een differentiëring van de krantenlezers, zij het van politieke, economische, sociale, godsdienstige of andere aard. Op deze differentiëring kon de eventuele adverteerder reeds beroep doen bij de keuze. B.v. indien een boekhandelaar in 1841 publiciteit wou maken voor allerhande godsdienstige boeken, dan wendde hij zich bij voorkeur tot Den Vlaming, waarop ook het grootste gedeelte van de klerus geabonneerd was. Wou hij echter publiciteit maken voor Parijse mode- en ontspanningsbladen, dan was het enkel de *Messenger de Gand* die daarvoor in aanmerking kwam, omdat hij bekend stond voor zijn antiklerikalisme, zoals we zullen zien. Parijs en antiklerikalisme waren immers bijna synoniem. Ook ten huidigen dage verschijnen er verschillende bladen in één stad. Deze zijn echter niet ontstaan door verschillende plaatselijke noden en behoeften. Het zijn massabladen, ontstaan door verschillende *algemene* noden en behoeften, en die nu eenmaal overal verspreid worden, onafhankelijk van het feit of al deze verschillende noden en behoeften ook overal worden aangetroffen.

Een ander verschil nog, en dit komt dit onderzoek bijzonder ten goede, is het ontbreken van gespecialiseerde vakbladen. Indien een adverteerder nu de industriëlen wil bereiken, dan moet hij beroep doen op een industrieel vakblad. Toen echter wist een adverteerder dat hij door advertenties in de gewone nieuwsbladen iedereen kon bereiken, op voorwaarde vanzelfsprekend dat deze reeds tot de „krantenlezende stand” behoorden. Men mag nooit uit het oog verliezen dat vooral vóór 1848, maar ook nog daarna, de krant omwille van haar hoge abonnementsprijs een luxeartikel was.

Al deze factoren, nl. de zeer geringe oplage, de beperkte spreiding, het bestaan van verschillende plaatselijke bladen, het ontbreken van gespecialiseerde vakbladen, vormen de belangrijkste verschillen tussen een krant uit het midden van de 19e eeuw en een krant van nu, verschillen die voor het advertentiewezen van essentieel belang zijn.

Daarbij mag ook niet vergeten worden dat een eventuele adverteerder in het midden van de 19e eeuw zeer goed op de hoogte was van het dag-aan-dag-gebeuren van zijn stad en hij daardoor over inlichtingen kon beschikken waar wij nu geen vermoeden meer van hebben. Zo wist hij, om maar één voorbeeld te noemen, in welke koffiehuisen en restaurants welk dagblad lag, en wist hij ook wie daar kwam.

De literatuur bevestigt de vanzelfsprekendheid van een keuze.

Een bevestiging van het feit dat de lezerskwaliteit bij het adverteren een essentiële rol speelt is vanzelfsprekend ook in de literatuur over pers en reclame terug te vinden. Merkwaardig genoeg is ook daar nergens de omgekeerde redenering te vinden. Men schrijft wél dat men bij het plaatsen van een advertentie met de lezerskwaliteit moet rekening houden, maar nooit, dat het advertentiegedeelte van een blad zeer revelatief is voor de lezerskwaliteit.

Bij de keuze der bladen moet men steeds rekening houden met twee punten: de aard van het aan te kondigen artikel en de eigenaardigheid der geabonneerden, schreef R. van der Meulen in 1885¹. Met eigenaardigheid is hier vanzelfsprekend bedoeld de mate waarin het lezerspubliek op het geadverteerde kan ingaan.

En naarmate de literatuur over het advertentiewezen verder evolueerde, keerde deze stelregel ook systematisch terug. *Drei Angaben sind es besonders, die bei günstiger Konstellation den Publikum den Werbewert der Zeitung markant vor Augen führen: die Auflagenhöhe, die Zusammensetzung des Leserkreises und die räumliche Verbreitung des Blattes* schrijft Born in een bedrijfs-ekonomische dissertatie over het aandeel van het advertentiewezen in de algemene balans² en hij voegt daarbij dat adverteerders niet zullen aarzelen een hogere prijs per lijn te betalen in een blad met eerder geringe oplage, als blijkt dat de koopkracht van dit meer beperkte lezerspubliek relatief hoger is. De Nederlanders W.H. Van Baarle en F.E. Hollander wijzen bij de lezerskwaliteit op de moeilijkheid deze te bepalen in de huidige perswereld. Uitzondering nochtans, aldus de auteurs, vormen de steden waar verschillende plaatselijke bladen verschijnen die ieder voor afzonderlijke groepen der bevolking bestemd zijn. In dergelijke gevallen is een kwalitatieve verdeling gemakkelijker³. Het is deze toestand die in het algemeen geldt voor de grote steden in het midden van de 19e eeuw. Nog recenter is de *Zeitungslehre* van E. Dovifat, waarin ook deze naast de oplage het belang van de lezerskwaliteit beklemtoont voor het rendement van een advertentie⁴.

We zullen het bij deze citaten laten. Ze zijn in alle werken over het advertentiewezen terug te vinden.

Draagwijdte van het oordeel van de adverteerder.

Het is duidelijk geworden dat men op het oordeel van het grootste deel van de adverteerders verregaand kan vertrouwen als zij bij het plaatsen van

(1) Haversmit W., pseudoniem van R. Van der Meulen, *De Courant, Geschiedenis, samenstelling en beheer van groote en kleine nieuwsbladen*. 2 dln., Leiden, 1885, deel II, p. 142.

(2) Born H., *Das Anzeigengeschäft der Tagespresse*. Diss., Freiburg i-Br., 1929, p. 32 e.v.

(3) Van Baarle W.H. en Hollander F.E., *Reklamekunde*, Leiden-Antwerpen, 1946, p. 231.

(4) Dovifat E., *Zeitungslehre*, 3e uitgave, Berlijn, 1955, 2 dln., deel II, p. 127 e.v.

een advertentie in een blad het lezerspubliek van dat blad het meest in staat achten om op de advertentie in te gaan.

Maar wat, als nu blijkt dat b.v. advertenties in verband met de aan- en verkoop van piano's vooral in dat blad voorkomen. Daaruit is niet méér af te leiden dan dat de adverteerder het lezerspubliek van dit blad als de voorname cliënten beschouwt. Hoe is op deze manier het lezerspubliek van een dagblad te identificeren? Inderdaad, één advertentie geeft slechts de relatie weer van het lezerspubliek van het blad met de in de advertentie aangekondigde dienst of koopwaar, meer niet. Men dient evenwel rekening te houden met de duizenden en nog eens duizenden advertenties die gedurende een paar maanden in ieder blad verschijnen. Indien ieder van deze advertenties slechts een klein facet van het economische, sociale en zelfs godsdienstige leven van de lezers reveleren, dan vormen al deze facetten samen een vrij genuanceerd beeld van het lezerspubliek van dat blad.

Vanzelfsprekend is dit beeld geen rekenkundig resultaat. In de veronderstelling dat van de zeven Gentse bladen in 1841 slechts de *Messenger de Gand* advertenties over piano's bevat, beduidt dit nog geenszins dat alle abonnees van dit blad potentiële pianokopers zijn. Het beduidt slechts dat de potentiële kopers van piano's zich, volgens het oordeel van de adverteerder, onder het lezerspubliek van de *Messenger de Gand* bevinden. Over de grootte van deze groep is uit de advertenties niets af te leiden.

Een tweede beperking: advertenties die betrekking hebben op goederen of diensten van een dusdanig algemene aard, dat ze in alle bladen terug te vinden zijn, zijn uiteraard voor een vergelijkend onderzoek van het advertentiewezen, dat gebaseerd is op de onderlinge verschillen, van zeer gering belang.

Een laatste beperking: een faktor die het onderzoek van de advertenties wel enigszins bemoeilijkt, is het bestaan van de advertentiebladen. Voor deze gaat de regel niet meer op dat het lezerspubliek aan de hand van de advertenties is te identificeren. Het zijn bladen waarbij de adverteerder slechts zijn advertentie opgeeft omdat hij weet dat de mensen deze bladen slechts kopen omwille van de advertenties.

Er dient evenwel gewezen op het verschil tussen de huidige advertentiebladen en deze uit het midden van de 19e eeuw. In het midden van de 19e eeuw waren de meeste advertentiebladen terzelfdertijd ook nog nieuwsbladen. Maar, waar in de gewone nieuwsbladen de verhouding van de plaats ingenomen door advertenties tot de plaats ingenomen door het overige gedeelte één tot vijf bedraagt, is deze verhouding in de advertentiebladen één tot één. Het komt er dus op aan voor perioden of streken waarin advertentiebladen verschenen, met de daarin voorkomende aard van advertenties in de overige bladen minder rekening te houden. De advertentiebladen vertekenen altijd enigszins de advertentiepagina's van de gewone nieuwsbladen. De aard van de geadverteerde dienst of koopwaar en de verschijningsfrequenties van deze aankondigingen in de advertentiebladen laten evenwel toe te nuanceren. Zo b.v. zijn in de door ons onderzochte periode aankondigingen over „boomvendities” en houtveilingen monopolie van de advertentiebladen. Deze aankondigingen in andere bladen laten geen conclusies toe. Daarentegen zijn aankondigingen over staatsleningen in de ad-

vertentiebladen dusdanig zeldzaam, dat men bijna gaat denken dat deze er bij vergissing tussen gesukkeld zijn.

Uit het bovenstaande is eveneens gebleken dat de advertentiepagina's van de bladen slechts dan bruikbaar worden als men ze onderling gaat vergelijken. Meer nog, indien men niet over alle bladen van het te onderzoeken gebied beschikt, kunnen de resultaten zeer twijfelachtig worden. Immers, om de specifieke eigen aard van de advertentiepagina van één blad te kunnen bepalen, moeten duidelijk de verschillen en de gelijkenissen kunnen aangeduid worden met het *totaalbeeld*. In een woord: de studie van de advertentiepagina's van een hele jaargang van één blad is voor een identifikatie van het lezerspubliek waardeloos, terwijl een vergelijking van de advertenties in alle bladen voor een periode van slechts één week reeds besluiten toelaat.

Gevaar voor veralgemeningen.

Een tweede reden waarom men het totaalbeeld nooit uit het oog mag verliezen, is om de evolutie van het advertentiewezen zelf te kunnen volgen. Boekaankondigingen in 1840 dienen anders geluid dan boekaankondigingen in 1870. In de eerste periode wijzen deze duidelijk de bladen aan die door de meer gevormde lezers worden gelezen, terwijl we in de tweede periode reeds voor de in afleveringen verkochte volksboeken kunnen staan.

Maar ook het toepassen van buitenlandse toestanden, waar de geschiedenis van het advertentiewezen reeds verder gevorderd is, op zuiver Belgische verhoudingen dient omzichtig te gebeuren. Immers, de evolutie van het advertentiewezen is weliswaar gebonden aan de evolutie van het dagbladwezen in zijn geheel, maar daarenboven ook sterk gebonden aan de evolutie van handel en nijverheid in de verschillende landen. Deze is in de 19e eeuw minder gelijkmatig verlopen, en heeft ook een ongelijkmatige ontwikkeling van het advertentiewezen veroorzaakt ⁵.

Zo zegt bij voorbeeld H.J.A. Hermens: dat in Nederland *het adverteren belangrijk in betekenis had toegenomen, blijkt wel hieruit, dat in 1847 tegenover de abonnementeninkomsten van Fl. 110.000 een advertentiebedrag van Fl. 68.500 stond* ⁶. Dit is 38,8%? Uit de balans van de Journal de Gand per 1-1-1829 - 1-1-1830 blijkt dat de inkomsten uit abonnementen Fl. 11.949 bedroegen, en in de inkomsten uit advertenties Fl. 7.835, d.i. 39,6% of 1,3% méér, 17 jaar voordien ⁷. De inkomsten uit advertenties van de Leipziger Zeitung bedroegen reeds voor het jaar 1818, 28,1%

(5) Groth O., *Die unerkannte Kulturmacht. Grundlegung der Zeitungswissenschaft*. 7 Bd., Band II, Berlin, 1961, p. 179, daar ontkent Otto Groth het essentiële verschil tussen factoren die de evolutie van het redaktionele gedeelte van een krant en de factoren die de evolutie van het advertentiegedeelte van een krant bepaalden.

(6) Hermens H.J.A., *De bedrijfseconomische betekenis van de reclame*. Leiden, 1949, p. 110.

(7) Algemeen Rijksarchief Den Haag, B. 2. Kab. 17, k. 534 V, Van Doorn aan V. Gobbelschroy, 16 juni 1830; Alg. Rijksarch. Den Haag, S.S. gek. 5734 N22, De La Coste aan Willem I, 8 juli 1830.

van het totaal inkomen, bij een oplage van 3.500 ex.⁸.

Ook de reglementeringen van overheidswege op het adverteren wijzen soms op een tegenovergestelde positie van de advertentie in de verschillende landen.

Zo kende men in Holland reeds vanaf 1797 een advertentiebelasting, die in 1805 in Nederland algemeen werd. Met de nodige aanpassingen is deze advertentiebelasting, die steeds vrij hoog was, blijven verder bestaan tot 9 april 1869, ogenblik waarop ze samen met het dagbladzegel is afgeschaft⁹.

In Pruisen maakte Friederich Wilhelm I in 1727 begin met een typisch Duitse traditie. Alle advertenties mochten slechts geplaatst worden in advertentiebladen, de zgn. „Intelligenzblätter”, uitgegeven door bij dekreet opgerichte private advertentiebureau's. De inkomsten uit de Intelligenzblätter werden door de Pruisische staat integraal overgemaakt aan het eveneens in 1727 opgerichte... militaire weeshuis te Potsdam. Pas op 1 januari 1850 werd het privilege van de Intelligenzblätter, om als enige advertenties te mogen opnemen, opgeheven, en besloot de Pruisische staat om voortaan zelf te voorzien in het onderhoud van het militaire weeshuis te Potsdam¹⁰.

Engeland kende in 1712 het instellen van een zegelbelasting op de dagbladen en samen daarmee een advertentiebelasting die in sommige perioden eveneens vrij hoog is geweest. Een bewijs voor de invloed van de commerciële en industriële ontwikkeling op het advertentiewezen is wel Engeland. Spijts deze belastingen kende het advertentiewezen daar in de 18e en de eerste helft van de 19e eeuw een ontwikkeling die door geen ander land op het continent is geëvenaard. Zegel- en advertentiebelasting werden er in 1855 afgeschaft.

Hieruit blijkt wel dat voorzichtigheid geboden is als men wil vergelijken met buitenlandse toestanden¹¹.

Schets van de Gentse pers in 1841 in haar verhouding tot het advertentiewezen.

De dagbladen te Gent in 1841 verschenen, zorgen er door hun aantal en diversiteit voor dat de meeste problemen die zich bij het onderzoek van het advertentiegedeelte van een blad kunnen voordoen, ook voorhanden zijn. Een eerste faktor die de eenheid breekt, is de taal. Van de zeven verschenen bladen zijn er drie franstalig (Le Messenger de Gand et des Pays-Bas, Journal des Flandres en L'Organe des Flandres) en vier Nederlandstalig (Den Vlaming, Den Vaderlander, Gazette van Gend en Gendschen

(8) Munzinger L., *Die Entwicklung des Inseratenwesens in den deutschen Zeitungen*, Heidelberg, 1901, p. 65. De hoge oplage is te verklaren door het feit dat de Leipziger Zeitung tot in 1830 in Saksen het alleenrecht bezat politieke informatie te brengen.

(9) Van Baarle W.H. en Hollander F.E., *Reklamekunde*. Leiden-Antwerpen, 1946, p. 236.

(10) Munzinger, *op. cit.*, p. 27.

(11) Gebrek aan werken over het Belgische advertentiewezen maakt het niet steeds zo eenvoudig.

Mercurius). Verder is van groot belang het onderscheid tussen de advertentiebladen (Gazette van Gend en Gendschen Mercurius) en de gewone opinie- en informatiebladen (alle overige). Bij de berekening van gemiddelden dient ook de periodiciteit steeds scherp in het oog gehouden: de nederlandstalige bladen verschenen drie maal per week, de franstalige waren dagelijks¹². Tenslotte hoe onwaarschijnlijk het aanvankelijk ook mag lijken, dient ook met de politieke strekking van de bladen rekening gehouden, die in sommige gevallen reeds aan de hand van de advertenties alleen vast te stellen is. In de Gentse bladen was in 1841 ongeveer alles wat er in België aan politieke strekkingen bestond, vertegenwoordigd. Konservatief-katholiek waren l'Organe des Flandres en Den Vlaming, die behoudens hun overtuiging verder weinig gemeen hadden. Hun, voor het toenmalige episkopaat al te vooruit strevende kollega's, waren de Journal des Flandres en Den Vaderlander. Het liberalisme te Gent had de combattieve Messenger de Gand et des Pays-Bas te zijner beschikking, die daarenboven als België's aanzienlijkste orangistisch orgaan gold. De politieke kleur van de twee advertentiebladen tenslotte is zo weinig uitgesproken dat zij voor het advertentiegedeelte van deze bladen van gering belang is¹³.

Daaruit voortvloeiende methodologische problemen.

Het is een statistische vuistregel voor het zoeken van representatieve gemiddelden dat men steeds moet doorgaan de gegevens van de steekproef uit te breiden tot zich bijna geen wijzigingen meer voordoen in de onderlinge verhoudingen van de gegevens¹⁴.

De eerste stap bestaat er immers in, alle advertenties van één krant, over een voldoende aantal dagen, per categorie te ordenen en daarna de gegevens van alle bladen naast elkaar te leggen. Daaruit blijkt dan niet alleen welk blad het grootste aantal advertenties geeft per categorie, maar ook, en veelal is dit nog belangrijker, welke categorieën in sommige bladen helemaal ontbreken en alleen in andere aanwezig zijn.

Vrij onmiddellijk is gebleken dat de advertenties, verschenen gedurende anderhalve maand, reeds toelaten de essentiële verschillen aan te duiden, m.a.w. van alle voorhanden zijnde categorieën advertenties van één blad, zijn in anderhalve maand reeds enkele advertenties verschenen.

Waarmee vanzelfsprekend geen rekening is gehouden, omdat daarvoor onvermijdelijk alle advertenties over een geheel jaar dienen in beschouwing genomen: de seizoengebonden advertenties. Zo zullen b.v. alle advertenties die betrekking hebben op het telen, oogsten, verhandelen en vervoeren van landbouwgewassen volledig ontbreken in de winter. Het moet echter

(12) Dit verschil in periodiciteit is terug te voeren op een geringere koopkracht der nederlandstalige lezers, die zich geen dagelijks verschijnende krant konden veroorloven.

(13) Beiden hellen eerder naar de liberale dan naar de katholieke kant over. De Gendschen Mercurius laat dit duidelijk blijken door zijn frans georiënteerde feuilletons.

(14) Bakker O., *Statistiek. Een inleiding tot de statistische methode en haar toepassingen*. Deel I, 8e druk, 1955, p. 206 e.v.

ook toegegeven worden dat de resultaten die het opnemen van alle advertenties van één jaar zouden opleveren, vergeleken met de resultaten van een representatieve steekproef, niet in de geringste verhouding staan tot het massale en tijdrovende bij-werk.

Indien men zich echter beperkt tot anderhalve maand, zoals wij hebben gedaan, komt men bij vergelijking van de resultaten van de afzonderlijke bladen met elkaar, voor een zeer ongelijk aantal advertenties te staan. Immers, het gemiddeld aantal advertenties per dag varieert van een maximum van 29,6 voor de Gendschen Mercurius, over 9,6 voor de Messenger de Gand, 5,5 voor L'Organe des Flandres, 5,3 voor Den Vaderlander, 5,2 voor de Journal des Flandres tot een minimum van gemiddeld 3 advertenties per dag voor Den Vlaming¹⁵. Deze ongelijke getalsverhouding wordt dan nog eens geaccentueerd door de verscheidenheid in periodiciteit. Zo geven twee bladen met ongeveer eenzelfde daggemiddelde, de Journal des Flandres (5,3) en Den Vaderlander (5,2), op 31 januari 1841 respectievelijk 132 en 58 advertenties.

Men kan van mening zijn dat men objectievere resultaten verkrijgt, indien men voor ieder blad over eenzelfde aantal advertenties zou beschikken. Eénzelfde cijfer kan inderdaad verkregen worden door geen rekening te houden met de tijd. Indien men voor ieder blad 300 advertenties noodzakelijk zou achten, dan moet men in de Gendschen Mercurius slechts tot 24 januari 1841 gaan, terwijl men voor de Messenger de Gand tot en met 5 maart moet gaan.

Het elimineren van de ongelijke getalsverhouding moet echter verworpen worden omdat men tot vervalsingen komt. Om b.v. voor Den Vlaming 300 advertenties samen te krijgen, zou men tot einde augustus 1841 dienen te gaan. Op deze manier bevat het totaalbeeld van advertenties van Den Vlaming reeds advertenties die typisch voor de zomermaanden zijn, terwijl dit voor het totaalbeeld van de andere bladen niet het geval is. Naast de seizoengebonden advertenties kunnen ook reclamekampanjes, hoe beperkt ze ook waren, in het totaalbeeld van het ene blad voorkomen terwijl dit voor het andere niet het geval is, omdat men voor het tweede minder ver in de tijd is moeten vooruit gaan. Op deze manier worden algemene vergelijkingen en konklusies indien al niet onmogelijk, dan toch zeer moeilijk.

Een tweede mogelijkheid om de al te sterke verschillen in de onderlinge getalsverhoudingen uit te schakelen, zou men kunnen zien in het opheffen van de periodiciteitsverschillen tussen de franstalige en de nederlandstalige bladen. De franstalige bladen verschijnen zes maal per week, de nederlandstalige drie maal. Het is zeer eenvoudig het aantal advertenties van de nederlandstalige bladen te verdubbelen. Op deze manier zou men 'het nadeel van een geringere periodiciteit ten gevolge van een geringere bemiddeldheid van de nederlandstalige lezers' kunnen uitschakelen. Dit is echter zeer gewaagd. In de eerste plaats is deze veronderstelling zuiver theoretisch. Een verdubbeling van de periodiciteit zou een verhoging van de levensstandaard van de nederlandstalige lezers veronderstellen, wat niet het

(15) Berekend op het aantal advertenties verschenen in januari, februari en maart 1841.

geval is. In de tweede plaats zou zonder deze verhoging van de levensstandaard, een verdubbeling van de periodiciteit een slechts geringe vermeerdering van de advertenties ten gevolge hebben, vermits de koopkracht van deze lezers niet is veranderd. Een verdubbeling van het aantal advertenties van de nederlandstalige bladen om zuiver statistische reden is dus niet verantwoord, omdat de werkelijkheid erdoor vervormd wordt.

Bij de keuze van het jaartal, overigens vrij willekeurig, is rekening gehouden met het feit dat het jaar representatief zou zijn voor de toestand van het advertentiewezen in het midden van de 19e eeuw (1836/40-1865/70). We hebben dan nog bij voorkeur een jaar uit de beginperiode genomen, omdat precies in deze periode, de archiefbronnen voor de indentifikatie van het lezerspubliek het meest schaars zijn. Wat de keuze van de maanden betreft, is deze totaal willekeurig, omdat wij hierbij geen categorieën advertenties die typisch aan een seizoen gebonden zijn, op het oog hadden.

In dit onderzoek zijn alle advertenties verwerkt die in de vier nederlandstalige en de drie franstalige Gentse bladen zijn verschenen tussen 1 januari en 15 februari 1841, in het totaal bijna 2.000. Per blad bedraagt het aantal:

Gazette van Gend:	425	aankondigingen
Gendschen Mercurius:	?	
Den Vaderlander:	87	
Den Vlaming:	59	
L'Organe des Flandres:	209	
Le Messenger de Gand:	417	
Journal des Flandres:	205	

De verklaring voor deze ongelijke verdeling is vrij eenvoudig. De nederlandstalige bladen verschenen slechts drie maal per week omwille van de geringere koopkracht van de nederlandstalige lezers. Samen met de lagere periodiciteit van de nederlandstalige bladen vormt deze geringere koopkracht de reden voor het gering aantal advertenties in Den Vlaming en Den Vaderlander.

De Gazette van Gend en de Gendschen Mercurius zijn advertentiebladen en alhoewel op hetzelfde nederlandstalig publiek afgestemd, verklaart dit hun hoog aantal advertenties.

Onder de dagelijks verschijnende franstalige bladen, mag het aantal van de Journal des Flandres en L'Organe des Flandres, ongeveer 200, als normaal beschouwd worden. Het aantal advertenties in de Messenger de Gand daarentegen, is voor een nieuws- en opinieblad wel vrij hoog. Zonder twijfel is de koopkracht van het lezerspubliek van dit blad daarvoor verantwoordelijk. Immers, tot de lezers van de Messenger behoren de Gentse industriëlen, zoals hierna zal blijken.

Ofschoon beide bladen in dezelfde periode eenzelfde aantal advertenties hebben geplaatst, geeft de aanblik in werkelijkheid van een nummer van de Messenger de Gand en een nummer van de Gazette van Gend helemaal niet

die indruk. Het nederlandstalige blad schijnt werkelijk over te stromen van advertenties, terwijl het franstalige blad een dergelijk aantal niet laat vermoeden. De reden is ook hier weer het verschil in periodiciteit. De *Messenger de Gand* kon zijn advertenties spreiden over 44 nummers, terwijl de *Gazette van Gend* voor dit aantal slechts 20 nummers had.

Al de advertenties van ieder blad dienen na het opnemen onderverdeeld in categorieën, soorten, om een enigszins overzichtelijk beeld te verkrijgen. Men kan hiervoor beroep doen op de reeds bestaande indelingen van advertenties, die vrijwel in alle economische handboeken over publiciteit terug te vinden zijn. Deze werkwijze brengt echter nadelen mee. Deze indelingen zijn immers allemaal opgesteld met een bepaald economisch doel, zo bij voorbeeld: autoriteitsreklame, aanbevelingen, redactionele reclame, e.d.m. al naar gelang wat de econoom wenst te onderzoeken. Veel sprekender en bruikbaar zijn de eindresultaten indien men zelf een indeling opmaakt, uitsluitend afgaand op de voorhanden zijnde advertenties. Voor onze periode vallen de advertenties hoofdzakelijk in volgende categorieën uiteen.

1. *Boeken en tijdschriften.*

Onder deze categorie vallen alle advertenties van boekhandelaars, zowel uit Gent als uit andere steden, advertenties van uitgevers, advertenties over katalogen van openbare verkopen, over tijdschriften, e.d.m.

Er is geen andere categorie die zo duidelijk uitkomst geeft over de geestelijke geaardheid van de lezers van de bladen. Indien vanzelfsprekend deze bladen een voldoende aantal advertenties van deze categorie bevatten om konklusies toe te laten, wat niet steeds het geval is. Zo vinden we in Den Vlaming een zeer groot aantal advertenties van deze categorie (36% van het totale aantal), wat reeds wijst op de grote belezenheid van de lezers van dit blad. Als van de geadverteerde boeken dan nog een meederheid handelt over theologische problemen, sommige van deze boeken in het Latijn zijn gesteld, en in geen ander Gents blad een dergelijk aantal advertenties van deze categorie voorkomt, dan kan men niet anders dan besluiten dat Den Vlaming de klerus onder zijn lezers telde. Aangezien Den Vlaming een nederlandstalig blad is, is het ook duidelijk dat het om de lagere klerus gaat. Zo vlug en zo positief is een dergelijke vaststelling uit het redactionele gedeelte van het blad niet af te leiden.

2. *Geneesmiddelen en heelmeeesters.*

Samen met de voorgaande categorie is deze de eerste die ooit in dagbladen is verschenen. Deze categorie omvat in 1841 hoofdzakelijk advertenties over geneesmiddelen, in zover deze term wel geschikt is om de toenmaals geadverteerde verzameling wonderzalven aan te duiden¹⁶. Verder adverteer-

(16) Zie in dat verband het epos van de pillen Holloway, waarvan de advertenties in alle West-Europese bladen zijn verschenen. Cfr. Van Heusden G.H., *Een eeuw adverteerkunde*. Assen, 1962, hoofdstuk V: *Holloway, de grootste adverteerder van de negentiende eeuw*.

ties van Gentse apothekers, drogisten of dokters¹⁷, maar vooral ook de advertenties van de rondreizende tand- en oogartsen, die van stad tot stad trokken en hun komst soms reeds weken voordien in de pers aankondigden.

Verder zijn in deze categorie ook de advertenties over schoonheidsartikels, remedies tegen haaruitval, enz. opgenomen.

3. Reklame van Gentse huizen.

Zoals de titel reeds laat vermoeden gaat het hier om advertenties van Gentse kleermakers, hoedenmakers, tuinbouwers, hoteleigenaars, schilders, e.a. Ook de bekendmakingen van openingen, heropeningen of tijdelijke sluitingen vallen hieronder.

4. Personen- of goederenvervoer.

In de meeste gevallen bevatten de aankondigingen van deze vervoermaatschappijen zelden meer dan de uren van vertrek of aankomst, en worden deze hoofdzakelijk om het bekend maken daarvan geplaatst. Buitenlandse maatschappijen, zoals bij voorbeeld de „Société de Cologne. Navigation du Rhin par bateaux à vapeur” vermelden meestal ook de reisweg.

Het is vrij duidelijk dat men onder het lezerspubliek van het blad of de bladen waarin deze categorie advertenties voorkomen, de mensen terug vindt die het meest op vervoer moeten beroep doen, m.a.w. de handelaars en industriëlen. De advertenties zelf laten toe uit te maken in welk soort vervoer de lezers belang stellen: regionaal, nationaal of internationaal. Bij onderzoek van deze categorie in de Gentse bladen hieronder, zal dit vrij onmiddellijk blijken.

5. Onderwijs.

In de meeste advertenties van deze categorie gaat het in de winter vooral om privé-lessen van de meest uiteenlopende aard. Zowel vakken van het middelbaar onderwijs als gymnastiek of dans kan men volgen. In de periode van de heropening van de scholen, zal de reclame voor de scholen en instituten overheersen. Het is vrij revelatief na te gaan in welk blad de staatscholen, in welk blad de vrije scholen, in welk blad de plaatselijke scholen en in welk blad de Waalse internaten adverteren.

6. Openbaar vermaak.

In de winterperiode is deze categorie advertenties zwak vertegenwoordigd. Maar ook in de zomer heeft men de gewoonte dergelijke manifestaties veeleer in het redactionele gedeelte van het blad aan te kondigen.

(17) o.a. deze van Dr. Hippolyte Van Peene, heelmeeester van de „maladies secrètes” of in het Nederlands van 1841 „Venusziekten”.

7. *Personeel.*

Deze advertenties kunnen revelatief zijn op voorwaarde dat ze voldoende talrijk zijn. In anderhalve maand treft men de categorie reeds aan, maar het aantal is te gering, om, afgaande op de hoedanigheid en de aard van de vrijstaande of gevraagde betrekking, reeds een idee van de sociale stand van het lezerspubliek te krijgen. Eveneens dient hierbij rekening gehouden in hoever de advertentiebladen deze categorie vertegenwoordigen. Er zijn immers verschillende mogelijkheden: men kan om persoonlijke redenen een nieuwsblad boven een advertentieblad verkiezen; men kan als franssprekende meer kans zien in een franstalig nieuwsblad dan in een nederlandsstalig advertentieblad; het is tenslotte ook mogelijk dat de advertentiebladen advertenties bevatten die op betrekkingen slaan die boven een bepaalde ontwikkelingsgraad niet uitgaan. Bij onderlinge vergelijking blijkt onmiddellijk de werkelijke toedracht.

8. *Financiën*

Onder deze categorie hebben we gerangschikt: de berichten aan houders van aktiën, notariële aankondigingen voor zover ze op deze categorie betrekking hebben, bekendmakingen van de uitgifte van waardepapieren, advertenties van verzekeringsmaatschappijen.

Men begrijpt onmiddellijk het belang van deze categorie. Indien op een bepaald oogenblik een algemene vergadering van een vennootschap plaats heeft, en deze vergadering wordt bekend gemaakt in één of twee bladen, dan is het overduidelijk dat één of meerdere leden van de beheerraad van mening zijn dat het grote deel van de aandeelhouders via deze twee kranten te bereiken is.

Naast deze oproepen tot het bijwonen van een algemene vergadering hebben we eveneens de advertenties waarin een wisselagent of bankier de houders van bepaalde aandelen verzoekt hun interessen te komen innen.

Verder zijn er nog de bekendmakingen aan de schuldeisers van een bepaald faillissement en de advertenties waarin een lokaal agent eenvoudig reklame maakt voor zijn verzekeringsmaatschappij. Onafhankelijk van het feit of deze verzekeringsreklame nu door de maatschappij of door de agent wordt betaald, indien hij deze slechts in één blad plaatst, is ons zijn oordeel over de lezers van dit blad duidelijk.

Om na te gaan achter welk lezerspubliek de „haute finance” schuilt, hoeft men slechts na te gaan in welke bladen buitenlandse financiële transacties worden bekend gemaakt. Voor dit soort advertenties zijn we afgeweken van de ons gestelde termijn en hebben we het hele jaar 1841 onderzocht, zoals hieronder, bij de desbetreffende categorie zal blijken.

9. *Openbare aanbestedingen en uitschrijvingen.*

Deze categorie houdt nauw verband met de voorgaande, met het grote verschil dat het hier officiële instanties zijn i.pl.v. private ondernemingen die de advertenties plaatsen.

10. *Gevonden en verloren.*

Deze categorie advertenties is vrijwel onbruikbaar en daarenboven zwak vertegenwoordigd. Slechts uitzonderlijk zijn ze aanduidend. Hierbij is niet alleen het aantal in ieder blad van belang, maar meer nog wat het gevonden voorwerp precies is.

11. *Woonstveranderingen.*

Uiterst zelden delen privé-personen een adreswijziging via een advertentie aan hun vrienden en bekenden mee. Meestal zijn deze advertenties geplaatst door winkels, firma's, zakenlieden.

12. *Dementi's.*

Net zoals vorige categorie, dienen de dementi's gezien als een verlengstuk van „Reklame van Gentse huizen”, omdat het ook hier meestal om advertenties van zakenlieden gaat. Bij voorbeeld: een wijnhandelaar spreekt het gerucht tegen dat hij zijn zaak zal sluiten.

De advertenties vallen in feite uit elkaar in twee hoofdkategorieën. De eerste omhelst alle bovenstaande, de tweede de hiernavolgende: verkopen van onroerend en roerend goed. Ofschoon deze soort advertenties het sterkst vertegenwoordigd is, is ze minder sprekend voor dit onderzoek, omdat ze in alle bladen voorkomt, het meest nog in de advertentiebladen. Nochtans geven deze advertenties wel aanwijzingen over de spreiding van het lezerspubliek, vooral dan de advertenties over de al dan niet openbare verkopen van onroerende goederen.

13. *Te huur.*

In de meeste gevallen is het huis aangeduid met straat en nummer en zegt ons een dergelijke advertentie dus totaal niets. Interessanter wordt het als bij voorbeeld een hotel, een „petite campagne à Peteghem” te huur wordt aangeboden, om dan na te gaan in welke bladen dergelijke, meer uitzonderlijke gebouwen of landgoederen te huur worden aangeboden.

14. *Onroerende goederen.*

In tegenstelling tot dergelijke aankondigingen in de huidige pers, gaat het grootste aantal advertenties van deze categorie over zeer uitgestrekte bezittingen die te koop worden aangeboden of openbaar worden verkocht. Het stereotype begin van een dergelijke advertentie luidt trouwens meestal: „Patrimonieele hofsteden, landen, bosschen, zaaylanden, garzingen, gelegen binnen de gemeente...”. De advertenties zelf geven geen verklaring voor dit massaal aanbod aan grootgrondbezit, dat waarschijnlijk voor verkaveling is

bestemd. Een afzonderlijk onderzoek van deze advertenties zou beslist de moeite lonen. Dit massaal aanbod van grootgrondbezit is in deze periode waarschijnlijk een nevenverschijnsel van de industriële ontwikkeling, die vooral in België in deze periode zeer intens was.

Op de kapitaalmarkt veroorzaakte de industriële ontwikkeling een tot dan toe in de geschiedenis onbekend verschijnsel: de ongehoorde ophoping van kapitalen, de verzameling van het geld van velen in relatief weinig ondernemingen. 1841 is zonder twijfel in politiek opzicht voldoende stabiel om en deel van de grootgrondbezitters te overtuigen hun gronden of althans een deel ervan om te zetten in geld om dit dan te beleggen in de industrie. De studie van deze advertenties over verschillende jaren zou evolutie en intensiteit van deze beweging duidelijk naar voor brengen.

Meer pershistorisch reveleren deze advertenties iets meer over de spreiding van de Gentse dagbladen in het algemeen. Deze advertenties laten immers geen konklusies over ieder blad afzonderlijk toe, gezien het belangrijke aandeel hierin van de twee advertentiebladen, op welk verschijnsel we reeds hoger hebben gewezen¹⁸.

Iedere advertentie vermeldt echter waar deze te koop aangeboden landerijen gelegen zijn. En indien de advertentie waarin deze gronden te koop worden aangeboden, in een Gents blad wordt geplaatst, moet dit blad aan hem die de advertentie plaatst, bekend zijn.

Voorzichtigheid is echter geboden. Gentse grootgrondbezitters zullen vanzelfsprekend hun advertenties ook in Gentse bladen plaatsen waarmee dan niets is gezegd over de spreiding. Ten tweede dient ook abstraktie gemaakt van dergelijke aankondigingen indien ze door notarissen zijn geplaatst. Beroepshalve kennen zij de bladen waarin dergelijke advertenties het meest resultaat opleveren.

Andere mogelijkheden biedt deze categorie als het niet meer om advertenties van het hoger omschreven type gaat („Patrimoniële hofsteden, landen, bosschen...”), maar integendeel om advertenties waarin bij voorbeeld industriële gebouwen te koop worden aangeboden of gevraagd, zoals de volgende advertentie die alleen in de *Messenger de Gand* en de *Journal des Flandres* is verschenen: „Liquidation de la succession John Cockerill. Vente publique des établissements de Seraing et de Liège”. Het is sprekend voor het lezerspubliek van deze bladen dat alleen in hun blad deze advertentie voorkomt.

15. *Roerende goederen.*

Met deze titel zijn alle advertenties bedoeld over openbare verkopen van de meest uiteenlopende aard. Ook de advertenties geplaatst door de openbare verkoopzalen vallen onder deze categorie. Uit deze categorie blijkt duidelijk dat een openbare verkoping in 1841 een andere functie had dan nu. Het aantal alleen reeds is opvallend talrijker. Deze categorie

(18) Zie blz. 48

dient trouwens in nauw verband gezien met de detailhandel in het midden van de 19e eeuw ¹⁹.

De verschillende categorieën advertenties in de verschillende bladen.
Onderlinge vergelijking.

1. Boeken en tijdschriften.

Vlam.	Vad.	G.v.G.	G.Merc.	J.d.Fl.	M.d.G.	O.d.Fl.
9/21	1/2	5/15	3/7	10/30	19/63	5/8 ²⁰

Uit deze cijfers blijkt dat te Gent in 1841 de adverteerders uit de wereld van het boek de lezers van Den Vlaming en van de Messenger de Gand als de meest geïnteresseerde klanten beschouwden, als de lieden die het meest een boek ter hand namen.

De advertenties hieromtrent in de overige bladen kunnen wegens hun gering aantal buiten beschouwing worden gelaten.

Immers, de enige advertentie uit Den Vaderlander is terzelfdertijd een aankondiging van een openbare verkoping van boeken, en een uitnodiging aan iedereen die boeken openbaar wil laten verkopen, om deze in de verkoopzaal aan te bieden.

De Gazette van Gend heeft dezelfde advertentie van de verkoopzaal Veesaert-Lecler tweemaal opgenomen. Twee andere advertenties, die elk tweemaal zijn verschenen, beide in het Frans, hebben betrekking op twee katalogen, respectievelijk van medailles en munten en van boeken die voor openbare verkoping zijn bestemd. De twee laatste advertenties zijn geplaatst door de uitgever van het blad zelf. Immers, het grootste deel der dagbladuitgevers in het midden van de 19e eeuw had eveneens een boekhandel en gaf ook boeken uit.

Twee van de drie advertenties van de Gendschen Mercurius hebben eveneens op katalogen betrekking, terwijl de derde het verschijnen van een *Journal de chant avec accompagnement de piano* aankondigt. Deze drie advertenties zijn eveneens in het Frans gesteld.

In L'Organe des Flandres hebben vier van de vijf advertenties betrek-

(19) Zie het volgende uittreksel uit het *Règlement et dispositions relatives aux ventes publiques de marchandises neuves*. Gand, 1889, p. 1: Le nombre sans cesse croissant des ventes publiques et les quantités considérables de marchandises neuves qui s'y débitaient ont, à juste titre, éveillé l'attention de tous les commerçants Gantois. Lésés directement dans leurs intérêts par la vente constante de marchandises fabriquées à l'étranger dans le seul but d'alimenter les ventes publiques, ils se sont décidés à demander aux autorités compétentes la stricte observation de la loi du 20 Mai 1846 généralement abandonnée parce que les premiers intéressés, les commerçants, ou l'ignoraient ou ne s'en prévalaient pas. Leur incurie fut mise à profit par des directeurs de vente qui ne se bornent pas seulement à vendre les objets qui leur sont confiés pour des motifs sérieux et légaux mais organisent eux-mêmes des ventes irrégulières présentées sous mille prétextes, parfois mêmes sans les formalités exigées.

(20) We zullen hierbij telkens twee cijfers geven. Het eerste cijfer duidt aan welke aankondigingen verschenen zijn, het tweede hoeveel maal ze verschenen zijn. V.b., 1/4 wil zeggen 1 advertentie, 4 maal verschenen.

king op katalogen, terwijl de vijfde is geplaatst door de Mechelse uitgever P.J. Hanicq²¹ gespecialiseerd in de uitgave van godsdienstige en stichtende werken. Deze advertentie, waarin hij het verschijnen van een *Missale Romanum* aankondigt, is eveneens in Den Vlaming verschenen.

De Journal des Flandres vertoont door aard en aantal van zijn advertenties een sterke gelijkenis met de Mesager de Gand. Naast de advertenties over de gebruikelijke katalogen, zijn de zes overige advertenties, waaronder zelfs één in het Nederlands, geplaatst door Gentse boekhandelaars.

Ofschoon het aantal advertenties in de Journal des Flandres groter is dan in Den Vlaming, laten deze niet toe een bepaalde uitgesproken smaak vast te stellen.

In Den Vlaming en in de Messenger de Gand is de procentuele verhouding van de advertenties van deze categorie tot het totaal aantal vrij hoog. In Den Vlaming vertegenwoordigen ze 36%, in de Messenger de Gand 15%.

De 63 advertenties van de Messenger verplichten ons zelfs deze verder onder te verdelen:

1. Katalogen	3/4
2. Tijdschriften	5/15
3. Boekhandels	4/28
4. Afzonderlijke werken	7/16

De katalogen van kollekties medailles en munten, van boeken, van vazen, bustes en beelden, opgesteld voor de openbare verkopeningen, laten noch door hun aantal, noch door hun verschijningsfrekwentie toe een ander besluit te trekken, dan dat dergelijke openbare verkopeningen te Gent vrij veelvuldig waren, en op een ruime belangstelling van het krantenlezend publiek, zowel nederlandstalig als franstalig, konden rekenen.

Sprekender zijn de advertenties voor de tijdschriften. Het feit dat tijdschriften alleen in de Messenger de Gand geadverteerd werden, impliceert dat de adverteerders slechts de lezers van dit blad financieel in staat achten zich naast een abonnement op een dagelijks verschijnend nieuwsblad, ook nog een abonnement op een tijdschrift te kunnen veroorloven. Ook de boekhandelaars, zoals uit hun groot aantal advertenties in dat blad blijkt, waren de mening toegedaan dat de lezers van de Messenger zich eerder dan de lezers van om het even welk ander blad, de „luxe” konden veroorloven zich naast hun blad ook andere lektuur aan te schaffen. Meer nog, de advertenties voor tijdschriften en boeken impliceren niet alleen de financiële mogelijkheden, maar ook de *belangstelling*. De lezers van L'Organe des Flandres bezaten zonder twijfel eveneens de financiële mogelijkheden, maar misten blijkbaar de belangstelling.

Een dergelijke belangstelling is slechts nog te bemerken bij de minder begoede, nederlandstalige lezers van Den Vlaming, ofschoon deze belang-

(21) Een idee van het aantal werken, vaak anoniem, door Hanicq uitgegeven, blijkt uit een blik in de *Vlaemsche Bibliografie*, door F. Snellaert te Gent in 1857 uitgegeven, als nr 26 van de uitgaven van het Willems-Fonds.

stelling van een geheel andere aard is. De in de *Messenger* geadverteerde tijdschriften zijn:

- *Musée des Familles. Lecture du Soir.*
- *La Sylphide, Journal des modes, de littérature et de beaux-arts.*
- *Long Champs. Revue des modes, des salons, des théâtres, de la littérature et des arts.*
- *Museum Littéraire*
- *La Mode. Revue du monde élégant.*

Om de werkelijke betekenis van de advertenties voor deze tijdschriften te begrijpen, volstaat het een blik te werpen op de medewerkers. Hoofdredakteur van *Musée de Familles* was S. Henry Berthoud. Redactieleden van *La Sylphide*: de Balzac, de Bazancourt, de Beauvoir, Dumas, Gauthier, Gonzales, Guinot, Sécond, Soulié, Sue en de Girardin. Dumas, de Beauvoir, de Musset, Méry, Ourliac, de Kock, e.a. behoorden tot de redactie van *Museum Littéraire*. De Kock, de Musset, Balzac Soulié en Sue waren auteurs die in de katholieke Vlaamse bladen als schadelijk voor moraal en goede zeden werden bevonden en aanzien als de uitwassen van het *Fransch romantisme*²². De toenmalige uiterst moderne sociale en morele opvattingen die uit Frankrijk kwamen overgewaaid, vonden slechts in bepaalde bevolkingskringen in Gent erkenning, of ten minste belangstelling, nl. bij de lezers van de *Messenger de Gand*, althans volgens deze advertenties.

Uit advertenties voor een paar tijdschriften, een openstaan voor Franse invloeden afleiden, kan sommigen overdreven lijken, en zelfs de indruk wekken van een overschatting van de betekenis van de advertenties. Gelukkig hebben wij voor de besluiten uit deze categorie advertenties, die als enige het vaststellen van een scherp omlinjnde geestelijke orientatie mogelijk maakt, ook nog elders in het blad een bevestiging gevonden²³. Daardoor komt deze gezindheid onomstootbaar vast te staan en is meteen de waarde van deze categorie advertenties voor het vaststellen van de geestelijke ingesteldheid bewezen.

Naast de Parijse uitgevers hebben ook de Gentse in de *Messenger de Gand* als in geen ander blad geadverteerd. De boekhandels De Brun-De Vigne, Massart et Lebrocquy en Hoste hebben in anderhalve maand 19 advertenties in de *Messenger* geplaatst. De Brusselse Librairie Nationale et Etrangère C. Muquardt eveneens 8.

Onder de advertenties voor afzonderlijke werken, vinden we „*Wegwyzer der Stad Gent*”, „*Modèles de Dessins Topographiques*”, een „*Mémoire sur le Strabisme*” door Dr. F. Verhaeghe, een „*Grande Carte de la Belgique*” door F. Destanberg, e.a.

Deze afzonderlijke werken, net zoals de aankondigingen van de boekhandels in de *Messenger de Gand*, zijn zo uiteenlopend van aard dat ze over de lezers tot wie ze gericht zijn, weinig te kennen geven.

(22) Zie Den Vlaming 1-1-1843/2.A en 13-1-1843/1.A.

(23) Ons onderzoek van de feulletons door de *Messenger de Gand* gepubliceerd heeft dit voldoende bewezen. Gepubliceerd in *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent. Nieuwe reeks*, dl XIX-1965, pp. 135-150.

Voor Den Vlaming is de ontleding van deze categorie advertenties vrij eenvoudig. Buiten een advertentie van de „*Société Nationale pour la Propagation du Bon Livre*” en één voor de „*Annuaire de l'Université Catholique de Louvain*” hebben de advertenties allemaal betrekking op werken van godsdienstige of stichtende aard. Hetzij in het Latijn (*Medulla ascetos seu exercitia* van Ignatius van Loyola) hetzij in het Frans (*La religion catholique* door F. Schollaert) hetzij in het Nederlands.

Het feit dat alle advertenties van deze categorie, behoudens enkele uitzonderingen, betrekking hebben op werken van godsdienstige aard, zelfs in het Latijn; daarbij het volledig ontbreken van dergelijke advertenties in alle andere bladen, met uitzondering van L'Organe des Flandres, waarin er uitzonderlijk ook te vinden zijn, en tenslotte het hoge aantal advertenties in verhouding tot het totale aantal, is een bewijs dat het grootste deel van de klerus tot het lezerspubliek van Den Vlaming behoort.

Uit de analyse van de categorie advertenties „Boeken en tijdschriften” mogen we dus besluiten: volgens de hoeveelheid gepubliceerde advertenties hadden alleen Den Vlaming en de Messenger de Gand, en in mindere mate ook de Journal des Flandres, in de ogen van de adverteerders een lezerspubliek dat regelmatig de pas verschenen boeken of tijdschriften kocht; uit de inhoud van de advertenties blijkt dat de belangstelling van de lezers van Den Vlaming vooral godsdienstig is. De taal van de geadverteerde boeken, Nederlands, Frans en Latijn, houdt in dat een deel van dit publiek een hogere godsdienstige vorming moet genoten hebben. Wat de Messenger de Gand betreft blijkt uit de inhoud van de advertenties dat de belangstelling van zijn lezerspubliek vooral uitgaat naar de toenmaals uiterst moderne sociale en morele opvattingen en geestesstromingen die de Franse romantiek kenmerken²⁴. Het feit dat de boekhandelaars en uitgevers hun advertenties bij voorkeur in deze twee bladen hebben geplaatst, laat ons veronderstellen dat de geestelijke belangstelling van de lezers der overige bladen merkbaar minder is geweest.

2. Geneesmiddelen en heilmeesters.

Vlam.	Vad.	G.v.G.	G.Merc.	J.d.Fl.	M.d.G.	O.d.Fl.
1/1	8/31	4/9	12/43	11/60	13/47	6/39

Het is wel noodzakelijk hier een onderscheid te maken tussen de advertenties die betrekking hebben op de min of meer noodzakelijke geneeskundige behandelingen, en deze die betrekking hebben op middeltjes en drankjes wier gebruik eerder het gevolg is van mode-behoeften, zoals ook schoonheidsartikelen, of andere zgn. ontdekkingen, bijvoorbeeld voor het slijpen van scheermessen of voor het verdelgen van ongedierte. Onder de advertenties voor geneeskundige behandelingen die min of meer noodzakelijk zijn,

(24) Picard R., *Le romantisme social*. New-York, 1944. Daarin wordt vrij merkwaardig gewezen op het feit dat de romantiek niet mag aanzien worden als een artistieke stroming, maar veeleer als een totale verandering in levenshouding en mentaliteit.

rangschikken we deze van twee rondreizende oogheekundigen, Philippe en Walter en de dito tandheekkundige Mallan, en deze van de Gentse brillenmaker J. De Caesemaker ²⁵.

Pas na dit onderscheid kan aan de hand van het aantal een begin gemaakt worden met de duiding.

	Vlam.	Vad.	G.v.G.	G.Merc.	J.d.Fl.	M.d.G.	O.d.Fl.
<i>adv. voor noodzakelijke behandelingen, produkten.</i>							
— ogen:	1/1	1/1	1/2	2/5	2/9	2/11	2/7
— tanden:	—	4/23	—	2/18	2/25	1/6	2/21
totaal:	1/1	5/24	1/2	4/23	4/34	3/17	4/28

adv. voor niet noodzakelijke produkten.

— zalfjes, pillen, drankjes voor griep, doofheid, tandpijn, borstkwalen :	—	2/5	—	7/17	5/21	5/19	1/3
— slijpen van scheermessen:	—	—	—	—	—	—	1/8
— genezing van Venusziekten (dr. H. Van Peene):	—	—	1/2	—	—	1/5	—
— verdelging ongedierte:	—	—	1/3	—	—	2/3	—
— schoonheidsartikelen (haarverf, pommades):	—	1/2	1/2	1/3	2/5	2/3	—
totaal:	—	3/7	3/7	8/20	7/26	10/30	2/11

Wat de advertenties betreft die betrekking hebben op de meer noodzakelijke geneeskundige behandelingen of produkten, kon men een vrij evenredige verdeling over alle bladen verwachten. Dit is evenwel niet het geval. Den Vaderlander en de Gendschen Mercurius voor de nederlandstalige en alle franstalige bladen vertonen ongeveer een gelijk aantal. Den Vlaming daarentegen bevat slechts één advertentie van de Gentse brillenmaker De Caesemaker, terwijl de Gazette van Gend deze advertentie tweemaal heeft opgenomen. M.a.w. de heren Mallan, rondreizend tandheekkundige, en Philippe en Walter, rondreizende oogheekundigen, of hun Gentse verbindingsman, zagen er geen voordeel in hun advertenties in deze bladen te

(25) We achtten de advertenties van De Caesemaker beter verantwoord onder deze kategorie ofschoon zij in feite bij de volgende dienen gerangschikt.

plaatsen. Dit is des te merkwaardiger daar zij hun klanten bijna uitsluitend langs de advertenties trachtten te bereiken²⁶. Zonder twijfel waren daarvoor konkrete redenen voorhanden. Een geringer oplagecijfer van deze twee bladen vervalt als mogelijke reden, omdat de Gazette van Gend juist het blad met de grootste oplage was, waardoor de afwezigheid van hun advertenties in feite nog onverklaarbaarder wordt, en Den Vlaming ook meer abonnementen telde dan om het even welk franstalig blad te Gent²⁷. De periodiciteit kan evenmin als verklaringsgrond gelden, vermits Den Vaderlander en de Gendschen Mercurius ook slechts drie maal per week verschenen en evenveel advertenties van de twee heelmeesters bevatten als de dagelijks verschijnende franstalige bladen. De enige mogelijke reden die de heren Mallan en Philippe en Walter kunnen gehad hebben om hun advertenties niet in de Gazette van Gend en in Den Vlaming te plaatsen, was dat zij op een of ander manier wisten dat de lezers van deze bladen hen toch niet zouden komen opzoeken, al waren ze op de hoogte van hun verblijf te Gent. Niet uit gebrek aan belangstelling, want dit konden Mallan en Philippe en Walter niet kennen. Ook niet om financiële redenen: zij die zich een abonnement op een nederlandstalig blad konden veroorloven, konden zich ook veroorloven van hun diensten gebruik te maken. Ze hebben immers hun advertenties wel in andere nederlandstalige bladen geplaatst. De enige overblijvende mogelijkheid die wij zien, is de afstand, m.a.w. dat een groot deel van de lezers van Den Vlaming en van de Gazette van Gend, niet te Gent, maar veeleer op het platteland woonden. Dat plattelandsbewoners voor de heren Mallan en Philippe en Walter naar Gent zouden gekomen zijn, lijkt inderdaad zeer onwaarschijnlijk. De plaatselijke barbiers-chirurgijnen en brillenmakers bestonden immers ook nog, en waren wát goedkoper en wellicht speelt het klassieke wantrouwen van plattelandsbewoners voor vreemdelingen hier ook een rol.

Vooraleer definitief een grote verspreiding van de lezers van de Gazette van Gent en Den Vlaming over het platteland te aanvaarden, lijkt het ons raadzaam af te wachten of nog andere aanduidingen uit andere categorieën advertenties in deze richting wijzen.

Met de zalfjes, pillen, drankjes voor hoest, griep, borstkwalen, tandpijn en doofheid belanden we bij dit gedeelte van het Gentse krantenlezend publiek dat over tijd en geld beschikte om zich de „luxe” van allerlei echte of ingebeeldde kwaaltjes te veroorloven, en dat boven de oude en vertrouwde, van familie op familie overgeleverde remedies, de laatste „medische nieuwigheden” verkoos.

Ook hier spreken de feiten de verwachtingen tegen. Men zou kunnen denken dat de nederlandstalige lezers, die zich niet eens een dagelijks verschijnend blad konden veroorloven, zich vanzelfsprekend voor dergelijke „luxe” niet interesseerden; de franstalige lezers dit allemaal zouden doen.

(26) Mallan heeft van 1 januari tot 15 februari in het totaal 93 advertenties in de Gentse bladen geplaatst. De oogheelmeesters Philippe en Walter, 29.

(27) De oplagecijfers van de Gentse bladen voor 1841, volgens Voordeckers' repertorium van de Gentse pers. Den Vlaming: 691; Den Vaderlander: 825; Gendschen Mercurius: onbekend voor 1841; 760 in 1843; Journal des Flandres: 269; Messenger de Gand: 613; L'Organe des Flandres: 252.

Voor de nederlandstalige bladen klopt dit vermoeden, met uitzondering echter voor de Gendschen Mercurius. De franstalige bladen beantwoorden eveneens aan de verwachtingen, maar dan met uitzondering van L'Organe des Flandres, die in vergelijking met de Messenger de Gand, slechts één derde, en in vergelijking met de Journal des Flandres en de Gendschen Mercurius slechts de helft van dergelijke advertenties bevat.

De instelling van de lezers van L'Organe des Flandres was dus blijkbaar op een of andere wijze tegen deze nieuwigheden gekant. Financieel kon dit publiek het zich wel veroorloven aan deze „mode” toe te geven. Indien men op grond daarvan tot een meer conservatieve instelling van de lezers van L'Organe des Flandres zou moeten besluiten, zouden wij dit besluit graag op meer aanwijzingen baseren en daarom nog als voorlopig blijven blijven aanzien.

Raadselachtiger is hier de Gendschen Mercurius. De twee Gentse advertentiebladen, Gazette van Gent en Gendschen Mercurius, zijn tot nu toe steeds als weinig van elkaar verschillende kranten aanzien. Deze opvatting wordt nog versterkt door het feit dat beide zich weinig met politiek inlieten. Uit deze categorie advertenties is tot nu evenwel gebleken dat de Gazette van Gent een sterke spreiding op het platteland zou hebben, terwijl voor de Gendschen Mercurius daarvoor nog geen aanwijzingen voorhanden waren. Ten tweede zouden de lezers van de Gendschen Mercurius de meest „mondaine” van de nederlandstalige lezers zijn, indien we de lezers die zich de weelde van allerlei kwaaltjes konden veroorloven, mondain mogen noemen. De tweede vaststelling sluit trouwens vrij goed aan bij de eerste.

Zoals gezegd houden wij deze besluiten als voorlopig, tot elders nadere gegevens te vinden zijn.

Op de vraag waarom Hippolyte Van Peene in deze periode zijn aankondiging voor het genezen van venerische ziekten juist in de Gazette van Gent en de Messenger de Gand heeft geplaatst, kunnen wij hier niet antwoorden. We vragen ons echter nog steeds af met welke gemoedsgesteldheid de tijdgenoten deze advertentie hebben gelezen.

3. Gentse huizen.

Vlam.	Vad.	G.v.G.	G.Merc.	J.d.Fl.	M.d.G.	O.d.Fl.
—	—	4/10	8/21	3/5	14/39	1/11

De enige bladen, die een representatief aantal advertenties van deze categorie opnamen, zijn de Gendschen Mercurius en de Messenger de Gand, zoals uit bovenstaande cijfers blijkt.

Het is inderdaad wel zo dat de middenstanders in het midden van de 19e eeuw weinig adverteerden, omdat ze hun vaste klanten hadden en de huidige concurrentiestrijd hen nog vrijwel onbekend was²⁸, maar de advertenties in de Gentse bladen bewijzen dat ook hier niet mag veralgemeend worden en dat Van Heusden bepaald te kategoriek zou zijn voor Gent, als hij beweert dat ze niet adverteren.

(28) Van Heusden, *op. cit.*, p. 19.

Bovenstaande cijfers mogen als normaal aanzien worden voor de Messenger de Gand, die het meest koopkrachtige lezerspubliek heeft. Merkwaardig is evenwel dat ook hier weer een verschil opduikt tussen de twee advertentiebladen. De Gazette van Gend had 10 advertenties van 4 Gentse huizen, terwijl de Gendschen Mercurius er 21 van 8 had, wat meer als een bevestiging kan aanzien worden, dat de Gendschen Mercurius meer „Gents” is en meer een „uitgaand publiek” aanspreekt dan de Gazette van Gend. De advertenties van de twee bladen hebben betrekking op de volgende bedrijfstakken.

Gendschen Mercurius	Gazette van Gend
— restaurant	— schoenmaker
— boekbinder	— engels grafiet
— textielzaak	— kleermaker
— zoutzieder	— vetten en olieën
— prentbriefkaarten van Gent	
— metser, ondernemer	
— piano's	
— opening van een „estaminet	

Ook hier kan men een licht verschil bemerken. De Gendschen Mercurius heeft advertenties voor een restaurant, een boekbinder, een pianozaak, terwijl men voor de Gazette van Gend, ten hoogste een kleermaker kan opgeven. Het aantal is echter te gering om aan de hand daarvan een onderscheid tussen de sociale standing van het lezerspubliek van beide bladen te kunnen opmaken. Hoe groter het aantal, hoe beter de verschillen tot uiting komen. Het feit alleen dat de Messenger de Gand 14 advertenties van deze categorie bevat, bewijst afdoende dat het lezerspubliek van dit blad als geen ander, belang stelde in mode-kleding. Onder de categorie „Boeken en tijdschriften” is dit trouwens reeds gebleken. Maar ook de andere handelszaken hieronder bewijzen dat het lezerspubliek van de Messenger de Gand tot de hoogste burgerij dient gerekend.

1. „Au Grand Livre” (kas- en grootboeken, boekbinden)
2. „Magasin de costumes de Carnaval”
3. restaurant (reklame voor oesters)
4. heropening van het Hotel de Vienne, Koornmarkt
5. „Mme Blandelle de Paris” gekend voor de vervaardiging van haar corsetten, zal naar Gent komen op...
6. piano's
7. Magasin de Glaces et Fabrique de Cadres („Encadreur de la Cour”)
8. Kleermaker, pas terug uit Parijs met mooie keuze karnavalskostumen
9. Grand assortiment de chapeaux de Castor et de soie
10. Dépôt des bottes de Paris
11. tuinier
12. schilder-glazenmaker
13. depot van olieën en vetten
14. blikslager

Heel concreet zegt deze opsomming het volgende: schrijfwarenhandelaar L. De Poorter (adv. 1), de verhuurster of verkoopster van karnavalskostumen, weduwe Lippens (adv. 2), restauranthouder Pinnoy (adv. 3), de uitbater van het Hotel de Vienne (adv. 4), „Mme Blondelle de Paris” (adv. 5), J. Berger, „encadreur de la Cour” (adv. 7), kleermaker Vandereecken (adv. 8), J.F. Vlaminck, hoedenverkoper (adv. 9) en een depothouder van Parijse damesschoenen (adv. 10) waren allen van mening dat alléén de lezers van de *Messenger* op hun advertenties konden en wilden ingaan, aangezien zij deze in geen ander blad hebben herhaald. Een duidelijker bewijs voor de modezucht en deelname aan het mondaine leven (karnavalskostumen) is moeilijk aan te halen. Typerend is eveneens dat tweemaal (adv. 5 en adv. 8) op de Parijse herkomst van deze artikels wordt gewezen.

4. Personen- of goederenvervoer.

In de eerste plaats willen we verder ingaan op het vermoeden dat de categorie „Geneesmiddelen en heelmeeesters” heeft gewekt in verband met de spreiding van het lezerspubliek van de *Gazette van Gend*, nl. dat de lezers ervan voor een groot deel op het platteland zouden wonen, terwijl het lezerspubliek van de *Gendschen Mercurius*, volgens de categorie „Reklame van Gentse huizen”, veeleer in Gent zelf zou wonen.

Uit de categorie „Personen- en goederenvervoer” blijkt dat de *Gendschen Mercurius* geen enkele advertentie van deze categorie bevat, terwijl de *Gazette van Gend* op anderhalve maand 8 advertenties van 2 vervoermaatschappijen heeft opgenomen: 2 advertenties van de *Diligencien-Dienst Gent-Ertvelde* en 6 advertenties van de *Messageries J.B. Van Gend*, die de verbinding met heel het omliggende platteland verzorgde. Wat er dus op wijst dat de lezers van de *Gazette van Gend* zich wel heen en weer bewogen tussen Gent en het omringende platteland, terwijl dit van de lezers van de *Gendschen Mercurius* niet kan gezegd worden.

Indien men hieraan toevoegt dat de rondreizende oog- en tandheekkundigen eveneens de mening toegedaan waren, dat de lezers van de *Gazette van Gend* op het platteland woonden, en tenslotte uit de categorie „Gentse huizen” blijkt dat in vergelijking met de *Gazette van Gend* tweemaal zoveel Gentse firma's tweemaal meer adverteren in de *Gendschen Mercurius*, dan beginnen de toevalligheden zich zo op te stapelen dat de spreiding van het lezerspubliek van de *Gazette van Gend* en de concentratie van het lezerspubliek van de *Gendschen Mercurius* minder en minder hypotetisch en meer en meer feitelijk wordt.

Voor Den Vlaming nochtans is deze categorie advertenties veeleer een ontkenning van de hypothese dat ook zijn publiek over het platteland zou verspreid zijn. Immers geen enkele vervoermaatschappij zag in het lezerspubliek van dit blad voldoende geïnteresseerden om er een advertentie voor te plaatsen. Evenmin was in de categorie „Gentse huizen” een bevestiging van de hypothese van de spreiding aan te treffen, wat voor de *Gazette van Gend* wel het geval was.

De enige maatschappij die in een nederlandstalig lezerspubliek te Gent nog mogelijke klanten zag, was de scheepvaartmaatschappij voor de *Regu-*

liere vaart tussen *Gent en Rotterdam*, die op anderhalve maand 8 advertenties plaatste in *Den Vaderlander* en trouwens in de daaropvolgende maanden met eenzelfde intensiteit bleef verder adverteren in dat blad. Het is trouwens deze maatschappij die van 1 januari tot 15 februari 1841 in de Gentse bladen een rekord aantal van 30 advertenties heeft geplaatst.

De binnenlandse vervoermaatschappijen hadden in de franstalige bladen als volgt geadverteerd:

	J.d.Fl.	M.d.G.	O.d.Fl.
— Diligences de Deynze pour Thielt et Roulers (pendant la période d'hiver en chemin de fer):	1/1	—	—
— Messageries J.B. Van Gend:	1/15	1/25	—
— Service par chemin de fer et roulage de Gand à Ypres :	—	1/4	—

De verhouding ligt voor de buitenlandse maatschappijen wel enigszins anders:

— Service de navigation entre Gand et Rotterdam :	1/8	1/2	1/12
— Société de Cologne. Navigation du Rhin par bateaux à vapeur :	—	1/5	—
— Bateaux à vapeur d'Ostende à Londres :	—	1/11	—
— Société Néerlandaise des bateaux à vapeur Rotterdam-Anvers :	—	1/3	—

Hieruit blijkt dat de lezers van *L'Organe des Flandres* helemaal geen beroep deden op de plaatselijke vervoermaatschappijen, zelfs niet op de Messagerie J.B. van Gend, wat verwonderlijk mag genoemd worden voor de lezers van een franstalig blad. Men wordt bijna verplicht te denken dat deze over hun eigen karossen e.d. beschikten. Onder de lezers van de *Journal des Flandres* en van de *Messenger de Gand* heeft J.B. van Gend wel goede klanten: in beide bladen heeft deze maatschappij op anderhalve maand 40 advertenties geplaatst.

Gent - Rotterdam blijkt voor de franstalige Gentenaars een zeer bruikbare lijn geweest te zijn, zelfs 11 jaar na de afscheiding van Nederland. Voor het overige hebben geen maatschappijen voor internationaal vervoer in de lezers van de Gentse kranten belangrijke gebruikers gezien, met uitzondering van de lezers van de *Messenger de Gand*. Drie internationale maatschappijen wensten dit publiek over uren van vertrek en aankomst en over de prijs in te lichten, nl. de Société de Cologne, de dienst Oostende - Londen en de dienst Rotterdam - Antwerpen ²⁹.

Dit hoog aantal advertenties voor vervoerondernemingen in de *Messenger*

(29) De Société de Cologne had te Gent, in het Hotel des Pays-Bas op de Koornmarkt zelf een agentschap. Zie daarvoor *Messenger de Gand* o.a. 2-3.I.1841/4 B-C.

de Gand bewijst dat de lezers van dit blad te Gent het meest ofwel zelf gebruik maakten van deze diensten ofwel deze gebruikten voor het vervoer van hun goederen. Het eerder beperkt aantal regionale en daarentegen de vier internationale maatschappijen bevestigen de algemeen gangbare mening dat de Gentse industriëlen tot het lezerspubliek van de Messenger dienen gerekend. Slechts zij produceerden goederen voor het buitenland bestemd en dienden derhalve ook regelmatig naar het buitenland te gaan.

5. Onderwijs.

Vlam.	Vad.	G.v.G.	G.Merc.	J.d.Fl.	M.d.G.	O.d.Fl.
1/3	—	—	2/5	—	4/15	1/2

De advertentie in Den Vlaming en l'Organe des Flandres die respectievelijk drie- en éénmaal is verschenen, in beide bladen in het Frans, is geplaatst door het *Institut de St-Joseph à St-Nicolas*. We begrijpen de zin van deze advertentie in het begin van het kalenderjaar niet goed.

Hoever oordeel en berekening achter de meest eenvoudige aankondiging schuilt, blijkt hier weer: de twee bladen waarin het *Institut St-Joseph* adverteerde, zijn juist de twee konservatief-katholieke Gentse bladen.

Met iedere categorie komt het lezerspubliek van bepaalde bladen ons bekender voor, leren we meer over de hebbelijkheidjes en de levensgewoonten, over de eigen-aardige kenmerken van hun stand, over hun belangstellingssfeer. Ook hier is dit het geval. Opnieuw wendt men zich tot het lezerspubliek van de Messenger de Gand en tot geen ander voor het geven van bijlessen in de gymnastiek, of voor danslessen. Tot hetzelfde publiek wendt zich prof. dr. Bekaert in drie advertenties als hij bijlessen in Engels, Frans, Latijn, geschiedenis, aardrijkskunde of wiskunde wil geven aan „quelques jeunes gens de bonne famille”. Prof. Bekaert is trouwens van oordeel dat in het lezerspubliek van de Gendschen Mercurius eveneens dergelijke families te vinden zijn maar niet zo talrijk, want in de Gendschen Mercurius heeft hij zijn advertentie slechts éénmaal laten plaatsen. In de tweede advertentie van de Gendschen Mercurius wordt aangeboden om bijlessen in he Frans en in boekhouden te volgen. Hier is eveneens het ontbreken van deze categorie in de Gazette van Gend te bemerken.

6. Openbaar vermaak.

Zoals nog ten huidigen dage, waren ook reeds in het midden van de 19e eeuw de grote gebeurtenissen in de winter de bals. Deze categorie advertenties is de laatste die toestaat iets naders te vernemen over het mondaine leven te Gent. Tot nu toe hebben alle categorieën met uitzondering van „Personen- of goederenvervoer” één of ander aspekt daarvan nader belicht. Indien wij ons dan ook de opgave zouden stellen op grond van voorgaande konklusies het nederlandstalige en het franstalige blad aan te duiden waarin deze bals eventueel zouden aangekondigd zijn, dan komen slechts de Gendschen Mercurius en de Messenger de Gand in aanmerking. Deze veronderstelling stemt ook volledig met de werkelijkheid overeen. In de Messenger

de Gand worden drie bals in de Salle de Grétry en één in het Casino aangekondigd. In de Gendschen Mercurius is dit het geval met bals in de Zaal van Flora, in de Holstraat.

Het is opvallend welke nuances uit deze in de grond toch eerder onbelangrijke advertenties blijken. De Messenger geeft twee advertenties waarvan er één is geplaatst door het Casino. De bals die de Gentschen Mercurius aankondigt, hebben plaats in de Holstraat. Men kan deze kleine, maar toch betekenisvolle verschillen niet steeds aan het toeval blijven toeschrijven, ze zijn daarvoor te veelvuldig.

7. *Personeel.*

Het zou nodeloos ingewikkeld worden indien men hier een scheiding zou maken tussen aangeboden en gezochte betrekkingen. Het besluit dient immers opgemaakt aan de hand van de aard van de betrekking en niet of deze nu gevraagd dan wel aangeboden wordt.

Om tot enigszins betrouwbare resultaten te komen moet men echter over een vrij groot aantal advertenties van deze categorie beschikken, en dit is hier helaas niet het geval. Vanaf 1 januari tot 15 februari bevat de Gendschen Mercurius 7 advertenties van deze categorie, de Gazette van Gend 5, de Messenger de Gand 4 en de overige bladen slechts twee of minder.

8. *Financiën.*

a) *Berichten aan houders van aktiën.*

Vlam.	Vad.	G.v.G.	G.Merc.	J.d.Fl.	M.d.G.	O.d.Fl.
1/4	—	—	—	4/11	6/8	4/8

De beheerraden van de naamloze vennootschappen waren van mening dat hun aandeelhouders langs de franstalige kranten allemaal te bereiken waren. Voor de meeste advertenties gaat het hier trouwens om oproepen van de Société Linière Gantoise die haar aandeelhouders tot een algemene vergadering samen roept en hun verzoekt hun interessen te gaan innen. Ook de S.A. Industrielle - Agricole d'Orval et de Chiny betaalt in deze periode haar interessen uit, wat niet alleen in de drie franstalige bladen, maar ook in Den Vlaming wordt aangekondigd. Is het niet verantwoord aan deze ene advertentie in Den Vlaming, die toch 4 maal is verschenen, gevolgtrekkingen te binden?

Het enige blad dat naast de advertenties van de twee hoger genoemde vennootschappen nog advertenties van die aard publiceert, is de Messenger de Gand: de Gentse „Société des Rentes Viagères” en de „Société de la Lys” roepen in dit blad hun aandeelhouders op, hun interessen te gaan innen. M.a.w. de „koncentratie van aandeelhouders” is in de Messenger de Gand nog groter dan in andere bladen.

b) *Reklame voor de uitgifte van waardepapieren.*

Het gaat hier om bekendmakingen van buitenlandse staatsleningen en door vreemde landen uitgeschreven loterijen. Omdat deze categorie de meest sprekende is voor de financiële situatie van de lezers, en tevens omdat ze het scherpst de verschillen tussen de kranten weergeeft, hebben we het onderzoek van deze zeer intrigerende aankondigingen uitgebreid over het gehele jaar 1841.

Als we ook hier aan het beginsel vasthouden, dat het plaatsen van elke advertentie in een blad, een oordeel inhoudt over het lezerspubliek van dat blad, dan moeten de lezers van de bladen waarin deze aankondigingen verschenen, tot de allerrijksten gerekend worden. Maar daarnaast zeggen deze aankondigingen ook in welke landen deze allerrijksten bij voorkeur hun geld belegden.

De verdeling was als volgt:

Vlam.	Vad.	G.v.G.	G.Merc.	J.d.Fl.	M.d.G.	O.d.Fl.
—	—	—	3/17	—	6/39	6/38

Hieruit blijkt dat de allerrijkste Gentenaren, lezers waren van *L'Organe des Flandres*, de *Messenger de Gand* en de *Gendschen Mercurius* terwijl de lezers van de *Journal des Flandres* daar nog niet bijhoorden. Wat we in feite reeds vroeger, bij de vorige categorieën hebben opgemerkt.

Aard van de aankondigingen in de drie bladen:

Messenger de Gand (het cijfer geeft weer hoeveel maal deze advertentie gepubliceerd is)

1) a) Invitation à la 100ième loterie de la ville libre de Francfort s.M.	
b) 12ième Loterie de Brunswick-Lunebourg	
c) 93ième Loterie de Hessel-Cassel:	6
2) Emission des actions garantis par la ville de Francfort s.M.:	4
3) Emprunt du Grand-Duché de Bade:	6
4) 83ième Loterie royale de Prusse:	
Emprunt Russe-Polonais:	11
5) Tirage du Grand Emprunt Russe-Polonais:	8

L'Organe des Flandres

1) Actions émises par la ville libre de Francfort sur Main:	
99ième émission:	7
101ième émission:	4
2) „... gains et premies... attachées aux actions de la 99ième garantie par la ville libre de Francfort s.M.:	2
3) 99ième Grande Loterie de la ville libre de Francfort s.M.:	7
4) Vente irrévocable par actions du superbe domaine seigneurial de Pfaffenburg près de Vienne:	6

- 5) Vente irrévocable par actions de la seigneurie de St.-Christophe en basse-Autriche: 8
- 6) Le 27 novembre 1841 aura lieu irrévocablement à Vienne le tirage de la Grande Seigneurie l'Hotta-Genitskowa en Bohème: 4

De advertenties van de Gendschen Mercurius zijn dezelfde als de drie laatste van L'Organe des Flandres.

In deze op het eerste zicht toch allemaal zuiver financiële transakties, komt nog eens het verschil tussen het lezerspubliek van de Messenger de Gand en L'Organe des Flandres tot uiting. L'Organe des Flandres bevat slechts 3 aankondigingen waarvan de staat of de stad de waarborg is. De drie laatste worden gewaarborgd door grootgrondbezit. In de ogen van de lezers moet deze soort geldbelegging meer zekerheid geboden hebben, vermits men slechts in L'Organe deze aankondigingen geplaatst heeft en niet in de Messenger.

Uit de categorieën „Geneesmiddelen en heelmeesters”, „Onderwijs”, en „Openbaar vermaak” is reeds gebleken dat de lezers van de Gendschen Mercurius de mondaine levenshouding van de lezers van de Messenger benaderen. Uit deze categorie blijkt dit ook op financieel vlak het geval te zijn. Het ontbreken echter van „Berichten aan houders van aktiën” en het feit dat de „Uitgifte van waardepapieren” in de Gendschen Mercurius half zo sterk tegenwoordig is als in de Messenger de Gand, geeft wel te kennen dat de lezers van de Gendschen Mercurius nog maar pas halverwege staan op de ladder naar de maatschappelijke top.

c) Verzekeringen.

Advertenties voor verzekeringen laten wegens hun gering aantal geen konklusies toe: in de Messenger de Gand is van 1 januari tot 15 februari slechts éénmaal een advertentie voor een brandverzekeringsmaatschappij verschenen, terwijl er in de Gendschen Mercurius tweemaal een advertentie is verschenen voor een Brusselse verzekering.

d) Gelden gevraagd of te bekomen.

Vlam.	Vad.	G.v.G.	G.Merc.	J.d.Fl.	M.d.G.	O.d.Fl.
—	2/3	2/6	2/7	2/3	—	—

Deze categorie vult de „Uitgifte van waardepapieren” mooi aan. Waar we hiervoor de lezers hebben leren kennen die geld te veel hadden, leren we hier deze kennen die er kunnen gebruiken. In „Uitgifte van waardepapieren” was er van nederlandstalige bladen, met uitzondering van de Gendschen Mercurius, helemaal geen sprake. Hier is het net omgekeerd, maar dan met uitzondering van de Journal des Flandres. De Journal was trouwens ook het enig blad dat geen advertenties voor de „Uitgifte van waardepapieren” bevatte. Indien dit reeds op een financieel lager peil wees, dan wordt dit peil hier nog eens bevestigd. Zoals ook wordt bevestigd dat de lezers van de Gendschen Mercurius nog maar halverwege de ladder waren.

Dat in Den Vlaming geen gelden worden gevraagd of aangeboden, is niet zo verwonderlijk. We herinneren even aan de categorie „Boeken en tijdschriften” waaruit is gebleken dat dit publiek, naast dit van de *Messenger de Gand*, het enige was dat geld ter beschikking had voor boeken. Kan ook de advertentie voor de *S.A. Industrielle - Agricole d'Orval et de Chiney*, de enige advertentie van deze categorie in een nederlandsstalig blad, niet in dat verband worden gezien?

e) Overige.

Dit zijn oproepen tot schuldeisers en erfgenamen die verzocht worden zich te melden en advertenties voor de aan- en verkoop van renten. Deze zijn zo gering in aantal en daarbij nog zo verspreid over de verschillende bladen, dat ze ons niets naders mededelen.

9. *Openbare aanbestedingen en uitschrijvingen.*
10. *Gevonden en verloren.*
11. *Woonstveranderingen.*
12. *Dementi's.*

Deze categorieën advertenties zijn voor onze periode werkelijk nietszeggend. Voor de eerste, „Openbare aanbestedingen”, zijn er juist voldoende verschenen om te kunnen vaststellen dat men er bij voorkeur in de advertentiebladen heeft geplaatst.

Ook onder „Gevonden of verloren voorwerpen” bevindt zich niets merkwaardigs: een hoedendoos, een sleutelbos, boodschappentassen en dergelijke meer, zelfs een brevier. De enige Gentse krant waarin men een advertentie voor een brevier zou kunnen plaatsen, is *Den Vlaming* en het is ook tot dit blad dat de verliezer zich inderdaad heeft gewend.

Woonstveranderingen kan men in het midden van de winter evenmin in grote getale verwachten.

De dementi's bevatten net zomin iets dat op een of andere manier een aanwijzing zou kunnen zijn.

13. *Te huur.*

Vlam.	Vad.	G.v.G.	G.Merc.	J.d.Fl.	M.d.G.	O.d.Fl.
—	2/7	17/79	29/177	—	7/26	3/15

Hier hebben we de eerste van de categorieën waarvan de advertentiebladen op één week meer advertenties opnamen dan een ander blad op een hele maand. Zoals zal blijken geeft een analyse van deze advertenties zelfs voor de advertentiebladen geen resultaat.

Gendschen Mercurius

binnen Gent:

- 6 herbergen
- 4 appartementen
- 12 huizen
- 2 magazijnen
- 2 hoeven voor tuinbouwers

buiten Gent:

- 1 huis te Massemen-Westrem
- 1 stenen windmolen te Wondelgem
- 2 hoeven voor tuinbouwers te Ledeberg
- 1 landhuis met engelse hof.

Gazette van Gend

binnen Gent:

- 2 herbergen
- 3 appartementen
- 7 huizen
- 3 magazijnen
- 2 hoeven voor tuinbouwers
- 1 „borze-wasserij”

buiten Gent:

- 1 hofstede te Sinai
- 1 hotel te Lotenhulle

Behalve het verschil in aantal zijn in de vergelijking van de advertenties „Te huur” tussen de twee advertentiebladen geen andere verschillen aan te wijzen.

14. *Onroerende goederen.*

Net zomin als de vorige categorie, laat de analyse van deze categorie toe iets naders te vernemen over het lezerspubliek zelf, te meer daar ook deze categorie vooral beperkt is tot de advertentiebladen.

Vlam.	Vad.	G.v.G.	G.Merc.	J.d.Fl.	M.d.G.	O.d.Fl.
—	2/3	32/130	36/88	7/17	16/47	19/50

Bij een vergelijking van de advertenties waarin grond, huizen e.d. te koop zijn aangeboden, blijkt dat het in alle bladen voor het grootste deel om dezelfde aankondigingen gaat. De gronden en huizen die in 51 advertenties van de Gazette van Gend te koop worden aangeboden liggen precies in 52 gemeenten van het Vlaamse land. De gemeenten die in de Gendschen Mercurius vermeld zijn, 33 in het geheel, blijken op enkele

uitzonderingen na, dezelfde te zijn als in de Gazette van Gend. De verklaring dient hier gezocht bij de notarissen, meestal Gentse, die hun advertenties (gemiddeld ten hoogste 3 voor ieder stuk grond of ieder huis) meteen in beide advertentiebladen plaatsten en minder ook in de overige bladen. Men mag niet vergeten dat de kosten voor het adverteren, in verhouding tot de grote bedragen waar het bij het kopen of verkopen van onroerende goederen om gaat, zeer gering zijn.

Zo vervalt voor deze categorie één van de principes waarop dit onderzoek is gebaseerd: bij het adverteren resultaat te halen met zo weinig mogelijk onkosten. Wat wel geldig blijft, is dat zelfs de notarissen hun goederen vlug kwijt willen en derhalve nog wel een keuze maken.

Wij achten het derhalve niet noodzakelijk bij een analyse van de advertenties voor de identifikatie van het lezerspubliek, gebruik te maken van de categorieën „Te huur”, „Onroerende goederen” en ook een groot deel van de categorie „Roerende goederen”, zoals hierna zal blijken. „Te huur” en „Onroerende goederen” samen omvatten reeds meer dan 600 advertenties. De resultaten zijn niet in het geringste in verhouding tot het werk dat het noteren, katalogeren en tellen van 600 advertenties met zich meebrengt.

Indien men evenwel toch deze categorie bij de analyse wil betrekken kan men zich beperken tot het noteren van typische advertenties. Zo heeft de Messenger de Gand twee advertenties die geen enkel ander blad heeft opgenomen. In de eerste wordt een kasteel, het Chateau de Mozet te koop aangeboden; in de tweede wordt een fabriek te koop gevraagd. Maar zelfs deze twee advertenties kunnen ons niets nieuws meer vertellen.

15. Onroerende goederen.

	Vlam.	Vad.	G.v.G.	G.M.	J.d.Fl.	M.d.G.	O.d.Fl.
<i>Openbare verkopeningen</i>							
<i>van hout, bomen:</i>	1/2	4/5	31/51	26/38	2/2	1/2	6/13
<i>Meubilaire verkopeningen:</i>	—	7/7	13/21	20/33	4/4	7/9	4/4
<i>Allerlei:</i>	4/12	8/8	29/57	26/54	13/23	20/65	11/18

Met deze laatste categorie zijn we ook aan de meest gedifferentieerde gekomen. De openbare verkopeningen van talloze pas gefabriceerde produkten, de openbare verkopeningen in de verkoopzalen, wegens sterfgevallen, wegens faillissement. Kolen, suiker, tropische vruchten, sigaren, het is ondenkbaar wat er niet openbaar kon verkocht worden.

Vermits het ook hier een categorie is die hoofdzakelijk in de advertentiebladen thuis hoort, en dus ook niets over de lezers kan mededelen, is ook deze volkomen onbruikbaar.

BESLUIT

Messenger de Gand.

Uit de categorie „Boeken en tijdschriften” blijkt dat de lezers van de *Messenger de Gand* niet alleen een zeer grote belangstelling hadden voor lektuur, maar zelfs een eerder speciale smaak. Als geen ander krantenlezend Gents publiek, stonden zij open voor de modernste opvattingen op sociaal en moreel gebied, die lang niet door iedereen te Gent werden geapprecieerd.

Uit „Geneesmiddelen en heelmeesters” bleek dat dit openstaan voor het moderne, nieuwe, helemaal niet tot de lektuur beperkt bleef maar zich ook uitstreckte tot de laatste vondsten op gebied van geneesmiddelen en schoonheidsartikelen. Hun belangstelling daarvoor bleek trouwens zo groot, dat de veronderstelling dat zij zich allerhande modekwaaltjes konden veroorloven, helemaal niet uit de lucht gegrepen is.

Zij blijken eveneens, volgens „Gentse huizen”, de drukste bezoekers geweest te zijn van de Gentse mondaine winkels. Ook artikels door deze laatste in de *Messenger* geadverteerd, bevestigen dit.

Is het dan verwonderlijk dat leraars in dans of gymnastiek zich vooral tot hen wenden? En dat ook de leraars in de meer klassieke vakken in hen de ouders menen gevonden te hebben die hun kinderen gewillig bijlessen kunnen laten volgen, zoals dit allemaal uit „Onderwijs” blijkt?

Als we dan tenslotte nog vernemen, dat vooral zij de regelmatige bezoekers van bals waren, o.a. in het Casino, zegt ons dat helemaal niet meer zoveel nieuws over de lezers van dit blad.

Meer praktisch en financieel gezien, blijken zij, als de lezers van geen ander blad, beroep te moeten doen op internationale vervoermaatschappijen, wat betekent dat zij ofwel groothandelaars ofwel industriëlen moeten zijn. De berichten aan de houders van aktiën bevestigen dit. Tot wij tenslotte moeten vaststellen dat zij, samen met de lezers van *L'Organe des Flandres*, de enigen zijn die zó een belangstelling hebben voor in het buitenland uitgegeven waardepapieren

L'Organe des Flandres.

Minder goed zijn de kenmerken van deze lezers aan de hand van de advertenties aan te duiden. Ofschoon franstalig spreekt de lektuur hen minder aan dan de lezers van de *Journal des Flandres* of van de *Messenger de Gand*.

Zeer gesloten tonen ze zich eveneens voor de niet helemaal noodzakelijke medische nieuwigheden. Het enige waartoe de adverteerders hen nog in staat achten, is het kopen van een uitvinding voor het slijpen van scheermessen.

In tegenstelling tot hun taalgenoten van de *Messenger de Gand*, blijken zij afkerig gestaan te hebben voor de Gentse mondaine zaken. Slechts een enkeling meende door een advertentie 11 maal te laten verschijnen, de aandacht van die terughoudende dagbladlezers te kunnen trekken.

Ofschoon zij, gezien hun intense belangstelling voor de buitenlandse waardepapieren, het zich ruimschoots konden veroorloven, zag geen enkele leraar de mogelijkheid hun zonen bijlessen te kunnen geven. De leraars-adverteerders vonden hen zelfs de moeite van een advertentie niet waard.

Als wij dan tenslotte vernemen dat zij helemaal geen bezoekers van bals waren, gezien geen enkel bal in dat blad is aangekondigd, zegt het ons helemaal niet zoveel nieuws meer over de lezers van dit blad.

Dat niemand in hen cliënten voor verre reizen zag, is zonder twijfel te danken aan het feit dat ze hun inkomstenbronnen dichterbij hadden dan de lezers van de *Messenger de Gand*. Maar als we zelfs de *Messagerie J.B. Van Gend* niet in hun blad aantreffen, moeten we besluiten dat ze over persoonlijke vervoermiddelen beschikten.

Als men dit alles weet kan het niemand nog verbazen dat zij politiek gezien in de konservatieve vleugel van de katholieken thuis hoorden.

Journal des Flandres.

De lezers van dit blad schijnen het midden te vormen tussen de vooruitstrevende, opene lezers van de *Messenger de Gand* en de konservatieve, geslotene lezers van *L'Organe des Flandres*.

Zij lezen niet zo weinig als de lezers van *L'Organe des Flandres*, maar ook niet zoveel als de lezers van de *Messenger de Gand*. Evenmin houden zij er zo een uitgesproken smaak op na als deze laatste.

Nader komen zij de lezers van de *Messenger de Gand* als het gaat om zelfjes, pillen en drankjes voor het genezen van allerlei kwalen waarvoor de oude remedies blijkbaar niet meer voldeden.

Ook wat hun bezoek aan de Gentse firma's betreft, doen zij dit met mate en eerder zelfs een beetje minder dan een beetje meer. Dit wordt wel verklaard als we bemerken dat niemand in hen mogelijke kopers van buitenlandse waardepapieren zag; als we bemerken dat notarissen die geld uitlenen in hen wél mogelijke klanten zagen; als we bemerken dat ook geen leraar in hen de ouders zag met zonen die bijlessen nodig konden hebben.

Men mag hen echter ook niet te gering schatten, want de *Société Linière Gantoise* hield het wel voor mogelijk dat er van hun aktionairs op dit blad geabonneerd waren, zoals ook de *S.A. Industrielle-Agricole d'Orval et de Chiney*.

Den Vlaming.

Is het enige blad met lezers die een even grote leeshonger aan de dag legden als de lezers van de *Messenger de Gand* en eveneens met een zeer uitgesproken smaak: hun behoeften gingen vooral uit naar religieuze werken. En het feit dat de boekhandelaars het de moeite waard vonden zelfs godsdienstige werken in het Latijn in dat blad te adverteren, laat ons niets anders meer besluiten dan dat de lezers van dit blad zeer katholiek waren en zelfs dat er een betrèkkelijk aantal geestelijken abonneert was. Het

is dan ook vrij normaal dat voor een verloren brevier in Den Vlaming wordt geadverteerd.

De categorieën advertenties die ons geholpen hebben de mondaine trekjes van sommige Gentse krantenlezers te achterhalen, zijn dan ook vanzelfsprekend in Den Vlaming totaal afwezig.

Financieel gezien was er wellicht een vermoeden dat er onder de lezers van Den Vlaming houders van aktiën waren. In elk geval gaf geen notaris zich een kans gelden aan de lezers van dit blad uit te lenen.

Den Vaderlander.

Is het enige blad dat geen advertenties bevat die over een of ander aspekt van zijn lezers iets naders laten vermoeden. Hij is in bijna alle categorieën vertegenwoordigd, maar nergens onder of boven het normale.

Gazette van Gend en Gendschen Mercurius.

Zijn op het eerste gezicht twee advertentiebladen die bijna van elkaar niet te onderscheiden zijn. Maar nochtans, er zijn verschillen, al zijn deze dan ook nooit sterk uitgesproken.

Uit de „Boeken en tijdschriften” zou er onder de lezers van de Gazette van Gend een grotere belangstelling voor boeken bestaan, dan onder de lezers van de Gendschen Mercurius. Het verschil is echter te gering, te meer daar we het hier met advertentiebladen te doen hebben.

Plots blijkt uit de „Geneesmiddelen en heelmeesters” dat de lezers van de Gendschen Mercurius, in tegenstelling tot deze van de Gazette van Gend, een behoefte aan zalfjes en pilletjes hebben, die bijna even groot is als deze van de lezers van de Messenger de Gand, en men kan zich dan ook reeds afvragen of zij ook mondaine neigingen hadden.

De categorie „Gentse huizen” spreekt dit helemaal niet tegen, integendeel.

Uit „Onderwijs” blijkt dat Prof. Bekaert wel kans ziet aan jongens wier ouders de Gendschen Mercurius lezen, bijlessen te geven, alhoewel hij van mening is dat die kans bij de lezers van de Messenger de Gand toch groter is. Als we dan eveneens een bal in de Gendschen Mercurius geadverteerd zien, willen wij de mondaine neigingen van de lezers aanvaarden.

Tenslotte blijkt uit „Financiën” dat in de Gendschen Mercurius ook buitenlandse waardepapieren geadverteerd worden, alhoewel we niet goed weten hoe we dat moeten duiden. Immers de Société Linière zag geen aktionairs onder de lezers van dit blad.

Besluit omtrent de methode.

Zonder dat er ook maar het geringste aan de resultaten verandert, kan men deze verkrijgen met de helft aan inspanning en moeite. „Te huur”, „Onroerende goederen” en „Roerende goederen” vertegenwoordigen iets meer dan 1000 van de bijna 2000 advertenties die in de Gentse bladen zijn

verschenen van 1 januari tot 15 februari. Welnu, deze drie categorieën hebben niet het geringste resultaat opgeleverd door op een of andere manier nadere aanwijzingen over het lezerspubliek van een blad te geven, en kunnen dus o.i. gerust op zij gelaten worden.

Of dit eveneens het geval is voor perioden of steden waarin advertentiebladen ontbreken, moeten wij hier echter in het midden laten.

BIBLIOGRAFIE

- BELLANGER (C.), *L'Evolution de la publicité dans la presse*. Etudes de Presse, 1955, N.S., Vol. III, 12, pp. 18-21.
- BORN (H.), *Das Anzeigengeschäft der Tagespresse*. Freiburg i/Br., 1929.
- BOURDAIS (J.), *La presse moderne et la publicité*. Persan, 1939.
- BREWSTER (L.), *Introduction to Advertising*. New-York, 1947.
- BRIDGE (H.P.), *Practical Advertising*. New-York, 1945.
- BROSE (H.W.), *Die Entdeckung des Verbrauchers. Ein Leben für die Werbung*. Düsseldorf, 1958.
- BROUWER (G.J.), *Ontwikkeling van de advertenties naar inhoud en typografie in Boekengerucht*. Speciaal nummer van het Nieuwsblad voor de Boekhandel, 1958, pp. 54-59.
- BUCHER (K.), *Gesammelte Aufsätze zur Zeitungskunde*. Tübingen, 1926.
- BURGGRAF (H.), *Die Anzeige in München in den Jahren 1848-1890*. München, 1939.
- CONKEY (A.D.), *The Advertising Business*. Detroit, 1951.
- CRONAU (R.), *Das Buch der Reklame. Geschichte Wesen und Praxis*. Ulm, 1887.
- CROSSE (F.), *Traité complet de publicité*. Parijs, 1939.
- DATZ (P.), *Histoire de la publicité depuis les temps les plus reculés jusqu'à nos jours*. Paris, 1894.
- DEMENDEZ (V.), *L'Art d'être annonceur*. Parijs, 1956.
- DE POTTER (F.), *De advertentie in de nieuwsbladen*. Gent, 1879.
- DORF (K.), *500 Jahre Zeitungsanzeige*. Zeitungs-Verlag und Zeitschriften-Verlag, 1958, Vol. 55, 9, pp. 277-278.
- D'UDEKEM D'ACCOZ (J.P.), *La publicité en Grande-Bretagne*, Leuven, 1954.
- FELTAINE (E.), *De la Publicité Commerciale, Annonces Commerciales et Industrielles. Notes d'Histoire de Doctrine et de Jurisprudence*, Caen, 1903.
- FIELDS (E.), *Advertising. The forgotten years. Memories of a long experienced advertising expert*, London, 1958.
- GALLIODT (M.), *La publicité à travers les âges*. Paris, 1955.
- GERIN (O.), DAMOUR (E.) et SERRE (L.), *Précis intégral de Publicité*. Parijs, 1943.

- GITS (L.R.), BOISACQ (P.), *L'Organisation de la Publicité et ses récents progrès en Belgique*. Brussel, 1953.
- HAAS (C.R.), *Pratique de la Publicité, Parijs*, 1953.
- HAVERSMIT (W.), pseudoniem van VAN DER MEULEN (R.), *De Courant, Geschiedenis, samenstelling en beheer van groote en kleine nieuwsbladen. Naar in- en uitheemsche bronnen bewerkt*. Leiden, 1885.
- HERBIN (P.), *Publicité, mon beau métier*. Parijs, 1956.
- HERMENS (H.J.A.), *De bedrijfseconomische betekenis van de reclame*. Leiden, 1949.
- HULL (E.), *The advertising story*. Worlds Press News, 1955, Vol. 53, 1357, pp. 21-30.
- JANECKE (W.), *Die Zeitungsanzeige gestern, heute und morgen*. Die Anzeige, 1955, Vol. 31, 12, pp. 956-962.
- KLEPPNER (O.), *Advertising Procedure*. New-York, 1950.
- LALOIRE (M.), *Cours de vente et de publicité*. Brussel, s.d.
- LEWIS (L.), *The advertisements of the Spectator*. London, 1909.
- LOUSTALAN (H.A.B.), *La publicité dans la presse française*.
- MAHIEU (P.), *De Reclame*. Brussel, Leuven, Antwerpen, 1948.
- MATAJA (V.), *Die Reclame: eine Untersuchung über Ankündigungswesen und Werbetätigkeit im Geschäftsleben*. Leizig, 1910.
- MAYER (M.), *Madison Avenue U.S.A. The inner story of the development of American advertising*. New-York, 1958.
- MICHELSEN (A.), *De evolutie van de handelsorganisatie in België sedert het begin der 18e eeuw*. Turnhout, 1938.
- MILLS (G.H.Saxon), *There is a Tide, a historical study of British advertising*. London, 1954.
- MUNZINGER (L.), *Die Entwicklung des Inseratenwesens in den deutschen Zeitungen*, Heidelberg, 1901.
- NIXON (H.K.), *Principles of advertising*. New-York, 1937.
- PRESBEY, *The history and development of advertising*.
- RIVER, *Ancient Advertising*. Chicago, 1913.
- ROELENS (D.), *De Persreclame*. Verhandeling Kath. Univ. Leuven, Inst. Toeg. Ek. Wet., 1950-51.
- SAMPSON, *History of advertising*. s.l., 1874.
- SCHNEIDER (M.), *De Nederlandse Krant*, Amsterdam, 1943.
- THIERGARTEN-SCHULTZ, *Die Entwicklung des Anzeigenwesens der deutschen Tageszeitungen unter besonderer Berücksichtigung der Kriegs- und Nachkriegsverhältnisse*. Würzburg, 1922.
- VAN BAARLE (W.H.), *Reklamekunde en Reclameieer*. Leiden, 1956.
- VAN BAARLE (W.H.), BASCHWITZ (K.), ROOY (M.), VAN DER STEENHOVEN (A.), *Het Advertentiewezen*. Leiden, 1955.

VAN DEN HOUT (W.N.), *Over de krant: haar wording, wezen en werk*. Zutphen, 1927.

VAN DEN HOUT (W.N.), *Publiciteitsleer*. Deventer, 1931.

VAN HEUSDEN (G.H.), *Een eeuw adverteerkunde. De sociaal-ekonomische en psychologische ontwikkeling van het adverteren in Nederlandse kranten*. Assen, 1962.

WEISS (E.B.), KENDALL (F.C.), LARRAGEE (C.B.), *Handbook of Advertising*, New-York, 1946.

Politiek en Pers

De verkiezingen van de gemeenteraad te Gent 1869-1878

door

Frida MARTENS

I. ENKELE KANTTEKENINGEN IN VERBAND MET HET STEMRECHT EN DE PROCEDURE BIJ EEN VERKIEZING ZOALS DEZE IN DE GEMEENTEWET BESCHREVEN, MAAR TOEGEPAST OP GENT¹.

Een zeer uitvoerige uiteenzetting over de ontwikkeling van het kiesrecht tot 1878, zou de perken van deze verhandeling ongetwijfeld te buiten gaan; maar wanneer men verkiezingen — en in verband daarmee politieke partijen en personen — gaat bestuderen, lijkt het ons wenselijk dit punt even aan te raken.

Gedurende de hele beschouwde periode bleef het stemrecht hen voorbehouden die een bepaald bedrag aan rechtstreekse belastingen betaalden; vandaar dat men dan ook, en o.i. terecht, van cijnskiesrecht en cijnskiezers spreekt. Met rechtstreekse belastingen nu werden bedoeld: a) de grondbelasting, b) het patentrecht, c) de personele belasting — deze laatste gesteund op uiterlijke weeldetekenen, zoals huurwaarde van het huis, aantal deuren en vensters, aantal haarden, meubilering, dienstpersoneel en aantal paarden².

De Gemeentewet van 30 maart 1836³ vormde de basis voor het gemeentelijk kiesstelsel. Een belangrijke wijziging vormde het onderverdelen van de stad in kiessecties — door de wet van 30 juni 1842 ingevoerd⁴, maar door de wet van 5 maart 1848 weer opgeheven⁵. De wet van 31 maart 1848⁶ bracht daarenboven een belangrijke hervorming: de kiescijns werd verlaagd en mocht voortaan de 42,32 Fr. niet meer overschrijden.

Hierna volgt nog een schets van de belangrijkste artikelen van de Gemeentewet, voor Gent van kracht op de vooravond van de gemeenteraadsverkiezing van 26 oktober 1869.

Gelet op het aantal inwoners mocht de Gentse gemeenteraad bestaan uit 31 leden, inbegrepen de burgemeester en de vier schepenen (art. 3 en 4). Alleen de raadsleden werden rechtstreeks door de vergadering van de kiezers der gemeente verkozen (art. 2). Om kiezer te zijn voor het vormen van de

(1) Voor dit hoofdstuk werden de meeste gegevens gehaald uit de „Pasinomie” en Gilissen: *Le Régime représentatif en Belgique depuis 1790*, blz. 34-111.

(2) Gilissen, *op. cit.*, blz. 100.

(3) *Pasinomie* 1836, nr. 136.

(4) *Pasinomie* 1842, nr. 505.

(5) *Pasinomie* 1845, nr. 111.

(6) *Pasinomie* 1848, nr. 161.

Gentse gemeenteraad moest men, o.a. ten volle 21 jaar oud zijn en tenminste sedert 1 januari van het jaar waarin de verkiezing plaats had in de gemeente zijn verblijf hebben; ook diende men daarnaast 42,32 Fr. (of 20 florijnen), de patenten inbegrepen, als rechtstreekse belasting in 's lands kas te storten (art. 7). De verkiezing werd gehouden op de laatste dinsdag van oktober, de leden werden verkozen voor een termijn van zes jaar. Om de drie jaar echter werd de helft van de gemeenteraad hernieuwd. De uit-tredende leden werden door loting aangeduid. De schepenen behoorden voor de helft tot elke reeks, de burgemeester tot de laatste (art. 54).

Dat dit cijnskiesstelsel voor hervormingen vatbaar was, hoeft wel nauwelijks gezegd. Ook de tijdgenoten bleven daarvoor niet blind. Vooral vanaf 1864 kwamen er, ook te Gent⁷, steeds meer stemmen voor hervormingen op, zowel vanwege enkelingen als van politieke partijen en instellingen. Meestal echter waren dit slechts de stemmen van de vooruitstrevenden der twee politieke partijen.

In feite was de meerderheid tevreden met het bestaande regime, en zocht zij enkel naar middelen die de partij konden begunstigen. Zo trachtten de liberalen vooral de invloed van de capaciteitskiezers te vergroten, terwijl de katholieken daarentegen de cijns van de gemeenten wilden verlagen. Hier-voor was immers geen herziening van de grondwet vereist, het constitutionele minimum gold inderdaad voor de wetgevende verkiezingen. Beide tendensen zouden tenslotte tot een wet omgevormd worden. De liberale regering van FRÈRE-ORBAN, die niet langer doof durfde blijven voor de eisen van de progressistische vleugel, deed op het laatste ogenblik de wet van 30 maart 1870 stemmen — een combinatie van de census met de na drie jaar middelbare studie opgedane „bekwaamheid”⁸. Al te klaarblijkelijk was dit een façade-wet, die dan ook niet in staat bleek de oppositie tot bedaren te brengen en trouwens nooit toegepast werd. Tijdens het bewind van het katholieke kabinet d'ANETHAN, dat in 1870 aan de macht kwam, werd dan ook de nieuwe wet van 12 juni 1871 gestemd⁹, die in heel België de cijns voor de gemeenteverkiezingen op 10 Fr. bracht. Daardoor ver-

(7) Vanaf 1866 zijn er te Gent twee duidelijke tendensen in de schoot van de liberale partij en haar pers te onderscheiden. Enerzijds de progressisten, voorstanders van het stemrecht bij lokale verkiezingen, voor allen die kunnen lezen en schrijven, vertegenwoordigd door het Volksbelang, La Flandre Libérale en enkele leden van de gemeenteraad zoals Voituron, Vuylsteke e.a.. Proposition de M. Voituron concernant la réforme électorale, Gand, le 26 février 1866.

Zie in dit verband : P. Voituron, *La réforme électorale et les intérêts communaux*, 1870.

Anderzijds de doctrinairen. Bevreesd dat dergelijke uitbreiding de val van de liberale partij zou betekenen, daar volgens hen kleine kiezers onder dwang staan, eisen zij eerst de uitbreiding van een degelijk onderricht. Deze formule vindt men meermaals terug in discussies van de gemeenteraadszittingen.

Zie in dit verband :

— Rapport des Commissions du contentieux et de l'instruction publique sur la proposition de M. Voituron — Rapporteur : A. Du Bois, le 27 mart 1866 : negatief t.o.v. voorstel Voituron.

— Réforme électorale — Projet de résolution — Rapporteur A. Du Bois, Gand, 13 avril 1871 : negatief t.o.v. verlaging cijns tot 10 Fr.

(8) Pasinomie 1870, nr. 112.

(9) Pasinomie 1871, nr. 176.

dween elke differentiële cijns en werd tevens het aantal kiezers vergroot, wat te Gent het aantal stemgerechtigden van 4.128 in 1869 op 6.517 in 1872 bracht.

Van enorm belang was daarnaast de zgn. „Wet Malou” van 9 juli 1877¹⁰ die het verloop van een algemene verkiezing minutieus regelde en in feite de geheime stemming in België invoerde. De wet van 16 mei 1878¹¹ breidde deze bepalingen uit tot de gemeenteraadsverkiezingen. Van dan af moesten officiële bulletins, waarvan de afmetingen werden vastgesteld, ingevoerd.

Hoe verliep nu zo'n verkiezingsdag te Gent? In verschillende delen van de stad waren er burelen¹² ingericht om de massa kiezers te verspreiden en zo de duur der verkiezingen wat in te korten. De voorzitter van zo'n stemlokaal of -bureel kon de burgemeester, een schepen of een gemeenteraadslid zijn (art. 24). De verkiezing begon gwl. te 10 u. 's morgens. Alleen zij die op de kiezerslijsten voorkwamen mochten stemmen. Tweemaal werden de namen van de stemgerechtigden, in alfabetische orde afgeroepen — een tweede maal ten behoeve van hen die bij de eerste naamafroeping afwezig waren. Elke kiezer vulde dan schriftelijk (tot 1877) zijn bulletin in, tenzij de partij er zelf voor gezorgd had door gelitografeerde bulletins uit te delen. Op dit bulletin konden evenveel namen geschreven worden als er te begeben plaatsen waren. De in vieren gevouwen briefjes, met het zegelmerk nar buiten, werden dan aan de Voorzitter overhandigd, die ze in de stembus stopte. Nadat iedereen gestemd had werden de briefjes geteld, geopend en voorgelezen. De uitslagen van de verschillende lokalen werden op het hoofdbureel verzameld. In grote lijnen werd deze werkwijze gevolgd tot 1877.

Elke verkiezing gebeurde volgens het stelsel der volstrekte meerderheid. Waren bij de eerste stembbeurt alle te begeben plaatsen niet bezet, dan werd een ballotage gehouden tussen dubbel zoveel kandidaten als er nog open zetels waren en wel onder diegene die het grootste aantal stemmen hadden behaald. Alleen op deze kandidaten kon een stem uitgebracht worden. Zij die het grootste aantal stemmen behaalden waren verkozen.

Van zodra de uitslag bekend was jubelden de overwinnaars hun vreugde uit in optochten, serenades en banketten; de verslagenen daarentegen uitten zeer dikwijls hun onmacht in straatrumoer.

(10) Pasiemie 1877, nr. 180.

(11) Pasiemie 1878, nr. 188.

Loi du 16 mai 1878. Guide pratique pour les élections, par un conseiller communal, Gand, 1880 :

32. Proposition des candidats : pour les élections provinciales et communales aucune qualification de parti ne peut être donné aux candidats, ces élections présentent un caractère purement administratif. Un candidat porté sur deux listes doit les signer toutes deux.

Malou : „On ne peut pas porter quelqu'un sur une liste malgré lui et sans qu'il ait signé”.

(12) in 1869 : 12 ; in 1872 en volgende : 18 en 19 burelen.

Welke waren nu de nadelen van dit stemrecht?

1. Slechts een klein deel van de bevolking was werkelijk vertegenwoordigd.
2. De onthouding bij elke verkiezing was groot en dit om volgende redenen:
 - de verkiezingen waren niet verplichtend;
 - wanneer een bepaalde partij niet deelnam aan de verkiezing onthielden hun volgelingen zich meestal ook — dit gebeurde te Gent in 1875 en 1876;
 - enkelen, vooral neringdoenden, wensten niet in opspraak te komen — al kon men natuurlijk om dezelfde reden ook een blanco stem uitbrengen;
 - ballotages deden de verkiezingen soms zeer lang aanslepen; in 1869 duurde de verkiezing te Gent drie dagen.
3. Daar er nooit plaatsvervangers verkozen werden, moest, bij overlijden of ontslag van één of meer leden, een nieuwe gedeeltelijke verkiezing gehouden worden (zo b.v. te Gent op 22 februari 1875).
4. Triëren was toegelaten en de kiezer kon, vrijwillig, één of meerdere stemmen verliezen door een kleiner aantal kandidaten op te schrijven dan er te begeven mandaten waren.

Dit punt kan echter voor de hier bestudeerde periode te Gent over het hoofd worden gezien, daar de partij zelf zorgde voor gedrukte stembulletins met de namen van de officiële kandidaten.

Dit had voor gevolg dat het dan ook niet steeds ontbrak aan kritiek op de zogenaamde „keuze” die aan de kiezers werd gelaten. „Kiezen” kon men immers wel in theorie, maar in werkelijkheid waren het comités en ondercomités van de politieke partijen die zich de eerste keus hadden toegeëigend. zodat de kiezer, wilde hij zijn politieke opinie getrouw blijven, in de meeste gevallen wel niet verder kon dan deze keuze bekrachtigen.
5. Buiten de grondwettelijke hervorming kon de wetgever de samenstelling van het kiezerskorps ook beïnvloeden door de fiscale wetten, daar het recht van kiezen afhankelijk was van het bedrag aan belastingen dat men betaalde. Vandaar dat de aan het bewind zijnde politieke partijen die kiezers trachtten uit te schakelen, waarvan ze dachten dat ze haar opinie niet deelden.

Bij de wet van 24 november 1871 b.v. veranderde het katholiek ministerie d'ANETHAN de rechtstreekse belasting op de alcoholische dranken in een indirecte door ze als accijnsrecht te beschouwen.

Dit had voor gevolg dat talrijke herbergiers, waarvan de katholieken ondersteunden dat ze liberale kiezers waren, hun stemrecht verloren. Anderzijds verkregen vele landbouwers, doorgaans katholieke kiezers, stemrecht door verhoging van de grondbelasting.

Te Gent oefende vooral de eerste maatregel invloed uit want vele van de in de stad zeer talrijke herbergiers, moeten hierdoor hun stemrecht verloren hebben — wat wellicht de tamelijk onaanzienlijke stijging van het aantal

stemgerechtigden van 1872 verklaart, spijs de verlaging van de cijns tot 10 Fr.

6. Tenslotte, daar noch het stelsel van de evenredige vertegenwoordiging, noch dat van de vertegenwoordiging der minderheden¹³ van kracht was en men enkel gekozen werd bij volstreckte meerderheid der stemmen, was de kiesstrijd, ook op gemeentelijk vlak, uitgegroeid tot een heftige partijstrijd en predikte men „geen triage” tussen de verschillende lijsten. De reden hiervoor was wel dat het politiek-godsdienstig belang in deze periode het had gehaald op het stoffelijk-administratief belang.

Gevolg: de kandidaten, hoe bekwaam ook, werden onmeedogend beklad door de pers zodra ze op de oppositielijst voorkwamen. Dit kon dan ook onmogelijk het rustig verloop van een verkiezing in de hand werken. Dit verklaart het bedrog bij de samenstelling der kiezerslijsten. Deze lijsten werden immers opgesteld door de gemeentelijke administratie, zodat elke aan het bewind zijnde partij enerzijds kiezers op de lijsten kon plaatsen en anderzijds ook tegenstanders kon schrappen.

Tevens wordt hierdoor een verklaring gegeven van de drukking, zowel materieel als moreel welke op de kiezers werd uitgeoefend.

De „Wet Malou” heeft dergelijke handelwijze echter nagenoeg onmogelijk gemaakt.

Om de weerslag van de hogerbesproken gevolgen van dit kiesstelsel en de evolutie van het aantal stemgerechtigden (tengevolge de veranderingen in het kiesrecht aangebracht) duidelijker te tekenen, hebben we de volgende tabel opgesteld.

(13) Journal de Gand, 23-IV-1872/I, B-C-D: Het stelsel „Hare” werd echter aangenomen door de grondwettelijke liberale Vereniging van Gent op 21 april 1872 voor het kiezen van haar middencomité, echter niet voor het kiezen van de kandidatenlijsten, wat nochtans ook was voorzien in het voorstel door twintig leden ondertekend: Een speciaal opgerichte Commissie van vijf leden om daarover te beraadslagen (bestaande uit Rolin-Jacquemijns, E. Williquet, A. Du Bois, J. Vuysteke en C. Waelbroeck) achtte dit laatste nog voorbarig. Het beginsel werd nochtans als rechtvaardig beschouwd en de wens werd uitgedrukt dat in de praktijk de meerderheid dit beginsel zou eerbiedigen.

De Commissie verwierp eveneens een ander voorstel (o.m. verdedigd door Guequier) om het stelsel van het beperkt stemrecht te doen aannemen.

Jaar van verkiezing	Bevolking ¹⁴ (31 december)	Stemgerechtigden		Opgekomen Kiezers		
		absoluut ¹⁴	in % bevolking	absoluut	in % bevolking	in % stemgerechtigden
1869	121.459	4.129	3,40	26 oktober: 3.512 27 oktober: 3.117 28 oktober: 2.054	2,89 2,57 1,69	85,08 75,51 49,76
1872 (1 juli)	127.197	6.517	5,12	5.713	4,49	87,66
1875 (22 febr.)	130.082 ¹⁵	7.180 ¹⁶	5,52	voorm. : 2.710 nam. : 2.194	2,08 1,69	37,74 30,56
1875 (26 oktob.)	131.016	7.286	5,56	2.117	2,12	38,03
1878 (29 oktob.)	130.671	7.866	6,02	2.771	1,62	26,91

(14) Cijfers verstrekt door de „Mémorial administratif de la ville de Gand.

- voor 1869 : T. VII, 2e serie, 1871, p. 2,5
- voor 1872 : T. X, 2e serie, 1874, p. 2,5
- voor 1875 : a) T. XII, 2e serie, 1876, p. 2,5
b) T. XIII, 2e serie, 1877, p. 2,5
- voor 1878 : T. XVI, 2e serie, 1886, p. 2,5.

(15) bevolking op 31 december 1874.

(16) Pasinomie, 1889, nr. 115 : art. 47 : pas vanaf 1 mei van elk jaar werden de verkiezingen gehouden volgens de herziene lijsten. Bij de tussentijdse verkiezing van 22 februari 1875 geldt dus nog de oude kiezerslijst.

II. DE POLITIEKE PARTIJEN - HUN ORGANISATIE - HUN PERS

Een studie over verkiezingen vergt ongetwijfeld een overzicht van de bestaande politieke constellatie, van de organisatie en de activiteit der onderscheiden partijen. Meer dan ooit immers zullen deze laatste in een verkiezingsperiode hun krachten samenbundelen en hun programmapunten voor het kiezerspubliek duidelijk formuleren en omschrijven.

Het meest voor de hand liggend middel om in de XIXe eeuw de kiezers te bereiken was natuurlijk de krant, die zich trouwens de meeste cijnskiezers financieel konden veroorloven. Dit had echter tot gevolg, dat het lezerspubliek de kiespolemie slechts van uit één hoek leerde kennen. Want als men las, bleef dit toch wel beperkt tot één krant. Trouwens aan de katholieken b.v. was het lezen van liberale kranten verboden en de moderne communicatiemiddelen als radio en T.V. bestonden nog niet. Daar het er echter iedere partij om te doen was zoveel mogelijk alle kiezers te bereiken en vooral de „vlottende” elementen voor zich te winnen, werden alle middelen (als oproepen tot abonnees om de krant aan burens en vrienden uit te lenen) niet onbenut gelaten.

Ook werden natuurlijk kiesmanifesten en pamfletten op de vooravond van de verkiezing zelf verspreid. In de drankhuizen — algemeen beschouwd als haarden van liberale propaganda — werden kranten ter inzage gelegd. Bisschoppelijke mandementen, kenselwoorden van priesters, kiesgebedenprentjes, omkoperij en drukking van kiesdravers bewerkten en verhitten de gemoederen en deden de polemie in de kranten nog heviger oplaaien. Dit echter terloops en alleen maar om duidelijk te maken hoe complex de studie van een verkiezing wel is. Een inzicht in de partijen, hun organisatie en pers, zal dan ook de inhoud van dit hoofdstuk uitmaken.

A. De politieke Verenigingen te Gent.

In zijn werk over de katholieke partij geeft GUYOT DE MISHAEGEN aan „partij” de volgende betekenis: „Le parti politique est une réalité complexe comme la vie dont il émane. Il se compose de membres, groupés en des organisations diverses et unis entre eux par un programme en vue d'un but commun. Ce sont des idées, des conceptions, des intérêts semblables qui lient ses membres”¹⁷.

Het is pas vanaf 1846 dat men van partij en partijorganisatie, in deze wetenschappelijke betekenis van het woord, kan gewagen.

Inderdaad, het was op 14 juni 1846 dat het „Liberaal Congres” aan het liberalisme een definitieve partijorganisatie en een politiek programma schonk.

Op basis hiervan werd te Gent een „Liberale Grondwettelijke Vereniging”¹⁸ als kiesassociatie opgericht (art. 1). Haar doel was, langs wettelijke wegen, de principes van de grondwet te verdedigen en enkel bekwame personen te doen verkiezen (art. 2). Bij de gemeenteraadsverkiezingen namen

(17) Guyot de Mishaegen, *Le parti Catholique Belge*, blz. 9.

(18) Règlement pour l'Association Libérale Constitutionnelle de Gand, Gand 1875.

alleen de Gentse leden deel aan de verrichtingen van de associatie (art. 5). Het bestuur was in handen van een „Middenkomiteit”, bestaande uit vijftien leden (art. 6), en het moest in geheime stemming om de drie jaar worden vernieuwd. Vóór 1872 gebeurde dit bij meerderheid van stemmen. Op 21 april 1872¹⁹ werd het stelsel van de vertegenwoordiging der minderheden, ook „stelsel Hare” genoemd, aangenomen. Ongetwijfeld betekende dit een stap in een zeer democratische richting maar tevens werden de interne wrijvingen en spanningen tussen de verschillende fracties in de liberale partij erdoor erger²⁰.

Het middencomité werd in zijn werkzaamheden gesteund door een aantal ondercomités²¹. Bij verkiezingen moesten deze geraadpleegd worden betreffende de voorlopige kandidaten. In een eerste vergadering duidde elk ondercomité afzonderlijk zijn kandidaten aan. De namen werden vermeld en in een tweede zitting werd dan door elk ondercomité op allen samen gestemd.

Om op de lijst van de voorlopige kandidaten te worden gebracht moest men voorgesteld worden door: 1° twintig leden, en dit vijf dagen vóór de algemene vergadering; 2° het „middenkomiteit”; 3° het „kieskomiteit”²²; 4° het geheel van de „onderkomiteiten” bij v.m. (art. 18). Uit deze lijst werden dan in de algemene vergadering, bij geheime stemming, de definitieve kandidaten van de Vereniging bij v.m. gekozen (art. 13). Van essentieel belang, en een punt van eer, was echter het art. 24 dat, van zodra het resultaat was bekend, elke discussie moest ophouden en alle leden van de Associatie hun krachten moesten bundelen om de uitgeroepen kandidaten te doen slagen.

Deze misschien wat lange uiteenzetting toont ons echter duidelijk hoe, zelfs op het vlak van een gemeenteraadsverkiezing, van liberale zijde zuivere partijlijsten werden voorgesteld.

Ook de strijd van de minderheden in de ondercomités, om toch enkele van hun kandidaten erdoor te krijgen, wordt erdoor verduidelijkt.

Tot een van deze minderheden moesten de Vlaamse Liberalen gerekend worden. Opdat hun oppositie vruchten zou afwerpen, gingen ze over tot de oprichting (te Gent op 21 december 1867) van het nieuwe kiesgenootschap: de „Vlaamse Liberale Vereniging”²³. Het programmapunt van hun reglement²⁴ bestond in de „gelijktijdige bevordering der vlaamschgezinde

(19) Journal de Gand, 23-IV-1872/I, B-C-D.

(20) Illusterend voor het niet steeds samengaan van theorie en praktijk is wel dat gedurende de periode 1870-1878 burgemeester de Kerchove als voorzitter, Metdenpenningen en D'Elhoungne als ondervoorzitter van het Middencomité fungeerden en in die periode tot de kopstukken van de doctrinaire meerderheid werden gerekend.

(21) Journal de Gand, 12-III-1877/I, D-E. Aanvankelijk waren er zeven maar uit het verslag over de werkzaamheden van de Associatie voor 1876 (in de jaarlijkse algemene vergadering) vernemen we dat het getal op achttien werd gebracht.

(22) Het Kiescomité was samengesteld uit het Middencomité en één afgevaardigde van elk ondercomité.

(23) Volksbelang 28-XII-1867/I, C en 10-IV-1869/2, B : het werd opgericht op de grondslagen van het oud „Liberaal Vlaamsch Verbond” op initiatief van J.F. Heremans, J. Morel, A. Sunaert, J. Vuylsteke en E. De Clercq.

(24) Volksbelang, 18-I-1868/2, A-B.

en der liberale en democratische grondbeginselen" (art. 1). Verder werden alle gepaste middelen om het doel te bereiken — als verkiezingen, petitie's, voordrachten, uitgave van kranten — goedgekeurd (art. 7). Tenslotte zou de vereniging, bij het naderen van elke verkiezing, onderzoeken of en op welke wijze zij er in zou tussenkomen — dit om in geval van onthouding de leden persoonlijk volkomen vrij te laten (art. 8).

J. VUYLSTEKE (1836-1903) gaf van in de aanvangrede, die hij uitsprak in naam van de inrichters, aan het genootschap zijn ideologisch-politieke strekking: „... Wil zij recht hebben op den naam van nationaal, en daardoor een waarborg van vooruitgang zijn voor ons volk, dan moet zij de twee grootsche beginselen in zich opnemen die geheel het kenmerk zijn onzer eigenaardigheid, die geheel ons verleden bezielen en zich daarin hebben opgelost onder den dubbelen vorm van *Klauwaert* en van *Geus!* Met één woord zij moet *Liberaal* zijn in den echten vlaamschen zin, buiten welken er in Vlaanderen op *Liberalisme* geene aanspraak zijn kan: — 't is te zeggen dat zij vertegenwoordigen moet: 1° den strijd van onzen volksaard tegen franschen invloed; 2° den strijd voor onze volksrechten tegen ministeriële willekeur; 3° den strijd van onze gewetensvrijheid tegen de overweldigingen van het clericalisme..."²⁵.

Deze oprichting leidde echter tot geen scheuring in de Gentse liberale partij. Het genootschap werd aanvaard door de Grondwettelijke Vereniging, zodat de strijd om de vertegenwoordiging beperkt bleef tot de ondercomités en de verkiezing van het middencomité. Resultaten bleven dan ook niet uit²⁶.

Een minderheidsfractie, die intermitterend oppositie voerde tegen de doctrinaire meerderheid van de Gentse liberalen, vormden de progressisten. Ook zij hadden zich steeds beperkt tot een strijd binnen de schoot van de Liberale Associatie.

Zoals verder, uit de studie van de gemeenteverkiezingen in 1869, zal blijken, had de tegenstelling reeds een kritiek hoogtepunt bereikt in de jaren 1868-1870; tevens zullen wij dan besluiten, dat daarin reeds het prelude te horen was tot de nederlaag, zowel van de Gentse liberalen als van de liberale regering, bij de algemene verkiezingen van 1870. Ongetwijfeld mochten vele leden van de Vlaamse liberalen tot de progressistische fractie gerekend worden. De nieuwe verkiezingsnederlaag van juni 1874 luidde een volgende fase in hun onderlinge verhoudingen in en in een snel tempo werd de opelijke breuk voltrokken.

Op 3 juli 1874 verenigden zich een aantal Gentse liberalen, leden en niet leden van de Liberale Associatie, in een nieuwe kiesvereniging: „De

(25) Volksbelang, 28-XII-1867/1, C.D.

(26) De Vlaamse Liberale Vereniging slaagde erin voor de periode 1869-1878 de volgende bestuursleden in de gemeenteraad en in het Middencomité te doen zetelen: J. Vuylsteke, A. De Maere-Limnander, J. De Vigne, J. Heremans en W. Rogghé; C. Vervier enkel in de gemeenteraad en K. Trouvriez, Goossens Rolin-Jacquemijns, E. De Clercq enkel in het Middencomité.

J. de Vigne oefende daarenboven gedurende enkele jaren zowel het ambt van voorzitter van de Vlaamse Liberale Vereniging als dat van secretaris van de Liberale Grondwettelijke Vereniging uit.

Progressistenkring" ²⁷. In hun programma, dat dertien artikelen omvatte, beleden ze en integraal liberalisme en propageerden ze ook verregaande sociaal-democratische hervormingen ²⁸.

Met het oog op de onmiddellijke toekomst beoogden ze in grondbeginsel hetzelfde als de Vlaamse Liberale Vereniging: zich te beijveren om hun gedachten en hun mannen te verdedigen, zonder daarom van de verbintenissen als leden van de associatie af te zien noch aan de hoofdverplichting (art. 24) (dit zeker niet!) ontrouw te worden ²⁹. Dit nam niet weg dat er onder de Gentse doctrinairen een grote opschudding ontstond terwijl nog allerlei andere factoren — waarover later uitvoeriger zal gehandeld worden ter gelegenheid van de gemeenteraadsverkiezingen van 1875 — niet van aard waren om de gemoederen tot bedaren te brengen. Tenslotte lanceerden, op 4 november 1874, de kopstukken van de liberale partij (K. de Kerchove, H. Metdepenningen en D'Elhounge) een manifest waarin het lidmaatschap van de Progressisten-Kring onverenigbaar werd verklaard met dat van de Liberale Grondwettelijke Vereniging ³⁰. Op 16 november 1874 werd in de algemene vergadering de banvloek officieel bekrachtigd ³¹. Deze uitspraak werd echter algemeen in de pers als betreurenswaardig beschouwd. Terwijl aldus de beide fracties voortgingen hun standpunt als het juiste te verdedigen en terwijl ze zelfs openlijk tegenover elkaar kwamen te staan bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1875, werd toch het terrein voor een verzoening langzaam voorbereid. Ieder weldenkend liberaal begreep immers zeer goed dat een overwinning op de katholieken bij de algemene verkiezingen slechts mogelijk was als allen samenwerken ³². Op aandringen van talrijke leden werd tenslotte, in de algemene vergadering op 29 maart 1876, een formule gestemd die de terugkeer van de progressisten in de schoot van de Liberale Associatie voor beide partijen kon aanvaardbaar maken ³³.

Het sprekendste bewijs dat mettertijd deze verzoeningspoging haar uitwerking niet heeft gemist, is wel de schitterende overwinning op 11 juni 1878 door de gehele liberale kandidatenlijst te Gent behaald; meteen bracht deze zege de liberalen opnieuw aan het hoofd van het land.

In de geschiedenis van de katholieke partij nu hadden de congressen van Mechelen (in 1863, 1864 en 1867) ongeveer hetzelfde belang als het congres van 1846 in die van de liberale partij. Overall werden katholieke kringen opgericht en op 30 oktober 1865 kwam te Brussel een „Federatie”

(27) Journal de Gand, 17-XI-1874/2, A.

(28) Progressisten-Kring, 28-XI-1874/1, A.

(29) Volksbelang, 14-XI-1874/1 + 2, A: bespreking van de „Memorie” door de progressisten rondgezonden.

(30) Journal de Gand, 4-XI-1874/1 + 2, A.

(31) Journal de Gand, 17-XI-1874/2, A en 18-XI-1874/2, C.

(32) De progressisten zelf waren niet sterk genoeg om met succes zelfstandig op te komen, maar toch konden ze wel de balans al dan niet in het voordeel der liberalen doen doorslaan. De uitslag te Gent hing steeds af van een gering aantal stemmen. Dit verklaart, — ondanks hun geringe aanhang — de relatief grote macht der progressisten, waarmee doctrinairen gedwongen waren rekening te houden.

(33) Journal de Gand, 30-III-1876/2, A-B-C-D.

tot stand, die de verspreide krachten moest kristalliseren. „Les Cercles sont les cellules, leur Fédération c'est l'ossature du parti catholique", schreef GUYOT DE MISHAEGEN terecht ³⁴.

Te Gent bestonden in 1864 reeds verscheidene katholieke kringen, waarvan de belangrijkste de maatschappij *St. Jozef* was. Dit gaf het ontstaan aan de spotnaam 'Tjeefkens' of „Jefkens" ³⁵, die we steeds terugvinden in de liberaal-vlaamse kranten naar aanleiding van polemieken bij de gemeenteraadsverkiezingen. De vereniging van al die kringen vormde de „Grondwettelijke bewarende Vereniging", gevestigd in het lokaal van de Katholieke Kring op de Poel.

Over de organisatie en de verschillende tendensen van de katholieke opinie willen we hier echter niet verder uitweiden, vooral daar ze gedurende de gemeenteraadsverkiezingen van 1869-1878 nooit rechtstreeks in de kiesstrijd is tussengekomen door een eigen kandidatenlijst naar voor te brengen. Laten we enkel vermelden dat de ultramontaanse kern rond de „Bien Public" de belangrijkste groep was. Toch willen wij daardoor ook weer de betekenis van de katholieke organisatie geenszins ontkennen noch minimaliseren. Integendeel. Juist door haar abstinentie was een oppositielijst te Gent in staat haar krachten te meten met de liberale lijst zoals dit vooral in 1869 en ook wel in 1872 bleek), of deed zij — door haar wachtwoord „onthouding" her procent der kiezers plots enorm afnemen (zoals in 1875 en 1878).

Ten slotte speelde te Gent, in de gemeenteraadsverkiezingen van 1869 en 1872, nog een andere vereniging een rol. In een meeting in de zaal Flora (op 25 juli 1869) werd „het Kiesgenootschap der vrije Gentsche Burgers" ³⁶. Daar deze vereniging echter haar oorsprong vond in een zuiver lokale aangelegenheid — het wettelijk verzet tegen de 11% belasting — en ze nooit tot een politieke partijorganisatie is uitgegroeid, zullen we het er hier niet verder over hebben. Wel kan vermeld dat de oppositielijst voor 26 oktober 1869 haar directe oorsprong vond in die Kiesgemeenschap ³⁷.

B. De politieke spreekbuis bij uitstek: de krant.

Het ligt geenszins in onze bedoeling een repertorium te geven van de Gentse pers tijdens de periode 1869-1878. Hiervoor trouwens heeft E. VOORDECKERS gezorgd in de uitstekende en overzichtelijke verhandeling: „Bijdrage tot de Geschiedenis van de Gentse Pers. Repertorium 1667-1914" — waarvan we dan ook dankbaar gebruik hebben gemaakt. Alleen willen we hier, in een kort overzicht, de strekking van de geraadpleegde kranten trachten duidelijk te maken zonder evenwel dieper in te gaan op de specifieke rol welke zij hebben gespeeld in de respectieve gemeenteraadsverkiezingen. Hun houding tegenover partijen, fracties van partijen, personen en

(34) G. de Mishaegen, *op. cit.*, blz. 134.

(35) D. Destanberg, *De kiezingen te Gent sedert 1830*, blz. 197.

(36) Beurzencourant 26/27-VII-1869/1, A-B. Ook „Association électorale liberale" genoemd.

(37) Voor verdere details zie Deel I, hoofdstuk 2.

Bien Public, 24-X-1869/1, B.

programma's verschilde natuurlijk sterk van de ene verkiezing tot de andere, temeer nog daar vooral in gemeenteraadsverkiezingen lokale en persoonlijke aangelegenheden hun woordje meespreken.

Enkel reeds een chronologische opsomming van de kranten zou volstaan om de politieke sfeer te Gent naar voor te brengen wat tot een parallel verloop met de evolutie in de politieke partijen zou doen besluiten³⁸.

Want kranten maken niet alleen de opinie, zij worden er ook door gedictieerd. Een krant toch is moeilijk leefbaar als ze niet zoveel mogelijk beantwoordt aan de noden van tijd en plaats van verschijnen.

Welnu, de politieke onverdraagzaamheid der zeventiger jaren (de Vlaamse beweging, de beide machtige partijen — ultramontanen en liberalen —) werd belichaamd door vooraanstaande vertegenwoordigers, die boven het Gentse kader uit ook op nationaal plan toonaangevend waren. In verkiezingstijd werd door hen een ernstige, maar niettemin hardnekkige, polemiek gevoerd.

Zo vereenzelvigde de *Journal de Gand* zich met de „libéraux constitutionnels” en stelde zich tot taak een burgerlijk en antiklerikaal liberalisme te verdedigen³⁹. Ze ontpopte zich tot tolk van de doctrinaire meerderheid van het Stadhuis⁴⁰.

De steeds meer uitgesproken progressistische strekking in de liberale partij te Gent leidde, einde 1868, tot de stichting van *La Flandre*⁴¹. Het blad verklaarde zich voorstander van de geleidelijke uitbreiding van het stemrecht, van de ontwikkeling van het lager onderwijs met „la suppression de toute immixtion du clergé dans l'enseignement à titre d'autorité”, van de volkomen scheiding Kerk - Staat, van de herinrichting van leger en fiscale wetgeving en van de decentralisatie en de erkenning van de rechten van de Vlaamse taal. Het blad hield echter reeds in 1871 op te verschijnen, dit ten gevolge van de smadelijke verkiezingsnederlaag van 1870. Daardoor echter verdween de tendens zelf niet zo maar van het Gentse toneel⁴².

(38) Daarvoor wordt verwezen naar de schemata op het einde van dit hoofdstuk.

(39) Voordeckers, *op. cit.*, blz. 289.

(40) *Bien Public*, 13-X-1869/1, B-C: „organe en quelque sorte officiel de M. le Bourgmestre, moniteur en titre de l'Hôtel-de-Ville et de la coterie doctrinaire...”.

Nouvelliste de Gand, 25-X-1869/2, A: „... les deux seuls journaux de la ville (*Journal de Gand* en *Stad Gent*) qui soutiennent nos doctrinaires ou plutôt par l'organe desquels les doctrinaires se présentent; car la position de ces journaux n'est un secret pour personne, leurs bureaux ne sont qu'une succursale des bureaux de l'Hôtel-de-Ville, et nos administrateurs d'aujourd'hui passent autant et plus de temps même dans ceux de leur presse que dans ceux de leur municipalité”.

— *Bien Public*, 22-IX-1869/1, C: „le parti doctrinaire, représenté par le *Journal de Gand*, et la fraction radicale qui a pour organe une feuille hebdomadaire, la *Flandre*”.

(41) In haar 1e nummer van 13-XI-1868 verklaarde ze: „... Nos tendances sont à la fois plus nettes et plus pratiques que celles de nos devanciers... Nous ne nous contentons plus de savoir nos mandataires enrolés tous telle ou telle bannière: ce que nous leur demandons, ce ne sont plus des professions de foi, ce sont des actes... La création de notre journal sera, nous osons l'espérer un premier pas vers l'organisation du parti organisé en Flandre...”

(42) Een definitieve versmelting was moeilijk denkbaar, daar de progressisten hun eigen programma niet wensten prijs te geven, terwijl de liberale partijkern er voor terugschrok al te diepgaande wijzigingen aan het hunne aan te brengen. Dit zou ondermeer duidelijk worden in 1874-1875.

In het teken van de toenemende godsdiensttwisten moeten we het verschijnen zien van het Gentse radicale blad *La Flandre Libérale*, op 1 december 1874. Alleen reeds het feit dat het werd gebrandmerkt als het blad van de godsdiensthater LAURENT — „l'homme qui représente le mieux le libéralisme et à tous les titres” — spreekt reeds boekdelen⁴³. Het bleef dan ook niet bij vijandigheid t.o.v. het ultramontanisme, maar weldra woog de haat tegen het katholicisme zelf door: „l'Eglise, voilà notre seule ennemie”, schreef het blad in 1876. In 1863 zou zo'n krant in België niet leefbaar zijn geweest, zei WOESTE op 14 mei 1878 in de Kamer der Volksvertegenwoordigers. Het succes en het gezag van het blad tekenen inderdaad de evolutie van het liberalisme: zijn opinie was in de zeventiger jaren anti-katholiek geworden en, door het feit zelf, antigrondwettelijk...⁴⁴. Deze krant had zich ook tot heilige taak gesteld de herziening van de wet van 1842 op het lager onderwijs te verkrijgen, met als wachtwoord: „Le prêtre hors de l'école”. Er mag immers nooit uit het oog verloren worden dat het liberalisme alle sociale vooruitgang van het onderwijs verwachtte⁴⁵.

La Flandre Libérale vond echter een waardige tegenhanger in de *Bien Public*, algemeen erkend orgaan van de gematigde ultramontanen, eerste-rangsblad in de Belgische pers⁴⁶ en opgesteld door G. VERSPEYEN, die men de „Belgische Veuillot” heeft genoemd. In de zeventiger jaren neigde het echter naar een meer radicaal ultramontanisme, dat zijn hoogtepunt maar tevens zijn eindpunt zou kennen in zijn Jubileumjaar 1878.

Het radicalisme van de twee bladen werkte stimulerend en vermeerderde nog hun beider strijd lust. Dit vond echter een diepere verklaring, enerzijds in de actie van de vrijdenkersloges⁴⁷ op het politieke leven⁴⁸, anderzijds in de onverzoenlijke houding van paus en bisschoppen vanaf de zestiger jaren. Zo banbliksemde de encycliek „Quanta Cura” van 1864 „les mon-

(43) G. Lebrocquy, *Les libéraux peints par eux mêmes*, blz. 30, 72, 187, 235 e.a.

(44) K. Van Isacker, *Werkelijk en Wettelijk Land*, blz. 171.

(45) F. Van Kalken, *La Belgique contemporaine*, blz. 117-18: „Le libéralisme, héritier sur ce point des doctrines de Guillaume I, attend tout progrès social du relèvement de l'instruction. E. Banning disait en 1879: l'Eglise s'attache à former der chrétiens; l'Etat doit s'appliquer à créer des citoyens...”.

— H. Pirenne, *Histoire de Belgique*, VII, blz. 18.

(46) K. Van Isacker, *op. cit.*, blz. 171.

(47) *La Franc-Maçonnerie Gantoise*, par A.V. Membre de la Loge „La Liberté”, Gand, 1853: te Gent waren er twee:

— „Le Septentrion” (1811): bleef tot 1883 afhangen van het „Groot-Oosten van Holland”. H. Metdepenningen was van 1831 tot 1881 Vénéralbe. Het waren vooral de oude Gentse doctrinairen die er deel van uitmaakten.

— „La Liberté”: in 1866 gesticht door een aantal leden van de Septentrion, die van mening waren dat het tijd werd zich te scharen onder het „Groot-Oosten van België” en eveneens meenden dat men democratischer moest worden. Hiervan maakten vooral de jonge vooruitstrevende liberalen deel uit.

(48) Waren zeker niet vreemd aan de school- en kerkhofkwesie die het land in die periode in beroering brachten en aanleiding gaven tot troebelen, straatgevechten en tegenmanifestaties ter gelegenheid van processies of bedevaarten. Zo werd te Gent, op 1 januari 1873, het nieuwe ongewijde kerkhof — door de katholieken „Geuzenhof” genoemd — in gebruik genomen en moesten, in september 1874 de Begijnen het Groot-Begijnhof ontruimen; naar aanleiding van een bedevaart naar Oostakker in 1875, viel er zelfs een dode.

strueuses opinions du temps" ⁴⁹ en werd de onfeilbaarheidsverklaring van de paus in 1870 aangevoeld als een „kaakslag toegebracht in volle XIXe eeuw aan de Rede, aan de Vrijheid van de menschelijken Geest, aan het gezond Verstand" ⁵⁰.

Kort voor het verschijnen van de *Flandre Libérale* had zich, zoals we hoger hebben gezien in de schoot van de liberale partij te Gent een openlijke scheuring voorgedaan.

De *Cercle Progressiste* werd het strijdblad van de verbannen progressisten, die een herleving van het liberalisme beoogden, niet alleen door versterking van de antiklerikale tendens (zoals la *Flandre Libérale*) maar tevens door verschillende democratische eisen in hun programma op te nemen.

Op 12-1-1867 zag echter een ander belangrijk blad het daglicht te Gent. Zoals de naam *Het Volksbelang*, zelf duidelijk maakte zouden vooral de belangen van de arbeider en de neringdoende standen worden behartigd. Verder kante dit blad zich tegen de „bloed-impost", verklaarde zich voorstander van het volksonderwijs, van de herziening der kieswetten en voor alles van de behartiging der Vlaamse taalrechten. Een blad met een dergelijk programma leende zich dan ook bij uitstek om de tolk van de Vlaamse liberalen te worden — wat het ten andere reeds was van het Willemsfonds en derhalve ook van J. VUYLSTEKE, onmogelijk van beide genootschappen los te maken.

Ook dit blad vond zijn tegenhanger in het katholiek-vlaamsstrijdend *Fondsenblad* met Frans DE POTTER, die in 1875 één van de medestichters van het Davidsfonds werd, als hoofdredacteur.

Beide personen, én J. VUYLSTEKE én Frans DE POTTER, die een bijna gelijklopend arbeidsveld hadden, zouden in de gemeenteraadsverkiezingen van 1872 als vertegenwoordigers van twee totaal verschillende ideologieën tegenover elkaar komen te staan ⁵¹.

De lokale pers was echter ook vertegenwoordigd door een aantal kleine kranten, schimp- en kiesbladen. Zij waren het vooral die in de verkiezingstijden wat luim en leven in de pennestrijd brachten, maar tevens overgingen tot persoonlijke aanvallen op het private leven van politieke tegenstanders. Sommige van die bladen leefden maar enkele maanden, andere veranderden van naam, en enkele verdwenen slechts na jaren lang bestaan.

De Stad Gent, „Vlaasch overgietsel" ⁵² van de *Journal de Gand* en tolk

(49) F. Van Kalken, *op. cit.*, blz. 103.

(50) *Volksbelang*, 23-VII-1870/1, A.

(51) J. Vuylsteke : zijn hele leven bekleedde hij een leidende functie in het Willemsfonds alsook in de Vlaamse Liberale Vereniging vnl. van 1868 tot 1875. Was hulparchivaris geweest en een der hoofdredacteuren van het *Volksbelang*; tevens was hij militant, dichter en historicus. Zijn leus : „Klauwaert en Geus".

F. de Potter : Hoofdredacteur van 1870 tot 1878 van het *Fondsenblad*. Kreeg op 31 januari 1875 het bestuur van de Gentse afdeling van het Davidsfonds toegewezen. Werd in 1878 archivaris.

(52) — *Volksbelang*, 31-V-1873/2, A.

— *La Flandre*, 15-X-1869/2, B : „votre traduction le Stad Gent".

— *Beurzencourant*, 1-VIII-1869/1, A-B : „de *Journal de Gand*, het blad van 't doctrinair ministerie en de schijnliberalen kliek van 't Stadhuis, en zijn Vlaamsch nabas-serke, de *Stad Gent*..."

van het Stadhuis, had zich (qua taal, uitdrukkingwijze en inhoud) weten aan te passen aan zijn lezerspubliek, dat noodzakelijk diende gezocht bij de kleine burgerij en ook wel bij de volksman, bijna uitsluitend Vlaamssprekenden dus. Onder de rubriek „Alle weken wat, van Cies van Ghendt”, wist Napoleon DESTANBERG⁵³ de Gentse volkse snaar te beroeren.

Daartegenover stond de *Vlaamsche Leeuw*, naloper van de *Bien Public* maar die katholieker wilde zijn dan de paus zelf. De rubriek „Klauwkens en Prietpraatjes” ging spoedig alle perken te buiten wat persoonlijke aanvallen en roddelpraatjes betreft⁵⁴.

Om de reeks van politieke bladen in clericale geest te vervolledigen kunnen nog de *Beurzencourant* en het *Vlaamsche Land* vermeld worden, beide nauw verwant aan het *Fondsenblad*, waarmee ze tenslotte in de zeventiger jaren zouden versmolten worden.

Een reeks van liberale schimpbladen, die luisterden naar de welluidende titels van *Jan Klopterop* (1874) en *Paters en Nonnen* (1877), zetten de traditie van *Baes Kimpe voort* — bladen, typisch voor de tijdsgeest maar weinig belangrijk voor de gemeenteraadsverkiezingen.

Ze wekken nochtans wel enige sympathie doordat ze er niet voor terugschrokken „le libéralisme blagueur”⁵⁵ van hun eigen mannen te hekelen.

Een eigenaardige plaats in de politieke Gentse perswereld nam de *Nouvel-liste de Gand* in. In de zeventiger jaren, en vooral door de schoolstrijd, werd dit neutrale blad gedwongen de katholieke kleur te bekennen. Vooral uit haat tegen de doctrinaire stadhuismannen verleende het zijn volle steun aan de „Oppositielijst der Vrije Burgers” in 1869 en 1872, tot zelfs aan de progressisten toe in 1875 onder het motto: geen partijpolitiek maar administratie.

Het was inderdaad een moeilijke opgave om zich in die jaren buiten de politieke arena te houden. De Nestor der Gentse pers: de *Gazette van Gent*, de *Gentsche Mercurius* en het *Zondagsblad* slaagden daar nochtans in.

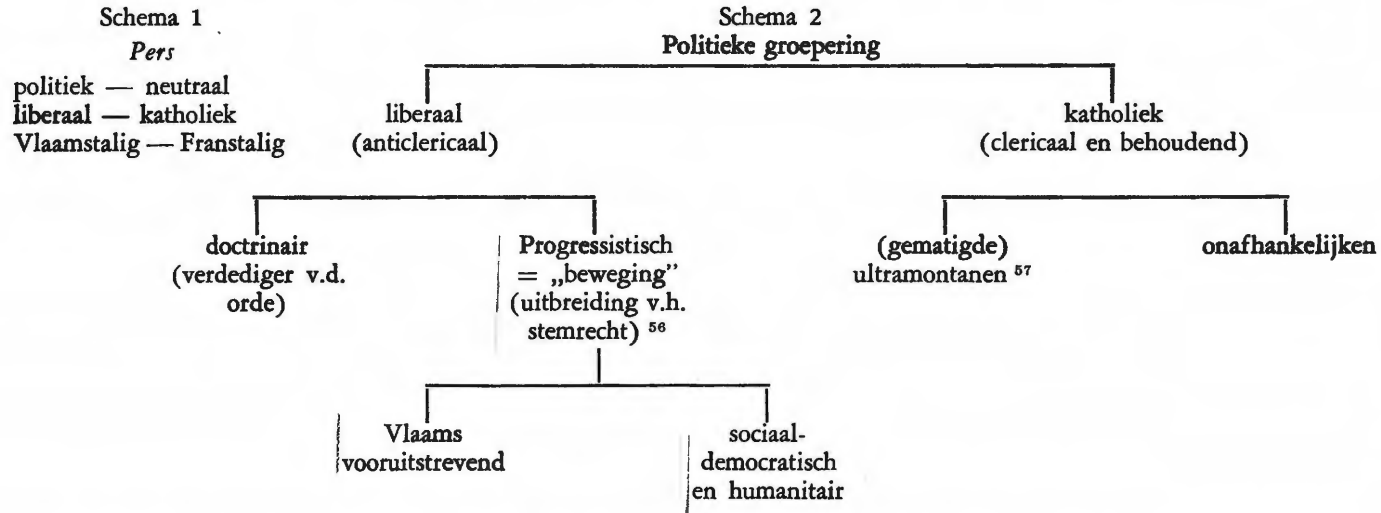
Deze korte uiteenzetting laat ons toe voor de periode 1869-1878 een duidelijke aftekening in de Gentse pers, onder de vorm van een drievoudige dualiteit, te onderscheiden (schema 1). Tevens kunnen we zeggen dat er te Gent hoofdzakelijk drie politieke gezindheden tegenover elkaar stonden (schema 2). De combinatie hiervan zal de verhouding tussen pers en politiek nog klaarblijkelijk maken (schema 3).

(53) Napoleon Destanberg (1829-1875): Was een liberaal volksdichter en schrijver. Hij gaf eveneens onder „Cies van Ghendt” van 1863 tot 1875 een satirische Volksalmanak uit.

(54) Vooral Lorias (Prof. F. Laurent) en Voituurhondje (P. Voituron) moesten het ontgelden.

(55) Jan Klopterop, 22-XI-1874/1, A-B.

VERBAND TUSSEN PERS EN POLITIEKE GROEPEN TE GENT IN DE JAREN 1869-1878.

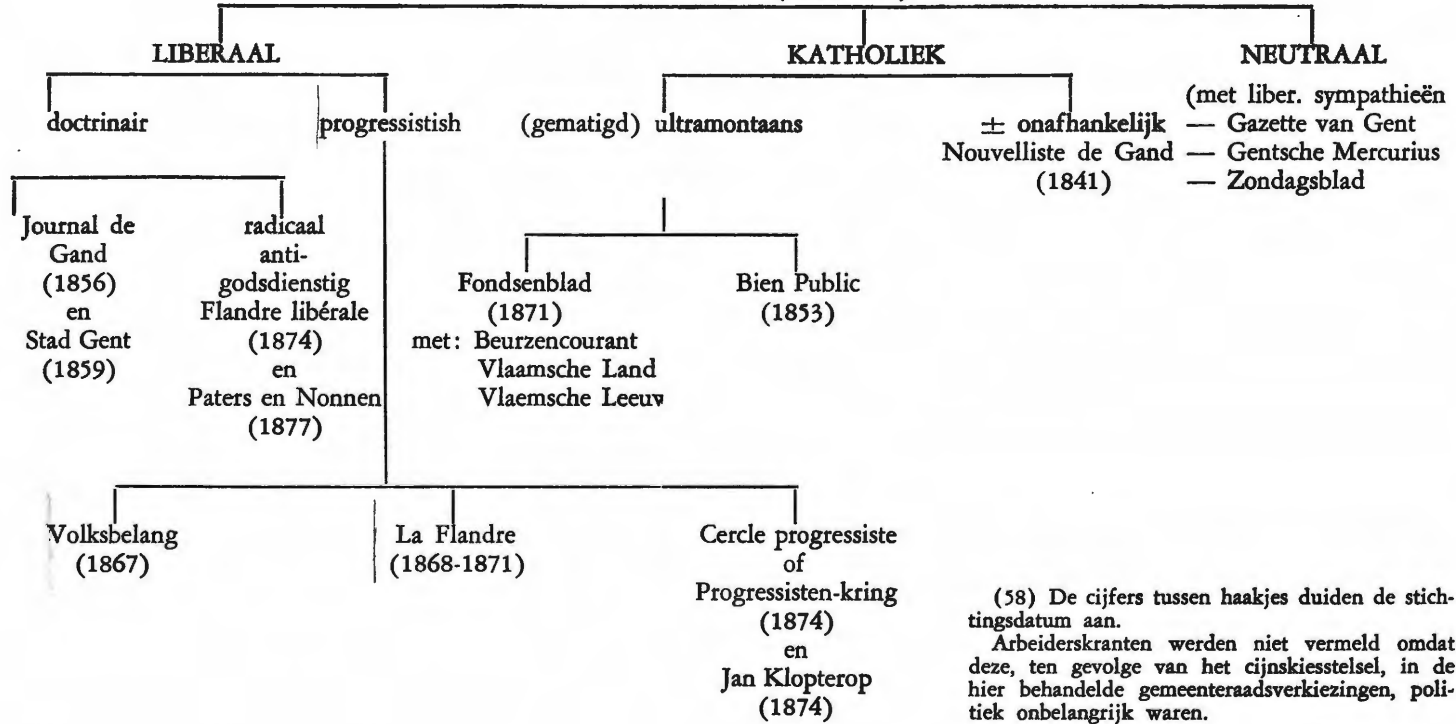

(56) Wanneer men zich stelt op het vlak van de uitbreiding van het stemrecht dan was er te Gent geen radicale groep als zodanig, radicaal dan als synoniem voor algemeen en enkelvoudig stemrecht. Wel was er een sterke progressistische beweging in de zin van onmiddellijke toekenning van het stemrecht aan allen die konden lezen en schrijven. P Voituren, voorzitter van de Progressisten-kring te Gent, werd algemeen als een „radicaal” bestempeld. Dit is ten dele juist, daar hij zeer goed begreep dat deze hervorming slechts een overgangs-

fase betekende naar het zuiver algemeen stemrecht. Doch daarin zullen de anderen hem wel niet hebben gevolgd.

(57) Liberaal-katholieken waren in de zeventiger wellicht zeldzaam. Zeker vervulden ze geen politieke rol meer noch hadden ze eigen organen. Daartegenover werd de extreem-ultramontaanse beweging te Gent verpersoonlijkt in Jozef de Hemptinne, sterker — ook al beschikte ze nog over geen eigen orgaan.

Schema 3: Schema 1 + Schema 2
 Pers + Politiek te Gent (1869-1878) ⁵⁸

(58) De cijfers tussen haakjes duiden de stichtingsdatum aan.
 Arbeiderskranten werden niet vermeld omdat deze, ten gevolge van het cijnskiesstelsel, in de hier behandelde gemeenteraadsverkiezingen, politiek onbelangrijk waren.

DEEL I.

DE GEMEENTERAADSVERKIEZINGEN VAN
26, 27 en 28 OKTOBER 1869

HOOFDSTUK I.

DE HOUDING VAN DE KRANTEN BIJ DE VERKIEZINGEN

De gemeenteraadsverkiezingen van 1869 gaven aanleiding tot een zulkdanige strijd, dat de hele Gentse krantewereld met enige politieke strekking erin werd betrokken.

Hoewel uiteindelijk slechts twee kandidatenlijsten werden aangeboden — enerzijds die der liberalen en anderzijds die der vrije burgers met achter zich de katholieken — stonden nochtans de twee liberale kampen (de doctrinair en de progressisten) gedurende de gehele kiesstrijd zeer scherp tegenover elkaar.

Daar hier te Gent een homogeen liberaal maar overwegend doctrinair bestuur aan het bewind was en een groot aantal gemeenteraadsleden hun mandaat moest hernieuwen, waren de *Journal de Gand* en de *Stad Gent*, wegens hun bevoorrechte positie, als tolken van het Stadhuis en van de doctrinaire meerderheid van de Liberale Vereniging, bij uitstek voorbestemd om de Gentse bevolking aangaande kieswerking en kiespolimiek in te lichten. Aan die verwachting beantwoorden deze doctrinaire bladen echter geenszins.

Ofschoon de progressistische *La Flandre* gedurende de gehele kiesperiode die het vaststellen van de definitieve kandidatenlijst voorafging, de *Journal de Gand* het ene verwijt na het andere naar het hoofd slingerde, verwaardigde deze laatste zich nauwelijks haar van antwoord te dienen.

Nochtans deed de *Bien Public*, die er in de eerste plaats op uit was olie op het vuur te gieten om de beide fracties nog meer tegen elkaar op te hitsen, haar uiterste best om de *Journal de Gand* uit te dagen, dit door haar stilzwijgen als lafheid en machteloosheid te bestempelen. Voor de *Journal de Gand* echter was dit spel maar al te doorzichtig: zijzelf zou, van zodra de scheiding was voltrokken, met een eigen katholieke lijst voor de dag komen. Toen echter (n.a.v. de tweede bijeenkomst van de ondercomités) de uittredende leden, en daardoor de doctrinaire fractie, in gevaar kwamen, verbrak zij haar stilzwijgen en ging zij op haar beurt ten aanval over. Het gevolg hiervan was dat alle liberale kandidaten, van zodra ze ook maar op enige sympathie van de progressisten konden rekenen, systematisch van haar voorkeurlijst werden geweerd.

Daar waar de doctrinaire bladen dus nauwelijks iets loslieten aangaande de innerlijke kieswerking van de liberale Associatie, waren het veeleer de vooruitstrevende kranten — het *Volksbelang* en vooral *La Flandre* — die de taak van deze stadhuiskranten overnamen. Alles wat zich achter de schermen in het liberale kamp (zowel in de ondercomités als in de kiescommissie) afspeelde, gaf *La Flandre* aan het daglicht prijs. Zij ook was het die

de verkiezingsstrijd op het vlak van de grondbeginselen bracht — daarin gevolgd door het *Volksbelang* — en die de progressistische kandidaten door dik en dun verdedigde.

Behalve de liberale kandidatenlijst was er nog een tweede, die van de **VRIJE BURGERS**.

Het ware dus begrijpelijk geweest indien de *Bien Public* zich eerder op het achterplan had gehouden, aangezien de katholieke partij niet rechtstreeks — althans niet openlijk — bij de kiesstrijd betrokken was.

Dit nu bleek allerm minst het geval te zijn. Daar voor alles de Godsdienstige belangen primeerden, bond de *Bien Public* een hardnekkige strijd aan tegen de doctrinaire coterie van het Stadhuis. Haar enig oogmerk hierbij was de val van de liberale partij te Gent. Daarom ging ze over tot het geven van alle mogelijke details over de tweedracht tussen de doctrinair en de progressisten, waarbij zoveel mogelijk de acties van de beide loges werden betrokken, en zwoer ze de ondergang van F. LAURENT. Daarom ook spoorde ze de katholieke kiezers aan in massa aan de stemming deel te nemen ten gunste van de lijst der Vrije Burgers, hoewel ze er uitdrukkelijk bijvoegde dat hun programma niet het hare was.

De ware verdedigers van de oppositielijst waren echter de *Nouvelliste de Gand* en de *Beurzencourant*. Van hen komen dan ook de belangrijkste inlichtingen over de verrichtingen die tot deze oppositielijst geleid hebben. Zij vielen zeer heftig de administratie van de liberale gemeenteraad aan en oefenden vooral kritiek op het financieel en economisch beleid. In hun ogen veroorzaakte elke partijpolitiek — in casu de liberale coterie — de ondergang van Gent. Vandaar dat alle heil voor de stad, waaronder zij in de eerste plaats de burgers rekenden, van de onafhankelijken zou komen — vermits alléén het algemeen (en niet het persoonlijk) belang hem de kiesstijd had doen aanvatten.

De Nouvelliste had het vooral op P. VOITURON gemunt in zijn hoedanigheid van schepen van openbare werken en als één van de belangrijkste ontwerpers van de 11 p.c.-belasting. Derhalve wekte zij de indruk in de eerste plaats de belangen van de getroffen burgers te verdedigen.

De Beurzencourant daarentegen was in haar oppositie rechtzinniger. Vooral wenste zij de godsdienst geëerbiedigd te zien en in dat licht was ze de warme verdediger van CLAEYS-WATERLOOS tegen LAURENT. Daarenboven was zij Vlaamsgezind al verkoos zij SNELLAERT boven VUYLSTEKE, omdat de eerste reeds bewezen had wat hij kon terwijl de tweede jong en ambitieus was en dan nog de katholieken met „handen en tanden” bestreed. De nederlaag schreef zij dan ook toe aan de lauwheid van de katholieken in de strijd.

De Vlaemsche Leeuw en het *Vlaemsche Land* bleven in het vaarwater van de *Bien Public* terwijl de neutrale kranten zich meestal vergenoegden met de belangrijkste gegevens aan hun lezers mede te delen. De kleine verschillen die tussen deze bladen willens nillens hebben bestaan, zullen in het volgende hoofdstuk duidelijker naar voor komen.

HOOFDSTUK II.

KIESBEWEGING EN KIESVERGADERINGEN

A. Inleiding: concreta en voorwaarden.

In uitvoering van het K.B. van 4 oktober en de Art. 20, 21 en 59 van de gemeentewet werden de kiezers van de stad Gent bijeengeroepen om ⁵⁹:

1. Op dinsdag 26 oktober 1869 te 10 u. over te gaan tot de verkiezing van vijftien leden van de gemeenteraad in vervanging van de op 31 december 1869 uittredende leden, te weten:

DE KERCHOVE DE DENTERGHEM Karel, burgemeester.

DE LEU Amand, schepen.

DE COCK August, overleden schepen.

VOITURON Paul, schepen.

LEBEGUE Karel.

DE HEMPTINNE Julius.

DE MAERE-LIMNANDER August.

GUEQUIER-DE COSTER Jan-Bapt., geen mandaat meer aanvaardend ⁶⁰.

DE COSTER-WITTOCX Jan Bernard.

MOREL Eugeen, geen mandaat meer aanvaardend ⁶¹.

LAURENT François.

NEYT Adolf, geen mandaat meer aanvaardend ⁶².

SCRIBE Gustaaf.

VANDEN BERGHE Engel.

VAN HECKE Edmond.

2. Op woensdag 27 oktober 1869 te 10 u. over te gaan tot de verkiezing van twee leden van de gemeenteraad in vervanging van de ontslaggevers ⁶³, waarvan het mandaat eindigde op 31 december 1872, te weten: MAERTENS julius, benoemd tot vrederechter van het kanton Deinze en COLSON Albert, aangesteld als gemeenteontvanger.

Ingeval van ballotage zou de verkiezing in vervanging van de ontslaggevers verschoven worden naar donderdag 28 oktober.

(59) Kiesbrief van 12 oktober uit P.A., Gent.

(60) — La Flandre, 24-IX-1869/2, A-B.

— Journal de Gand, 17-IX-1869/2, B.

— Beurzencourant, 22-X-1869/1, A: deelt mede dat hij zijn plaats afstaat ten voordele van zijn zoon Guequier-Dutry.

(61) Journal de Gand, 17-IX-1869/1, A en La Flandre, 24-IX-1869/1, A-B.

(62) Beurzencourant, 1-X-1869/1, B.

(63) La Flandre, 11-VI-1869/2, C en Volksbelang, 12-VI-1869/1, A die reden van ontslag opgeven.

In het geheel moest aldus tot de verkiezing van zeventien gemeenteraadsleden worden overgegaan: elf van de uittredende leden stelden opnieuw hun kandidatuur, één oud-lid was gestorven, drie trokken zich terug en twee bekleedden een functie die onverenigbaar was met die van gemeenteraads-lid.

B. De voorfase.

De kiesbeweging zelf begon dit jaar ongewoon vroeg. De aanleiding ertoe was de afkondiging, in de loop van de tweede week van juni, door de meeste dagbladen van de namen van de uittredende leden — wat bij enkele kranten de eerste commentaar over de aanstaande verkiezing uitlokte.

Vermits het publiek nu reeds de kandidaten bediscussieerde die tegenover de uittredende leden zouden gesteld worden, oordeelde men dat de Gentse bevolking niet meer bereid scheen, zoals naar gewoonte, de gemeenteraadsverkiezingen al slapend te laten voorbijgaan... „Zonder namen aan te halen kunnen wij toch zeggen dat de kleurloze onbeduidendheid van een groot deel onzer tegenwoordige stedelijke regering de eigenliefde van vele gentenaren begint te kwetsen. Men denkt dat een stad als Gent meer dege-lijkheid aan hare goede faam en aan hare belangen verschuldigd is”... ⁶⁴.

Hoewel het nog te vroeg was om de strijd in zijn hele omvang te voorzien (vooral doordat de misnoegdheden ten gevolge van de daden van het bestuur zeer verschillend waren ⁶⁵), leek de aankondiging dat hij ditmaal ernstig zou zijn bewaarheid te zullen worden.

Drie maanden vóór de verkiezing begon de toestand zich reeds duidelijker af te tekenen.

Enerzijds bleek de misnoegdheid van de grondeigenaars en ondernemers, op wier huizen de nieuwe belasting van 11% was gelegd, zich het luidst te verkondigen ⁶⁶. Anderzijds kreeg men steeds meer en meer de indruk dat een fractie van de liberale partij, de jonge gevorderden genoemd, zich eveneens met de verkiezing ging bemoeien ⁶⁷.

Opvallend en betekenisvol blijkt het ons wel dat, amper twee maanden voor de verkiezingen, juist die personen welke te Gent de twee partijen vertegenwoordigden die zich in België de voorrang betwistten, het hardnekkig vermeden het kiesstijdperk te betreden — waardoor ze, volgens *La Flandre*, niet beter hun onmacht konden te kennen geven ⁶⁸.

(64) Volksbelang, 12-VI-1869/1, D met nog een artikel overgenomen uit „Gentsche Mercurius”. Verder vindt men dezelfde gedachten uitgedrukt in: Volksbelang, 7-VIII-1869/1, A-B; Vlaemsche Land, 29-VIII-1869/1, D, 2, A en La Flandre, 20-VIII-1869/1, A-B-C.

(65) hiervoor verwijst ik naar de polemieken n.a.v. de kiesvergaderingen en de programmapunten.

(66) Volksbelang, 7-VIII-1869/1, A.

(67) Beurzencourant, 1-VIII-1869/1, A-B: „De verdeeldheid heerst reeds in hun eigen kamp” en 22-VIII-1869.

(68) La Flandre, 3-IX-1869/1, B: „Les cléricaux gantois sentent si bien leur impopularité qu'ils n'osent aborder la lutte que d'une façon détournée, en la rattachant à des questions purement matérielles. D'autre part, l'abstention des doctrinaires dé-

En inderdaad, uit de hiernavolgende uiteenzetting zal blijken hoe enerzijds de mistevredenheid omwille van de 11 p.c.-belasting aanleiding geeft tot de oprichting van een wettelijk verzetscomité (dat uiteindelijk zelf tot een nieuwe kiesvereniging zal omvormd worden met de bedoeling effectief en met een voltallige oppositielijst in het kiesstrijdperk te treden) en hoe anderzijds in de schoot van de liberale partij de bestaande principiële tegenstelling tussen doctrinair en progressisten n.a.v. de keuze van de kandidaten in de kiesvergaderingen geleidelijk tot een verbitterde personenstrijd uitgroeit zonder nochtans op een scheurlijst uit te monden.

Het is dan ook deze politieke evolutie die de indeling van het volgend kapittel heeft bepaald.

C. De verenigingen in de kiesstrijd.

§ I. Het Gentse Vrij Kiezersgenootschap.

1. Oorsprong en ontwikkeling van de oppositie.

Gezien het specifieke karakter van deze oppositie, eigen vooral aan deze gemeenteraadsverkiezingen, hebben we het wel even interessant geoordeeld dit kapittel over haar ontstaan in te lassen.

Aan de basis van heel dit geschil lag de beslissing, op 27 april 1868 door de gemeenteraad genomen, dat er „te beginnen van 1 januari 1868, ten profijte van de stad een belasting zou geheven worden van 11 p.c.⁶⁹ op het kadastraal inkomen der onroerende goederen, vrij van grondlasten, krachtens de wet van 28 maart 1826”⁷⁰.

Oorspronkelijk ging dit terug op een voorstel van het College van Burgemeester en Schepenen van 16 december 1867⁷¹, voorstel dat zowel door de commissie van financiën als van werken in hun zitting van 27 januari 1868 met eenparigheid was aangenomen⁷².

Uit dit verslag van de zitting van 16 maart vernemen we dat tegen dit ontwerp verzoekschriften, getekend door 625 inwoners van de stad, waren ingediend maar dat er geen gevolg aan gegeven werd.

Met het oog op een beter begrip van de verkiezingsstrijd lijkt het ons wel nuttig de stemmenverdeling van de radsleden op het voorstel van de Verenigde Kommissies te kennen, voorstel dat met veertien stemmen tegen twaalf en één onthouding werd aanvaard⁷³:

montre qu'eux aussi comprennent que leur temps est passé ; qu'ils nous faut désormais non plus de pompeux discours et de merveilleux promesses, mais bien la réalisation sérieuse et complète de réformes nettes et précises.”

(69) Eigenlijk was het slechts 9 p.c. daar ze reeds met 2 p.c. waren belast tegenover de stad.

(70) Deze wet bepaalde dat alle nieuwe gebouwen tijdelijk van alle grondlasten aan de staat waren vrijgesteld.

(71) Het College bestond uit de heren de Kerchove K., De Leu A., De Cock A., Wagener A. en Voituron P.

(72) Gemeentebulletijn van de Stad Gent, 1868, blz. 36-48.

(73) Gemeentebulletijn, 1868, blz. 238-239.

Voor alle overzichtelijkheid zullen we ons tot die raadsleden beperken die zich voor 1869 herkiesbaar stellen:

hebben ja geantwoord : De Leu A., Voituron P., Laurent P., Van Hecke E. en de Kerchove K;

hebben neen geantwoord: Lebegue K., de Hemptinne J., De Coster J., Scribe C. en Vanden Berghe E.

afwezig: De Maere A.

Terloops mag wel benadrukt dat, behalve de burgemeester in hoedanigheid van voorzitter, Paul VOITURON als enige bij elke fase van de beslissing aanwezig was; aldus ging hij in de stad voor één van de belangrijkste promotors van het voorstel door. Ongetwijfeld een niet te verwaarlozen element om zijn val in de komende verkiezingen te verklaren.

Welke beweegredenen hadden nu tot een dergelijke onpopulaire maatregel — die ten andere slechts 43.000 Fr. zou opbrengen — doen besluiten? Hoewel VOITURON in zijn functie van schepen van openbare werken het duidelijkst de redenen zou formuleren (om zich daarmee tevens tot een vurige verdediger van deze maatregel te proclameren)⁷⁴, sloeg het *Volksbelang* ongetwijfeld de nagel op de kop met deze ene zin: „Iedereen weet nu wel, dat de stad geld nodig heeft.”⁷⁵ En inderdaad, ook de Stad Gent was door de afschaffing van de octrooirechten in 1859 van een belangrijke inkomstenbron beroofd geworden. Terwijl aldus haar inkomsten verminderden, verhoogden de lasten wegens haar verplichting de terreinen van nieuwe huizen, van verlichting, van straten e.d. te voorzien; daar die huizen van elke belasting tegenover staat en stad vrijgesteld waren, steeg de waarde dezer eigendommen — wat een nieuwe bron van inkomsten voor de eigenaars betekende. Vermits de stad enkel een compensatie vroeg door een ongegrond voorrecht af te schaffen en tevens de gelijkheid herstelde met de eigenaars van de oude huizen⁷⁶, vond VOITURON de taks juist en rechtvaardig.

De reacties van de getroffen en echter (waaronder vooral eigenaars, huurders, architecten, ondernemers van openbare werken, timmerlieden en metsers moeten worden gerekend) bleven niet lang uit.

In de verzoekschriften⁷⁷ liet men vooral uitschijnen dat de taks van 11 p.c. „uitsluitelijk ten nadele der grondeigenaars zou ingericht zijn”. Deze opwerping werd handig gepareerd en aangezien petitie niets opleverden besloot men tot meetings over te gaan. De eerste had plaats op zondag 10 mei 1868 in de zaal „Flora” met VAN HOVE, fabrikant, als voorzitter; door een lid, J. KERFYSER, werd daar het besluit meegedeeld een verzoek-

(74) Gemeentebulletijn, 1868, blz. 80-82 en P. Voituron : „Notes diverses. Elections communales de 1869”, waaruit verdere uiteenzetting werd geput.

(75) Volksbelang, 8-VIII-1868/1, A.

(76) Dit was ook het oordeel van het Volksbelang, 16-V-1868/1, C maar van de wettelijkheid van die maatregel was zij niet helemaal overtuigd — wat Voituron wel was en waarvoor hij zich beriep op een beslissing van het Verbrekingshof van 5 mei 1859, die de gemeenten toeliet huizen te belasten al waren zij vrijgesteld tegenover de staat.

(77) Gemeentebulletijn, 1869, blz. 106-116 : Zitting van 16 maart.

schrift aan de bestendige Deputatie te sturen; in geval van mislukking zou men zich tot de Koning wenden en in laatste instantie zelfs tot de recht-bank. Advokaat WILLEQUET ondertussen wees op de onwettelijkheid van die belasting ⁷⁸.

Bij K.B. van 14 juli 1878 echter kreeg de stad de toelating de belasting van 11 p.c. te heffen ⁷⁹. Objectief gezien immers kon de regering niet weigeren daar ze reeds hetzelfde recht toegekend had aan Brussel, Antwerpen en Luik.

Verscheidene eigenaars gaven daarop hun voornemen te kennen de betaling van de belasting te weigeren en de zaak aan het oordeel van de recht-bank te onderwerpen ⁸⁰. Met dat doel werd dan ook een comité opgericht, samengesteld uit: A. Van den Hove, L. Fieve-Steppe, Ch. Desmet, B. Lion, Th. De Meersman, F. De Drijver, J. Douterluigne, Th. Claeys-Waterloos, J. Kerfysier, F. Van Herreweghe, J.B. Boterdaele en M. Leonard (vader) ⁸¹.

Op zondag 6 juni 1869 had in de zaal Flora, Holstraat, een eerste algemene vergadering plaats; op de agenda stonden de laatste maatregelen met het oog op een gerechtelijke procedure tegen vermelde belasting ⁸². Te dezer gelegenheid wees het *Leeuwke* op de hopeloosheid van dit proces „tegen de Walen en die andere vreemdelingen die genen duim grond noch geenen rooden steen in geheel de stad bezitten of er nooit zullen bezitten!” en met de raad „Er is maar een proces dat U nog te winnen staat!... Het is het proces van oktober!”, toonde zij als eerste officiële spreekbuis deze nieuwe uitweg aan ⁸³. Dat deze raadgeving niet zo maar uit de lucht was gegrepen zou maar al te duidelijk worden.

Op donderdag 22 juli daagden De Meersman en diens zuster het stadsbestuur voor het gerecht, waarop in een zitting van 24 juli de gemeenteraad (op vraag van schepen VORTURON) het College machtigde in rechte op de dagvaarding te antwoorden ⁸⁴.

De tweede algemene vergadering ging door op zondag 25 juli, eveneens in het Hof van Flora. Onder daverende en aanhoudende toejuichingen van ongeveer vierhonderd aanwezigen, werd daar het voorstel van DOUTRELUIGNE om de vrije Associatie tegelijkertijd als „Kiesgenootschap” in te richten, gestemd ⁸⁵. Tevens werd voor augustus een nieuwe meeting aangekondigd, waarop alle Gentse kiezers zouden worden uitgenodigd; ter gelegenheid van dit treffen zou ook een naamlijst gevormd worden. Met dit doel werd dan ook elk lid van de associatie aangespoord in zijn wijk naar

(78) Volksbelang, 16-V-1868/1, C.

(79) Volksbelang, 25-VII-1868/2, D.

(80) Volksbelang, 8-VIII-1868/1, A.

(81) Volksbelang, 5-VI-1869/3, D.

(82) Vlaemsche Leeuw, 6-VI-1869/1, Klauwkens.

(83) Vlaemsche Leeuw, 6-VI-1869/1, Klauwkens.

(84) Gemeentebulletijn, 1869, blz. 419.

(85) Beurzencourant, 26/27-VII-1869/1, A-B: „... ten einde door verenigde krachten in oktober mannen te kiezen als leden der gemeenteraad, die zonder zich bezig te houden met de versleten speelpoppen van liberalen en clericalen de ware belangen der stad zich ter harte trekken, de lasten verminderen, de nuttige en nodige werken ten uitvoer doen brengen, en de twist en den tweedracht tussen de burgers doen ophouden...”

geschikte kandidaten uit te zien. Elke overeenkomst met enige coterie werd op voorhand afgewezen.

Deze vergadering verklaarde dus in feite de oorlog aan de doctrinaire gemeenschap en daarmee besluiten wij dan ook het eerste deel van ons betoog.

Wat was nu echter de houding van de pers tegenover dit voorstel?

De eerste reactie mocht, zoniet onverdeeld, dan toch overwegend gunstig worden genoemd.

De *Beurzencourant* jubelde het uit omdat weldra „het uur der herstelling” zou slaan waarop Gent wederom het oude Vlaamse en onafhankelijke Gent zou worden ⁸⁶.

Op de opmerkingen van *La Flandre* dat in Gent een nieuw 1854 onmogelijk was ⁸⁷ en dat er een poging gedaan werd om aan de meeting een clericale kleur te geven antwoordt de *Beurzencourant* dat zulk spel vroeger gelukte maar thans tot op de draad versleten is en dat *La Flandre* de bal deerlijk mislaat vermits onder de vierhonderd aanwezige treffelijke burgers, allen invloedrijke kiezers, meer dan driehonderd de liberale opinie aankleven ⁸⁸.

Terwijl de *Journal de Gand* en de *Stad Gent* in alle talen over die meeting zwijgen gaat de aandacht van *Het Volksbelang* vooral naar de proclamatie „de strijd met open visier” bij middel van meetings te voeren ⁸⁹. *Het Volksbelang* keurde dit procedé onverdeeld goed en vond dat het veruit te verkiezen was boven de geheime werking van „coterieën, comiteiten en associatiën”. Wel verklaarde men nopens de houding der 11 p.c.-mannen voorlopig nog enige reserve in acht te nemen tot dat duidelijk hun bedoeling zou blijken ⁹⁰.

Ook de *Nouvelliste* spreekt zich ten volle uit voor het meetingstelsel, waarin met, naar het voorbeeld van Antwerpen, de verdiensten van de respectieve kandidaten zou bediscussiëren en openbaar een lijst zou vormen om de kans op een enorme stemmenmeerderheid, en dus op de overwinning, te verzekeren ⁹¹.

(86) *Beurzencourant*, 26/27-VII-1869/1, A-B.

(87) *La Flandre*, 6-VIII-1869/1, C: „L'œuvre d'une véritable coalition entre les libéraux et tout le parti clérical avec résultat un éclatant échec libéral...”

„Cette faute, l'association libérale ne paraît nullement disposée à la commettre une seconde fois, et d'autre part les libéraux progressistes sont bien décidés à ne pas tirer les marrons du feu pour les cléricaux.”

(88) *Beurzencourant*, 1-VIII-1869/1, A-B; noemt het de „Derde Partij der onafhankelijke en welmeenende mannen van alle politieke gezindheden”.

(89) *Nouvelliste de Gand*, 29-VII-1869/2 B-C.

(90) *Volksbelang*, 7-VIII-1869/1, A-B; of. versie *La Flandre* 6-VIII-1869/1, C.

(91) *Nouvelliste de Gand*, 22-VIII-1869/2, A: ... „Assez longtemps bon nombre d'électeurs ont voté en véritables automates pour les candidats imposés par la coterie! Assez longtemps ils ont joué le rôle de dupes dans ces sous-comités qui ne pouvaient choisir que les hommes désignés par la dite coterie!”

„Le clérical et le libéral ont fait leur temps!”

„Place aux indépendants! Il faut qu'au conseil de la commune tous les intérêts de la bourgeoisie soient représentés, et que les étrangers en soient rigoureusement écartés.”

2. De vergaderingen van de eigenlijke kiesvereniging.

Niet in augustus, zoals oorspronkelijk aangekondigd, maar op 5 september 1869, opnieuw in de zaal „Flora”, had een meeting plaats⁹². Ditmaal waren er een tweehonderd tal belangstellenden aanwezig. Op initiatief van DOUTERLUIGNE trok zich het 11 p.c.-comité terug om tot kiescomité te worden omgevormd. Aan de vroegere leden werd echter de vrijheid gelaten zich al of niet terug te trekken; allen KERFYSER en DE DRIJVER, ondernemers van openbare werken, besloten dat hun lidmaatschap van de Liberale Associatie onverenigbaar bleek met deze nieuwe politieke kiesvereniging⁹³. De andere leden moeten niet dezelfde scrupules hebben getoond want allen, met uitzondering van voorgenoemden, bleven deel uitmaken van het nieuwe „kiescomitéit”⁹⁴. Als nieuwe leden werden bijgevoegd: A. Rosseel (fabrikant), P. Mommens (zaakwaarnemer), de Lantheere (geneesheer), Maseele (stoker), Scheirens (rentenier), Pector (grondeigenaar) en F. Cricque (koophandelaar)⁹⁵.

De zitting eindigde met een improvisatie van DE VLEESCHOUWER „pour aller à la recherche d'honorables bourgeois, d'hommes indépendants et désintéressés...” en met het voorstel van het comité een nieuwe meeting te houden om alle Gentse kiezers toe te laten een kandidatenlijst op te stellen, waaruit echter principiële en op voorhand alle uittredende leden moesten worden geweerd. „C'est du reste le seul moyen d'avoir d'emblée la majorité au conseil et de diriger la barque administrative au gré de la population”⁹⁶.

Op deze vergadering volgde gedurende de hele maand september, een hevige polemiek tussen enkele kranten der verschillende opinies over de al dan niet „clericaal-jesuitische of liberale kleur van de nieuwe vereniging”.

Voor *La Flandre* en het *Volksbelang*⁹⁷ bestond nu in elk geval geen twijfel meer: alles was het resultaat van een handig vooropgezet plan der katholieken.

Het bewijs haalt *La Flandre* uit het feit dat het comité zich zonder tegenstand liet overspoelen door de nieuwgekomenen: „qui sont aussi désintéressées que possible dans la question de 11% mais fort disposées à faire les affaires des cléricaux. Dès 11% le nouveau comité s'en moque bien. Son première acte sera de battre en brèche ceux qu'au conseil communal ont combattu la taxe. Le masque est donc levé avant que l'on entre en scène”.

Voor het *Volksbelang* spreken, zelfs afgezien van de proclamatie der beginselen, de namen reeds luid genoeg. Het zijn enerzijds volksvrienden

(92) Voor het verslag van deze vergadering zie: *Bien Public*, 7-IX-1869/1, B-C; *Nouvelliste de Gand*, 7-IX-1869/2, A-B-C; *Beurzencourant*, 6/7-IX-1869/1, A; *Gazette van Gent*, 8-IV-1869/2, C; *G. Mercurius*, 8-IX-1869/2, D; *La Flandre*, 10-IX-1869/1, B-C: vermeldt slechts een honderdtal personen; *Volksbelang*, 11-IX-1869/1, A en *Zondagsblad*, 12-IX-1869/2, B.

(93) *La Flandre*, 10-IX-1869/1, B-C; volgens de clericale bladen: om persoonlijke redenen.

(94) Voor de samenstelling, zie blz. 40.

(95) *Gazette van Gent*, 10-IX-1869/2, C en *Nouvelliste de Gand*, 8-IX-1869/2, A.

(96) *Nouvelliste de Gand*, 7-IX-1869/2, A-B-C.

(97) *La Flandre*, 10-IX-1869/1, B-C: „le coup monté catholique”.

Volksbelang, 11-IX-1869/1, A: „de clericale aap is uit de mouw gekomen”.

van 1854 wier clericale gevoelens voor niemand een geheim zijn, die de kern van dit mengelmoes vormen⁹⁸ anderzijds sloten ook enkele lieden — tot dan toe liberalen maar met als enige drijfveer de hoop om langs die weg een plaats in de gemeenteraad te bekomen, daar ze bij de liberale partij geen kans maakten — zich bij hen aan. Trouwens besloot het *Volksbelang* „waren de betekenis dier namen niet voldoende, dan zouden de bladen die ze ondersteunen de opheldering volmaken: hunne organen zijn de brave *Beurzencourant* en de onbevleete *Nouvelliste!*”.

Ook voor de onafhankelijke *Gentsche Mercurius* zal de strijd geleverd worden tussen de liberale en de behoudende partijen⁹⁹.

Voor P. VORTURON, die ons ook hierover zijn opinie heeft nagelaten, bestond niet de minste twijfel dat de katholieken de hand in het spel hadden¹⁰⁰.

Om nu deze nogal krasse beschuldigingen de kop in te drukken vervallen de *Nouvelliste* en de *Beurzencourant*¹⁰¹ op hun beurt in overdrijvingen. Zo willen ze hun lezers doen geloven dat het ontslaggevingen regent bij de Liberale Associatie en dat het ledenaantal der nieuwe kiesvereniging in dezelfde mate toeneemt — wat volgens hen een duidelijk bewijs moet zijn voor het overwegend liberaal karakter van het comité, dat niet zou bestaan uit mannen verkocht aan de Jezuïeten of „instruments de la calotte”¹⁰². Vooral trachtten ze in hun betogen de aanvallen te minimaliseren door het „clericale spook” als een kiesmanoeuvre voor te stellen dat de liberale partij broodnodig heeft om in oktober nog een schijn van kans te hebben.

Welke van beide zienswijzen het dichtst de waarheid benaderde valt moeilijk uit te maken wegens het ontbreken van meer concrete gegevens. Beide thesissen bevatten ongetwijfeld naast de gebruikelijke overdrijvingen en het begrijpelijke eigenbelang, een kern van waarheid, zodat de ene versie daarom nog de andere niet uitsluit.

Om dit duidelijker in reliëf te stellen hebben we het niet overbodig geoordeeld een tabel op te maken waarin naast de namen van de personen die deel uitmaken van het 11 p.c.-comité en de nieuwe kiesvereniging, ook hun beroep wordt vermeld en waarin, steunend op de gegevens van de kranten hun lidmaatschap van de Liberale Associatie (of desgevallend een andere gezindheid) wordt aangegeven.

(98) o.a. Speelman, Vleeschouwer, De Meersman, Goormachtig, Langerock, Momens en Douterluigne.

(99) *Gentsche Mercurius*, 9-10-1869/1.

(100) P. Voituron, *op. cit.*, 1869. Question de 11%... „Vous savez, MM., combien cette taxe a été exploitée contre vous. Elle a fait des mécontents, cela n'étonnera personne. Le parti catholique qui a cru le moment venu de se glisser au pouvoir, en profitant de la division des libéraux, mais qui n'ose plus paraître à visage découvert, a employé ici encore les voies ténébreuses, et à un moment donné ceux qui se sont réunis pour essayer d'échapper à cette taxe, se sont vus empêtrés dans les filets des catholiques... tous prouvent que dans les réclamations que les 11% ont suscitées, les intérêts du parti jouaient le premier rôle”.

(101) *Nouvelliste de Gand*, 8-IX-1869/2, B; 13-IX-1869/2, C; 9-X-1869/1, C. *Beurzencourant*, 13/14-IX-1869/1, A-B; 4/5-X-1869/1, A-B.

(102) Zie tabel, kolom 4, blz. 40.

11 %-Comité	leden van de Vrije Kiesvereniging	Beroep	Bekend om hun : 1) Liberale opinie	2) Klerikale opinie (1854)	Definitieve kandid. der „Vrije Burgers”
A. VAN DEN HOVE	blijft	oud-fabrikant	o		O
L. FIEVE-STEPPE	blijft	ondernemer v. openb. werken			
Ch. DESMET	blijft	grondeigenaar	o		
B. LION	blijft	bouwk. ondernemer	x		O
Ph. DE MEERSMAN	blijft	grondeigenaar en apotheker	†	O	O
P. DE DRIJVER	trekt zich terug	ondernemer v. openb. werken	†		
J. DOUTERLUIGNE	blijft	grondeigenaar; bijzondere	†	O	O
Th. CLAEYS-WATERLOOS	blijft	grondeigenaar, rentenier	†		O
J. KERFIJSER	trekt zich terug	ondernemer van openb. werken	†		
J. VAN HERREWEGHE	blijft	grondeigenaar			O
J.B. BOTERDAELE	blijft	bouwk. ondernemer; grondeigen.	x		
M. LEONARD, vader	blijft	ondernemer v. openb. werken			
	A. ROSSEEL	fabrikant	o		
	F. MOMMENS	zaakwaarnemer		O	secretaris
	DE LANTHEERE	geneesheer			
	MAESELE	stoker			
	SCHEIRENS	rentenier			
	PECTOR	grondeigenaar			
	F. CRICQUE	koophandelaar			

o : volgens La Flandre, 10-IX-1869/1, B-C en Nouvelliste de Gand 16-IX-1869/2, A-B : Rosseel was in 1854 als liberaal kandidaat gevallen.

x : volgens Nouvelliste de Gand, 16-IX-1869/2, A-B en Volksbelang, 23-X-1869/1.

† : volgens La Flandre, 10-IX-1869/1, B-C. Kerfijser en De Drijver waren leden van de Liberale Associatie en laatstgenoemde was voorgesteld als liberaal kandidaat voor de ondercomités.

O : volgens Volksbelang, 11-IX-1869/1, A en Journal de Gand, 24-X-1869/1, D.

Wat leert ons nu deze tabel

- a) — uit het beroep van de leden van het oorspronkelijk „11 p.c.-comité” blijkt dat dit was samengesteld uit rechtstreekse belanghebbenden in de belastingskwestie; daarenboven bezaten zeer velen van hen het lidmaatschap van de Liberale Associatie.
— vermits zich bij de omvorming tot kiesvereniging slechts twee liberale leden terugtrokken en vermits er onder de nieuwgekomenen ook liberalen waren, kan men terecht beweren dat inderdaad talrijke liberalen deel uitmaakten van deze kiesvereniging.
- b) — Dit sluit natuurlijk de thesis van de liberale kranten niet uit. Want inderdaad:
— uit het beroep van de nieuwgekomenen — en later nog veel meer uit dit van de kandidaten (zie kandidatenlijst) — blijkt dat zij zoniet volledig gedesinteresseerd zijn in de 11 p.c.-kwestie. Trouwens, dit wordt nog sterker bevestigd door hun eigen verklaring geen enkel uittredend lid te aanvaarden op hun kandidatenlijst. Wanneer men echter aanneemt dat het verzet tegen de belasting de hoofdrol speelt in deze kiesoppositie, is dergelijke houding onlogisch, daar vele uittredende leden zich als hardnekkige tegenstanders van de 11 p.c.-belasting hadden opgeworpen.
Men kan zich derhalve moeilijk van de indruk ontdoen dat partijbelang inderdaad een belangrijk woordje komt meespreken.
— verder mag men wel aannemen dat er onder de liberalen-overlopers wel degelijk personen waren die het oprecht meenden en de slaafse coterie-politiek beu waren; maar tevens waren er ongetwijfeld ook anderen, die in het opkomen van een oppositielijst — wat te Gent niet bij elke gemeenteraadsverkiezing het geval was wegens de macht van de liberale partij — een enige kans zagen om wellicht een plaats in de gemeenteraad te veroveren.

Terwijl deze polemiek dus de hele maand september blijft aanslepen, wordt met geen woord meer gerept over de aangekondigde meeting waarop de Gentse kiezers vrij de kandidaten zouden kunnen uitkiezen.

Van de *Nouvelliste*, bij een repliek op het gerucht dat de doctrinaire associatie zijn kandidaten zou toelaten eveneens een kandidatuur van de nieuwe kiesvereniging te aanvaarden, vernemen we terloops het bestaan van een voorlopige lijst¹⁰³. Wie op deze lijst stonden deelt dit blad echter niet mee. Het is *La Flandre* die het eerst enkele namen naar voorbrengt die mogelijks op de kandidatenlijst van de „Association pseudo-cléricale des bourgeois indépendants” kunnen staan: *HEBBELINCK*, *DE LANTHEERE* (geneesheer), *DE SMET-DE LANGE*, *VAN DER STRAETEN ANGELET*, *VAN BERLAERE-CASIER*, *SOUPART* (chirurg) en *VAN DEN HOVE*¹⁰⁴.

(103) *Nouvelliste de Gand*, 26-IX-1869/2, A-B + 2, B: „La liste des candidats de l'Association des libres bourgeois de Gand et deux fois complète, dès aujourd'hui et ne porte que des noms nouveaux.”

(104) *La Flandre*, 8-X-1869/2, A.

Om aan te tonen dat dit toch op iets berustte, hebben we de namen die op de definitieve lijst zullen voorkomen gecursiveerd.

Dat men zich echter geenszins aan een meeting naar het voorbeeld van de Antwerps moest verwachten, zal de *Nouvelliste* (zo er toch nog enkele naïevelingen aan mochten geloven) wel voor iedereen duidelijk gemaakt hebben met de verklaring:

„... mais des desseins hautement avoués d'aller troubler l'ordre dans ces réunions, ont forcé les paisibles bourgeois qui tiennent à s'occuper des affaires publiques à abandonner leurs projets et à s'en tenir aux réunions en comité, pour y élaborer une liste des citoyens honorables et indépendantes, représentant tous les intérêts de la commune...”¹⁰⁵.

Spottend vraagt dan ook de *Flandre*¹⁰⁶ of iemand nieuws heeft van de mannen van 1954, „dits aujourd'hui les 11% indépendants et 89% cléricaux,” of zo ze onder de grond zijn gedaald? Ook de *Stad Gent* merkt op dat de namen der onnozelaars, die de rol van acteur zullen vervullen, tot nog toe niet met zekerheid gekend zijn, en toch laat zij daarnaast een zekere vrees doorschemeren over een mogelijke overhand in de verkiezingen tengevolge van de onenigheid van de liberalen¹⁰⁷.

Op dezelfde datum, 18 oktober, meldt ons de *Nouvelliste*¹⁰⁸ dat de definitieve lijst van de oppositie is gepubliceerd. Wie de kandidaten zijn wordt echter niet meegedeeld. Alleen vergenoegt hij zich met de bemerking dat hem enkele namen bekend zijn en dat daarnaar te oordelen het rijk van d coterie aan zijn einde raakt.

Van het *Vlaemsche Land* vernemen we echter dat de lijst pas op woensdag 20 oktober zou bekendgemaakt worden¹⁰⁹. En inderdaad, het manifest met de kandidatenlijst verscheen op 20 oktober; daar de *Nouvelliste* op het ogenblik van het ter perse gaan verklaarde nog geen lijst ontvangen te hebben, zal het wel zo zijn dat de kandidatenlijst nog niet aan de kranten overgemaakt was.

Over het uitblijven van de lijst werd ondertussen in de liberale kranten hevig de draak gestoken en daarin, dat hoeft nauwelijks gezegd, blonk de *Stad Gent* torenhoog boven de andere uit¹¹⁰. Rond de middag van 22 oktober (11 ure 45 min. volgens de *Stad Gent*) moeten de verschillende redacties het manifest ontvangen hebben, — reden waarom de *Bien Public* het niet had kunnen afdrukken, daar het blad reeds ter perse was¹¹¹.

De *Journal de Gand* en de *Stad Gent* verklaren echter met de publicatie van de lijst te zullen wachten om kandidaten eventueel de kans te laten zich terug te trekken alsook om de manier van de lancering te zien¹¹².

(105) *Nouvelliste de Gand*, 9-X-1869/1, C.

(106) *La Flandre*, 15-X-1869/2, B.

(107) *Stad Gent*, 18-X-1869/2, A-B: „Indien ze erin konden slagen verkleed en gemaskerd den gemeenteraad binnen te sluipen zouden zij er bij de eerste gelegenheid uitgedreven worden.”

(108) *Nouvelliste de Gand*, 18-X-1869/1, C.

(109) *Vlaemsche Land*, 18/19-X-1869/1, C-D.

(110) *Stad Gent*, 22-X-1869/1, C: onder de titel „Hoe gaat het met de vrije burgers van Gent?” geeft zij ons om het uur een overzicht over de situatie.

(111) *Bien Public*, 23-X-1869/1, B-C.

(112) *Journal de Gand*, 22-X-1869/1, C: „Il y a des patronages qui n'honorent

Het was dan ook de *Nouvelliste* die zich de eer toeëigende als eerste het manifest te lanceren, en dit op 22 oktober; pas de komende dagen zouden de overige kranten volgen ¹¹³.

De kandidaten, in alfabetische orde, waren de volgende ¹¹⁴:

- 1) voor de verkiezingen van dinsdag 26 oktober:
 - ANGELET, Benoit, advocaat.
 - BOTERDAELE, Jan-Baptist, bouwkundig-ondernemer.
 - CLAEYS-WATERLOOS, Theophiel, grondeigen.
 - DELAPLANQUE, Alfons, fabrikant.
 - DE MEERSMAN, Philips, grondeigen.
 - DE SMET-DE LANGE.
 - DOUTERLUIGNE-UYTTERHAEGEN.
 - HEBBELINCK, Frans, avoué.
 - LION, Bernard, bouwkundig-ondernemer.
 - MESTDAGH, Lieven, advocaat.
 - SNELLAERT, Ferdinand, Jozef, advocaat.
 - VAN DEN HOVE-MUYS.
 - VAN DER STRAETEN, Louis, advocaat.

- 2) voor de verkiezingen van woensdag 27 oktober:
 - HEBBELINCK, Frans, bierbrouwer.
 - JANSON, Louis, grondeigen.

§ 2. De Liberale Grondwettelijke Vereniging.

1. Tegenstelling doctrinair - progressisten inzake grondbeginselen.

Naar aanleiding van deze gemeenteraadsverkiezingen zou een hevige strijd ontbranden tussen de *Journal de Gand* enerzijds en *La Flandre* en het *Volksbelang* anderzijds, dit om uit te maken of de tegenstelling ook van principiële of slechts van persoonlijke aard was.

Omdat een verkiezing, en vooral een gemeenteraadsverkiezing dan dikwijls de aanleiding wordt tot een scherpe rivaliteit tussen personen (al behoren zij dan ook tot een duidelijk omschreven politico-sociale opinie) zou men soms al te vlug kunnen geneigd zijn eerder naar de versie van de *Journal de Gand* over te hellen. Om echter de ongetwijfeld valse indruk — die men wel eens bij een vluchtig lezen van het volgend kapittel zou kunnen opdoen — weg te werken, hebben we het wenselijk geoordeeld hier enkele beschouwingen neer te pennen, zoals die ons door de kranten

point, et certains défenseurs qualifient la cause qu'ils défendent... Car, ce sont des masques qu'on nous montre: le jésuite est dessous....."

(113) — op 23 oktober: *Bien Public*, *Beurzencourant*, *Gazette van Gent* en *Gentsche Mercurius*. Op 24 oktober: *Vlaemsche Land* en *Vlaemsche Leeuw*.

— vanaf 23 oktober gaan de liberale kranten over tot een vinnige commentaar op programma en kandidaten.

(114) P.A. Gent: Manifest van 20 oktober 1869 waarvoor we verwijzen naar de bespreking van de programmapunten in het volgend hoofdstuk.

worden verstrekt, over de diepere grond van de botsing tussen beide stromingen in de liberale partij. Deze onenigheid die niet alleen te Gent maar het gehele land door werd vastgesteld, dagtekende daarenboven van veel vroeger dan van de verkiezingen — te Gent zelfs van vóór het verschijnen van het vooruitstrevend weekblad *La Flandre* ¹¹⁵.

Om echter elke verkeerde interpretatie van het volgende hoofdstuk te vermijden (waarin meer in concreto de tegenstellingen tussen de twee fracties n.a.v. de bespreking van het programma van *La Flandre* belicht worden) zullen we ons hier vooral tot het algemeen vlak beperken, dus praktisch los van de gemeenteraadsverkiezing zelf.

Het doctrinaire ministerie en zijn aanhangers te Gent waren onverschillig gebleven voor de democratische richting in het jonge liberalisme en voor de publieke opinie. Om dit met de klare taal van het Volksbelang samenvattend te formuleren ¹¹⁶:

„Tussen de hardnekkige voorstanders van de loting, van het beperkt kiesrecht, van de staatkundige centralisaties van politieke halfheid en de verdedigers der gelijkheid inzake van belasting, van krijgsveld, van kiesrecht der vrijheid en der onafhankelijkheid in de staatsinrichting, de voorstanders van deze eerbied ~~van deze eerbied~~ der nationaliteiten en de politieke standvastigheid en onafhankelijkheid tegenover het Staatsbestuur, is eene onherstelbare kloof gedolven... m.a.w.

Tussen vooruitgang en wilskracht van de eene zijde en slenter en staatkundige lauwheid van de andere zijde is geene toenadering, geene verzoening mogelijk.”

Tegenover de dringende eis voor uitbreiding van het stemrecht stond het trotse „jamais” van Frère-ORBAN. *La Flandre* die zich aanvankelijk zelfs voor het algemeen stemrecht had uitgesproken, en dit in principe ook bleef doen ¹¹⁷, hield zich tenslotte voorlopig aan het toekennen van het stemrecht aan allen die konden lezen en schrijven — waardoor haar eis aldus volkomen samenviel met die van het *Volksbelang* ¹¹⁸.

Voor de doctrinaireren daarentegen betekende het naar de stembus roepen van anderen dan cijnsberechtigden van 42 Fr. een revolutie.

De *Journal de Gand* beriep zich op het vb. van Frankrijk om zich tegen elk uitbreiding te kanten, terwijl de *Stad Gent* dit slechts mogelijk achtte voor de „geleerde werkman”, en dan nog in de toekomst ¹¹⁹.

Tenslotte was van de herhaaldelijke vraag de wet 1842 te herzien niets terechtgekomen en ook voor de oplossing van de arbeiderskwestie — waar-

(115) — *Volksbelang*, 16-X-1869/1, A-B: „Het is wel duidelijk een open strijd tussen twee tegenoverstaande beginselen, een botsing tussen twee afgetekende programma's, welke zich in de schoot der liberale denkwijze in Gent gelijk elders, heeft opgedaan”.

— Destanberg D., *op. cit.*, blz. 212.

(116) — *Volksbelang*, 16-X-1869/1, A-B.

— *La Flandre*, 12-X-1869/1, B-C: „Progressistes et Doctrinaires: différence profonde...”, 1-X-1869/1, D drukken allen ongeveer dezelfde gedachte uit.

(117) *La Flandre*, 29-1-1869/1 en 3-XII-1869/1, A-B.

(118) *La Flandre*, 7-V-1869/1, A-B; 2-X-1869/1, A-B; 16-X-1869/1, B-C-D.

(119) *Satd Gent*, 12-X-1869/1, A-B; 13-X-1869/1, A-B-C; 16/17-X-1869, 2, A.

voor andere dingen dan kogels en verwijten nodig waren — had men nog niets bereikt ¹²⁰.

Met de beste wil van de wereld kan dus nog moeilijk enig belangrijk principieel gevonden worden waarin hun opvattingen niet grondig verschilden.

Eén zaak scheen echter nog doctrinair en progressist te verenigen: „une haine commune contre les catholiques”. Maar ook aan deze illusie stelde *La Flandre* abrupt een einde door te verklaren: „... Aujourd'hui la situation a changé... L'on voit que les doctrinaires ne sont pas même des anti-catholiques” ¹²¹. In hun daden waren de doctrinair dus ook aan de essentie van hun liberale opinie — eens door de *Journal de Gand* als volgt gedefinieerd: „Le libéralisme est la libre-pensée ou il n'est rien” — ontrouw geworden.

2. De tegenstelling doctrinair - progressist n.a.v. de kiesvergaderingen bleek vnl. van persoonlijke aard.

a. Vergadering van de „Onderkomiteiten”.

Van *La Flandre* vernemen we het bestaan van een lijst, getekend door een groot aantal leden van de Liberale Associatie, met het verzoek een spoedbijeenkomst van de „onderkomiteiten” te houden om over de keuze van de kandidaten voor oktober te beraadslagen ¹²².

Deze bijeenkomst werd dan door het „Middenkomiteit” gepland op vrijdag 17 september, vergadering waarop alle leden dringend worden uitgenodigd „afin d'affirmer la force de l'opinion libérale et de consolider son union” ¹²³. Hierbij drukt *La Flandre* de hoop uit in de schoot van de associatie zelf de overwinning van haar principes te zien ¹²⁴, wat meteen aantoonde dat de gevorderden nog het volle vertrouwen koesteren om langs de reglementaire weg een kans te maken.

De *Nouvelliste* en de *Beurzencourant* echter, sterk door de verklaring van de oppositiepartij de kandidatenlijst in openbare meetings te laten opstellen, onderstreepten de zineloosheid van de verwachtingen der jongeren door de machteloosheid van de ondercomités te belichten en het geheel als een groot kluchtspel te bestempelen „puisqu'on les appelle à délibérer sur une besogne faite” ¹²⁵. Spottend voegen ze er zelfs aan toe nu reeds de

(120) — Volksbelang, 2-X-1869/1, A-B.

— *La Flandre*, 12-X-1869/2/B-C.

(121) *La Flandre*, 12-X-1869/2, B-C: „...Les complaisances du ministère envers les catholiques, son obséquiosité à l'égard des évêques, le blâme à l'instituteur de nîmy, le régime imposé aux écoles d'adultes, la dispense du service militaire étendu des séminaristes aux moines, le refus de la majorité doctrinaire de reformer la loi de 1842, mille faits en un mot ont désillé les yeux de tout le monde...”

(122) *La Flandre*, 10-IX-1869/1, C.

(123) *Journal de Gand en Stad Gent*, 15-IX-1869/1, A.

(124) *La Flandre*, 17-IX-1869/1, B: „C'est dans le sein de l'Association que nous espérons voir triompher les principes à la défense desquels nous sommes voués, dès lors nous espérons que chacun sera à son poste.”

(125) *Nouvelliste de Gand*, 16-IX-1869/2, A-B: „Le comité central — lisez la coterie — leur soumet la liste de ses préférés, en leur disant: „Voilà les candidats que vous avez à choisir, il vous est défendu d'en prendre d'autres! Cette comédie se

namen te kunnen noemen van de „jeune rentrants qui seront ajoutés aux vieux sortants”, maar daarvan af te zien om de ondercomités „la consolation et la douce illusion de croire qu'ils choisissent réellement les candidats” te laten; dit komt derhalve daarop neer dat de woorden „keuze” en „beraadslagen” er volgens hen slechts zijn om de schijn te redden ¹²⁶.

De oproep om bij deze eerste bijeenkomst van de ondercomités ¹²⁷ aanwezig te zijn hadden een groot antal leden beantwoord ¹²⁸. *La Flandre* vond dit eerder eigenaardig omwille van het zuiver voorbereidend en voorlopig karakter — en dus gering belang — van deze bijeenkomst: toch zag zij er ook een goed teken in voor de heropleving van de belangstelling van het publiek voor de keuze van zijn afgevaardigden. Het resultaat was dat een zestigtal namen — achtenvijftig om precies te zijn — werden vooruitgezet om bij een tweede treffen van de „onderkomiteiten” aan een ballotage onderworpen te worden ¹²⁹. Onder dit aantal bevonden zich alle uitredende leden die wensten te blijven ¹³⁰. Op het eerste gezicht kan dit wel verwondering wekken, wegens de talrijke aanvallen die de doctrinaire coterie van het stadhuis de laatste tijd van alle zijden te verduren had gekregen.

Voor de katholieke bladen ¹³¹ gold het dadelijk één facet van de combine, met de bedoeling een versmelting te bewerken tussen de doctrinaire partij en de radicale fractie. Dat dit akkoord, voorbereid door de hoofdstaf van de beide kampen, was bereikt, schreven ze toe aan het feit dat in ruil voor hun trouw aan het doctrinair bestuur de gevorderden vier kandidaturen ¹³² werden aangeboden, zodat men er zich mocht aan verwachten dat zij hand in hand naar de stembus optrekken.

Dat deze zienswijze dicht de waarheid benaderde toont ons de uitroep van *La Flandre*: „Que diable peut avoir informé le Bien Public d'un secret que nous croyions si bien gardé?” ¹³³.

Ondanks het sluiten van dit vredes pact moeten zich in de ondercomités

reproduit à chaque élection nouvelle, et les sous-comités qui se croient quelque chose ne sont absolument rien. Les noms de ces candidats courent les rues 15 jours avant la convocation des sous-comités, et ce sont toujours ceux-là qu'ils préfèrent!”

(126) *Nouvelliste de Gand*, 15-IX-1869/2, A en *Beurzencourant*, 17-IX-1869/1, B.

(127) Behalve de *Journal de Flandre* en de *Stad Gent*, geven bijna alle kranten de bespreking.

(128) *Nouvelliste de Gand*, 21-IX-1869/2, A-B: in de verschillende ondercomités respectievelijk 15 à 19 personen en zelfs in één 21 aanwezigen.

— *La Flandre*, 24-IX-1869/2, A-B; geeft voor het derde bureel (*Flora*) een 50-tal op.

(129) *Gentsche Mercurius*, 19-IX-1869/2, C; *Nouvelliste de Gand*, 21-IX-1869/2, A-B en 29-IX-1869/2 C.

(130) Zie hoger blz. 29-30.

(131) *Bien Public*, 22-IX-1869/1, C; overgenomen door *Vlaemsche Leeuw*, 23-IX-1869/2, B.

— *Beurzencourant*, 26-IX-1869/1, A en 1-X-1869/1, B.

— *Vlaemsche Leeuw*, 26-IX-1869, *Klauwkens*: *Knieval der jonge snotbekken bij de oude luimers. Kluchtspelleke uitgevoerd door de affamés alias de avancés* o.m. *Rolin-Jaequemijns*.

(132) Volgens de *Nouvelliste de Gand*, *Beurzencourant*, en *Vlaemsche Leeuw* 5 na terugtrekking van *Neyt*.

(133) *La Flandre*, 24-IX-1869/2, B.

heftige tonelen hebben afgespeeld, zowel dan over zuiver lokale en gemeentelijke kwesties als over politieke aangelegenheden. Het zijn de *Bien Public* en de *Nouvelliste* die deze lokale kwesties nader specificeren in persoonlijke aanvallen en verwijten aan het adres van enkele leden „accusés du crime de lèse-libéralisme”¹³⁴ — wat een menigte ontslaggevingen tot gevolg zou hebben gehad. Van *La Flandre*¹³⁵ vernemen we dat de politieke discussies in verscheidene ondercomités allerm minst in het voordeel van de doctrinaire regering zijn uitgevallen. Hoe breekbaar dit verdrag wel wat bleek uit een incident in een ondercomité „où règnent en maîtres l'élément doctrinaire et fonctionnaire” en waar een uitgesproken vijandigheid was gebleken tegen voorgestelde kandidaten, bekend om hun geavanceerde liberale opinie.

Naar aanleiding hiervan waarschuwt de *Flandre* de doctrinair en dat, zo deze vijandigheid een begin van de strijd betekent tegen enkele van de meer vooruitstrevende kandidaten en niet de uitdrukking blijkt van enkele persoonlijke gevoelens of wrok, zij die uitdaging aanvaardt zonder voor de niet te overziene gevolgen in te staan.

Een ander verwijt betrof het vernederend negeren van de kiezers door hun mandatarissen, waarvan de meesten zich niet eens getroostten ooit een voet in de vergaderingen van de ondercomités te zetten. En nogmaals wijst *La Flandre* erop dat de ondercomités zich niet langer meer vergenoegen met het slaafs volgen van de voorstellen door het middencomité gedaan.

De tweede bijeenkomst van de ondercomités¹³⁶ had plaats op zaterdag 2 oktober, er werd gestemd over het zestigtal kandidaten die in de verschillende ondercomités waren voorgesteld.

Deze voorlopige kandidatenlijst zou dan aan de algemene vergadering van de Associatie worden onderworpen. De twee doctrinaire bladen van het Stadhuis maanden opnieuw alle leden aan op post te zijn. Ongeveer driehonderd leden-kiezers waren op deze vergadering aanwezig, wat algemeen als een flinke opkomst mocht worden beschouwd¹³⁷.

Het werd een strijd tussen de twee nuances van het Gentse liberalisme: de doctrinair en, vertegenwoordigd door de loge de *Serpentrion* en de *Journal de Gand* tegen de geavanceerden, vertegenwoordigd door *La Liberté* en *La Flandre*. Het zou de jonge loge worden die met het leeuwenandeel

(134) *Journal de Gand*, 21-IX-1869/2, A-B en *Bien Public*, 22-IX-1869/1, C: „...d'aller à la messe de dimanche, d'envoyer leurs fils au collège des jésuites et leurs filles au pensionnat du Nouveau-Bois”. Hiermee werd o.a. J. de Hemptinne bedoeld.
— *La Flandre*, 24-IX-2, B noemt de verwijten meer gefundeerd en de houding onwaardig voor een liberaal en een vader.

(135) *La Flandre*, 24-IX-1869/2, A-B.

(136) Het verslag met commentaar van deze bijeenkomst wordt gegeven door alle clericale bladen, door de Gentsche *Mercurius* en *La Flandre*.

Voor de reconstructie zie: *Bien Public*, 5-X-1869/1, B-C; *La Flandre*, 8-X-1869/1, C-D.

(137) *Bien Public*, 5-X-1869/1, B-C: „L'assemblée était relativement nombreuse”.

— *Stad Gent*, 5-X-1869/1, A-B.

— *Vlaemsche Leeuw*, 10-X-1869: „slechts 249 man; in voorgaande verkiezingen 500 à 600! Ze zijn niet zo rap meer om de kliekske van 't Stadhuis te komen ondersteunen.”

Is dus in tegenstrijd met *La Flandre* die een algemene verbetering konstateert.

VOORLOPIGE KANDIDATEN

VOORKEURKANDIDATEN DEFINITIEVE KANDIDATEN

	FUNCTIE	ONDER-COMITES 2 oktober	KIESCOM-MISSIE 8 oktober	BIEN PUBLIC 5 okt.	LA FLAN-DRE 15 okt.	STAD GENT 16 okt.	JOURNAL de GAND en STAD GENT 18 okt.	ALGEMENE VERGADER. v.m. : 245 18-19 okt.	DEFINITIEVE KANDIDATEN v.m. : 207 ballotage
		<i>Voor - Tegen</i>	<i>Voor - Tegen</i>						
1. DELECROIX E.		223 - 26	weigert	Pr.					
2. de MAERE A.	uittr. lid	213 - 33	o	Pr.	x	x	xo	271 (13)	
3. DECOSTER-WITTOCX J.B.	uittr. lid	210 - 36	o	Pr.		x	x	374 (2)	
4. de KERCHOVE K.	uittr. lid burgem.	199 - 29	o			x	x	377 (1)	
5. SOINNE		177 - 74	weigert	Pr.					
6. GUEQUIER-DUTRY J.	grondeigen.	175 - 84	o	Pr.	x		o	245 (16)	
7. VOITURON	uittr. lid schepen	171 - 68	o		x	x	xo	228 (19)	
8. LAURENT F.	uittr. lid	169 - 82	o	±Pr.	x	x	xo	270 (14)	
9. de PAEPE P.	adv. gener.	167 - 93	weigert	±Pr.					
10. DE CLERCQ CH.		160 - 94	weigert	Pr.					
11. ROLIN-JAEQEMIJNS		147 - 106	weigert	Pr.					
12. RENS O.	industr.	144 - 107	o	Pr.	x		o	227 (20)	
13. VAN HECKE E.	uittr. lid	139 - 111	o			x	x	351 (4)	
14. SCRIBE G.	uittr. lid	138 - 112	o			x	x	349 (5)	
15. de HEMPTINNE CH.		137 - 123	weigert						
16. VUYLSTEKE J.	adv.	131 - 118	o	Pr.	x	(x)	o	229 (18)	242 (17)
17. de LEU A.	uittr. lid schepen	121 - 118	o			x	x	334 (6)	
18. LUTENS		121 - 131	23 - 4						
19. VAN DER HEYDEN C.	fabrik.	117 - 132	9 - 17		x		o	184 (22)	
20. VAN DAMME A.	negociant	116 - 134	7 - 21		x		o	200 (21)	

21. VERMANDEL L.	adv.	111 - 137	22 - 4		x	x	329 (7)
22. FREDERICQ V.	rechter	108 - 149	13 - 13				
23. VERSCHAFFELT A.		107 - 142	21 - 5				
24. DE HEMPTINNE J.	uittr. lid	106 - 149	21 - 5		x	x	321 (8)
25. VANDENBERGHE E.	uittr. lid	105 - 146	21 - 5		x	x	307 (11)
26. EUERESON J.		102 - 159	20 - 5				
27. VANDERMEERSCH E.		96 - 154	14 - 12				
28. MILLORD E.		92 - 159	9 - 16				
29. LEBEGUE K.	uittr. lid	88 - 155	17 - 8		x	x	320 (9)
30. DECLERCQ E.		85 - 170	10 - 16				
31. DE DEYN H.	adv.	84 - 174	7 - 19				
32. DE BAST F.	apotheker	83 - 170					
33. DE DRIJVER F.	architekt	80 - 174	20 - 6				
34. DUHAYON-VAN DUYS A.	negociant	80 - 181	15 - 10		x	x	274 (12)
35. VAN DEN KERCHOVE P.		78 - 162	78 - 172				
36. STOCKMAN		72 - 178					
37. DIERMAN-SETH F.	fabrik.	72 - 186	o		x	x	307 (10)
38. HOSTE-DIERMAN		71 - 180					
39. HESNAULT		70 - 183					
40. VANDERSTICHELEN		65 - 175					
41. ROGGHE W.		63 - 185					
42. VINCENT A.		61 - 188					
43. MESTDAGH		60 - 195					
44. RENARD		60 - 195					
45. VANZANTVOORDE		58 - 191					

46. DE SMET-DE SMET		51 - 208					
47. STORY H.		50 - 192					
48. VERBESSEM		44 - 204					
49. VAN NERUM		41 - 207					
50. BUSE	adv.	40 - 199					
51. BRUYNEEL	rechter	40 - 197					
52. VERHULST		28 - 229					
53. DAMMEKENS		22 - 231					
54. DECLERCQ E.		11 - 247					
55. LEISENS J.		?					
(56) TUNC	nieuwe kand.		15 - 5				
<i>door 20 leden voorgesteld</i>							
— DE MEULEMEESTER	adv.					x	269 (15)
— GROVERMAN O.	adv.					x	355 (3)
— RENARD-MARESKA						x	238 (17)
							170 (18)

o : door de kiescommissie op de voorlopige lijst gebracht

Pr : progressisten volgens Bien Public, 5-X-1869/1, C

x : voorkeurkandidaten

xo : kandidaten waarop slechts in de tweede stemronde mag gestemd worden.

(x) : tweederangsvoorkeurkandidaten

o : kandidaten waarop in geen geval mag gestemd worden

() : rangnummer van de definitieve kandidaten van de Liberaal-Grondwettelijke Vereniging volgens het aantal stemmen.

ging lopen, wat volgens de *Bien Public* o.m. te wijten was aan het feit dat vele doctrinairers zich niet de moeite hadden getroost naar de stemming te komen, in tegenstelling dan met de gevorderden die, „*avides de prendre place au banquet de pouvoir*”, allen op post waren.

Daar cijfers soms sprekender zijn dan woorden, hebben we het goed gevonden vooraleer tot de commentaar in de verscheidene kranten over te gaan, een lijst te laten volgen van de kandidaten in volgorde van het aantal bekomen stemmen ¹³⁸.

Wat kunnen we nu aan de hand van deze tabel vaststellen? ¹³⁹

1. dat slechts zeventien kandidaten — juist zoveel als er gemeenteraadsleden gekozen moesten worden — de meerderheid in de ondercomités hadden bekomen.

2. dat onder dit getal de progressistische fractie negen kandidaten voor zich kon opeisen en twee die, zo niet officieel dan toch door hun daden, haar gunstig gezind waren (op de tabel respectievelijk aangeduid door Pr. en ±Pr.) — waaruit bleek dat deze fractie inderdaad het leeuwenandeel op de lijst had bekomen ¹⁴⁰.

3. opmerkenswaard is ook dat DELACROIX, die de „Grootmeester” van de loge *La Liberté* ¹⁴¹ werd genoemd, vooraan op de lijst prijkte, de burge-meester op de vierde plaats achter zich latend.

4. van de elf uittreedende leden werden er slechts acht aanvaard — waar- onder enkelen dan nog met moeite, zodat logischerwijze negen nieuwe kan- didaten aan het oordeel van de kiescommissie, door wie de weigering van enkelen reeds op voorhand vaststond, moesten worden onderworpen ¹⁴².

De uitslag betekende dus een inbreuk tegen het zogenaamd pact waarin het behoud van alle uittreedende leden was voorzien ¹⁴³.

Wat was nu de reden van hun ongenade? ¹⁴⁴

1. De uitgesloten waren J. DE HEMPTINNE, E. VANDENBERGHE en K. LEBEQUE.

— De uitsluiting van J. DE HEMPTINNE werd algemeen toegeschreven aan het feit dat hij twee jaar geleden zijn zoon bij de Josefieten van Melle

(138) Uitslag bewaard in P.A., Gent; De *Bien Public* geeft ons enkel de namen in volgorde van het aantal stemmen. Op 8-X-1869/1, D geeft *La Flandre* de namen in alfabetische orde van hen die het meest aantal stemmen hadden behaald om op 12-X-1869/1 B-C-D, veel meer inlichtingen te verschaffen.

(139) Alleen de 1e, 2e, 3e en 5e kolom komen voorlopig in aanmerking.

(140) *Gentsche Mercurius*, 8-X-1869/2, C-D.

— *Bien Public*, 5-X-1869/1, C.

— *Vlaemsche Leeuw*, 10-X-1869/1 B-C: „Ook wierd de „oude 'luimers' door de 'jonge snotbekken' eene duchtige les gespeld”...

(141) *Bien Public*, 5-X-1869/1, C: staat in tegenstelling met artikel van 20-X-1869/1, D, waar Guequier „*Vénéral*” wordt genoemd.

(142) *La Flandre*, 29-X-1869/1, B.

(143) Zie blz. 48 n.a.v. eerste bijeenkomst.

(144) *Bien Public*, 5-X-1869/1, B-C; 2, A; *Nouvelliste de Gand*, 4-X-1869/2, C-D en 6-X-1869/2, B;

Beurzencourant, 7-X-1869/1, B; *La Flandre*, 12-X-1869/2, D.

had gedaan om zijn eerste communie voor te bereiden ¹⁴⁵. Nochtans moeten nog andere redenen een rol hebben gespeeld zoals de kwestie van de ring-spoorweg ¹⁴⁶ (in welk verband de *Beurzencourant* opmerkte: „De herbergiers van de Brugsche poort zijn zoo talrijk”), zijn deelname in het proces van de stad tegen zijn familie inzake het gesticht *Lousbergs* en zijn afwezigheid in de gemeenteraad bij belangrijke stemmingen, zoals bvb. die op de kerkhoven... ¹⁴⁷. De *Nouvelliste* kon niet nalaten een eigen versie naar voor te brengen: de nederlaag zowel van DE HEMPTINNE als van LEBEGUE, de veteranen van de Raad, bracht hij in verband met de taks van 11 p.c. — waartegen beiden hadden gestemd, in tegenstelling dan met VOITURON, de ontwerper ervan, die dan ook een enorm aantal stemmen had behaald ¹⁴⁸.

— Dat LEBEGUE en VANDENBERGHE ook geen genade meer vonden in de ogen van de progressisten was wellicht te wijten aan hun leeftijd, aan hun gematigdheid en aan het feit dat zij 's zondags soms naar de mis gingen. Wellicht waren er nog andere redenen, doch deze kan men slechts vermoeden wegens de vaagheid waarin de insinuaties van de kranten gehouden worden.

2. Wat nu A. DE LEU betrof — eerste schepen en rechterarm van de burgemeester volgens de *Vlaemsche Leeuw* — ook voor hem had het geen haar gescheeld of hij zou het lot van de andere drie gedeeld hebben. Ook hem werd de inconsequentie verweten af en toe naar de tienmis in de St.-Niklaaskerk te gaan.

3. Wat echter vooral opviel was de vierde plaats waarop burgemeester K. DE KERCHOVE kwam te staan. Een afdoende verklaring wordt nergens gegeven ¹⁴⁹. Wellicht kan men dit best interpreteren vanuit een zekere vijandigheid t.o.v. de eerste magistraat van de stad, als gevolg en uitdrukking dan van de heersende misnoegdheid over het bestuur van de doctrinaire coterie waarvan hij dan toch het hoofd was.

Wat waren nu de reacties hierop?

Wanneer we de balans opmaken bij de clericale bladen, blijkt dat volgens hen de religiehaat doorgewogen heeft in de uitsluiting van enkele uittredende leden — alhoewel ze daarbij opmerken dat verscheidene andere kan-

(145) In dit licht moeten we de brief zien van J. de Hemptinne aan La Flandre waarin hij het blad opzegt omwille van dit bericht.

(146) Volksbelang, 13-II-1869/1, A-B en 3-IV-189/2, A.

— La Flandre 15-X-1869/2, C: een station, oorspronkelijk voorzien aan de Brugse poort, zou uiteindelijk verlegd worden naar het Rabot, waar J. de Hemptinne woonde. Hem werd dan ook aangewreven er op uit te zijn zijn persoonlijke belangen in de gemeenteraad te dienen, wat door de *Journal de Gand* 19-X-1869/1, A werd ontkend door er op te wijzen dat hij zich bij de beraadslaging over het voorstel als belanghebbende had onthouden.

(147) La Flandre, 15-X-1869/2, C.

(148) *Nouvelliste de Gand*, 4-X-1869/2, C-D.

(149) *Vlaemsche Leeuw*, 10-X-1869/1, B-C: 2, A; ..., K. de Kerchove de Dentergem, burgemeester, volksvertegenwoordiger, officier van het orde van Leopold, voorzitter der Liberale Associatie, steunpilaar van geheel het boelken, bekleedt slechts de vierde plaats... Waarom?"

didaten (w.o. zelfs radicalen) als kerkgangers bekend staan ¹⁵⁰.

La Flandre geeft niet veel positieve uitleg en merkt trouwens terecht op niet te kunnen voorzegggen welke zeventien namen de uiteindelijke meerderheid zullen behalen zolang zijzelf, aan wie het mandaat is aangeboden, niet officieel hun toestemming hebben gegeven. Wel drukt ze de hoop uit dat de meerderheid van deze voorlopige kandidaten, die zich onderscheiden door hun onafhankelijkheid van karakter en hun zuiverheid van liberale overtuiging, definitief zullen aanvaard worden ¹⁵¹. Deze hoop was gegrond daar de uitslag op een wettelijke manier was bekomen, doch dat ze zonder de waard — in casu het doctrinair middencomité — hadden gerekend, zou maar al te duidelijk worden.

Hadden de clericale bladen een meer realistische kijk op de toestand of was het hen enkel te doen om een of ander kiesmanoeuvre? Wellicht zijn beide elementen niet te verwaarlozen. In elk geval voorspelden ze reeds de eerste dag nadat de uitslag was bekend dat de doctrinaireren daar onmogelijk vrede zouden kunnen mee nemen en dat men zich van hun kant aan een revanche mocht verwachten in de algemene vergadering, zodat de lijst van de voorlopige kandidaten nog verre van definitief was. Zo beschouwden ze de aanvaarding van Charles DE HEMPTINNE als hoogst onwaarschijnlijk en die van P. DE PAEPE zo mogelijk als nog minder zeker; de verbannen J. DE HEMPTINNE daarentegen, die doorging voor de meest aanhankelijke vriend van de burgemeester, gaven ze alle kansen ¹⁵².

Ook de *Vlaemsche Leeuw* pretendeert hetzelfde wanneer hij de „kaboutermanekens” verwittigt „niet te vroeg victorie” te roepen. Alles is slechts komedie, beweren ze, daar het pas ernstig wordt in de Minardschauwborg op de dag van de algemene vergadering, zodat aan deze uitslag niet veel waarde moet worden gehecht. Geen ogenblik wordt eraan getwijfeld dat ook de doctrinaireren zo denken, wat hun afwezigheid in de ondercomités verklaart.

Hierop kunnen de doctrinaire bladen zelf ons natuurlijk het beste antwoord geven.

Na hun verwondering te hebben uitgedrukt over de zeer uitvoerige details in de clericale bladen i.v.m. wat zich in de ondercomités heeft afgespeeld, wimpelen ze op een eerder goedkope manier het verwijt over hun stilzwijgen af, door te verklaren dat het allerminst de gewoonte is de werkzaamheden der ondercomités te bespreken.

Trouwens zijn deze vergaderingen slechts van huishoudelijke en voorbereidende aard en „loin d'être en toutes circonstances l'expression exacte et complète des sentiments de la majorité de l'Association Libérale”. Want, voegt de *Stad Gent* eraan toe, „Haast en spoed is zelden goed en werd ze definitief, vooral wat de uitsluiting betreft, dan ware dat een spijtige zaak.” ¹⁵³.

(150) *Vlaemsche Leeuw*, 10-X-1869/1, B-C; 2, A: o.m. De Keyzer, Soinne, Rolin-Jaequemijns totzelfs Guequier toe.

(151) *La Flandre*, 9-X-1869/1, C-D.

(152) *Nouvelliste de Gand*, 6-X-1869/2, B.

(153) *Journal de Gand*, 6-X-1869/1, C.

— *Stad Gent*, 6-X-1869/1, A-B en 7-X-1869/1, B-C: slechts 2/5 der leden zouden aan de bijeenkomst hebben deelgenomen.

Wat zij vooral hun lezers willen doen verstaan is dat de onenigheid in de liberale partij louter een kwestie van personen is, en niet van principes¹⁵⁴ en dat al het gerucht door de *Bien Public* rond deze onenigheid gemaakt niet meer dan een list is en de uitdrukking van eigen machteloosheid, met als enige uitweg: „diviser pour régner”.

Wat nu de uitslag betreft, de *Stad Gent* geeft toe dat in een grondwettelijk land de geavanceerden er, omwille van de aanprikkeling, nodig zijn; doch steeds, beweren zij, blijft het gevaar bestaan dat de „weelde steekt” wat de bewezen diensten wel eens doet vergeten en de weg opent voor on dankbaarheid¹⁵⁵.

Dze zienswijze lokte een hevige reactie uit bij *La Flandre*, die in een artikel (*Le Journal de Gand et la Queue de la poêle*¹⁵⁶) cynisch vroeg of er te veel waardigheid in lag het debat op het vlak van de principes te verheffen i.p.v. er nu enkel „une question de cuisine” van te maken. Dat er inderdaad een dieper onderscheid lag tussen de beide fracties weten we reeds en dit zal trouwens nog duidelijker worden in het volgend hoofdstuk. Van het meest realistische doorzicht getuigt wellicht het overzicht door het *Volksbelang*, een week na het gebeurde in de ondercomités — „waarvan de uitslag een betekenis heeft die aan niemand zal ontsnappen, al had men niets anders dan de slecht verdokene woede van de Journal de Gand.”

Wegens de belangrijkheid laten we de tekst hier in extenso volgen¹⁵⁷:

„De zweem van onafhankelijkheid die zich in den schoot der Liberale Associatie heeft veropenbaard, heeft weinig bevallen aan het officieel orgaan van het gentsche doctrinarismus, zoo weinig ja, dat het eindelijk niet heeft kunnen weerstaan aan de behoefte om zijne spreekwoordelijke stilzwijgendheid te onderbreken en aan zijne misnoegdheid lucht te geven. Dat de Journal de Gand van taktiek verandert, heeft niets in zich dat ons bedreeft; integendeel. Zoolang hij zich dank der politieke onverschilligheid van ons kiezerskorps meester van de plaats wist, was zwijgen — maar zwijgen tot ter dood, gelijk niemand zwijgen kan — het lievelingsthema van onzen grooten confrater. Dat gaf hem ten eersten den schijn van zich groot te achten om zich om kwajongensstreken te bekreunen. Maar nu het statige gevaarte den wind heeft zien keeren en duidelijk het gevaar heeft ontdekt, waardoor het wordt bedreigd, nu is het zwijgen onmogelijk geworden, de vroegere godheid moet als een eenvoudige sterveling met andere stervelingen discuteeren. Geen beter teeken van verval dan juist dit spreken...”

(154) Journal de Gand, 6-X-1869/1, B-C: „Les avancés, ce sont eux qui brûlent d'arriver, pour eux les arrivés sont les doctrinaires ... La veille, tout feu, tout flamme: trouver tout mal est si facile! Le lendemain, fort refroidie, ils ont vu les réalités, et iss ont en main la queue de la poêle”.

(155) Journal de Gand, 6-X-1869/1, B-C en 8-X-1869/1, A-B-C: keuze van personen is een „question de capacité et de zèle pour la chose publique”; noemt de uitsluiting een ostracisme”.

(156) — *La Flandre*, 8-X-1869/1, B en 12-X-1869/1, A-B-C2: „Les principes étant tout à nos yeux, les personnes rien...”

— *Volksbelang*, 9-X-1869/1, A-B: „...,aan niemand zal hij nog kunnen doen gelooven dat het laatste woord der politiek bestaat in „tenir la queue de la poêle.”

(157) *Volksbelang*, 9-X-1869/1, A-B.

Wat kunnen we nu uit de toon van al deze kranten opmaken?

In feite steekt er in alle artikels een kern van waarheid, zelfs indien men die ontbloomt van alle kiesbelang dat men er kan bij hebben zijn zienswijze te propagieren.

Een feit staat vast, zowel dan uit de cijfers als uit de commentaar, dat deze uitslag — die wettelijk was — een soort psychologische schok in het doctrinaire kamp moet hebben teweeggebracht, met het breken van de stilzwijgendheid door de twee doctrinaire bladen als beste bewijs daarvoor.

Inderdaad moeten ze het, vertrouwend op hun getal en hun macht alsook op de volgzzaamheid en het voorlopig karakter, de moeite niet waard hebben gevonden zich naar de ondercomités te begeven. Maar toch moet die afstraffing voor hen een bittere pil geweest zijn, hoewel ze hun reactie in de kranten beperken tot „ingehouden woede” tegen de ambitieuzen en tot „jammerklachten” over ondankbaarheid; daaruit kan wellicht met de *Bien Public*, afgeleid worden dat zij zich nog verre van overwonnen achtten¹⁵⁸.

Terwijl de polemiek tussen de kranten zich aldus afspeelde, was er officieel nog geen woord gerept over de kandidaten die hun verkiezing door de ondercomités hadden aanvaard. Ook hier was het opnieuw de *Bien Public* en zijn aanhang die de sluier oplichtten: achtereenvolgens weigerden Karel DE HEMPTINNE, ROLIN-JAEQUEMIJNS, SOINNE en P. DE PAEPE¹⁵⁹ alsook DELACROIX en K. DECLERCQ¹⁶⁰ de hun aangeboden kandidatuur.

Daarenboven werd het gerucht verspreid dat J. DE HEMPTINNE eraan dacht het politieke leven vaarwel te zeggen. Tevens werd geïnsinueerd dat de trouw van de jongeren eerder op financiële motieven dan op politieke overwegingen gebaseerd was, ook al verleenden ze — maar nauwelijks en met moeite a.h.w. — de burgemeester voorlopig nog gratie¹⁶¹.

Over al deze weigeringen merkt de *Bien Public* ironisch op „qu'on sera bientôt réduit au dessous du panier!”. En inderdaad zou dit een soort omwenteling in het uitzicht van de voorlopige kandidatenlijst voor gevolg hebben.

Immers, al deze ontslaggeevenden waren nieuw-gekozenen, die sympathiek stonden tegenover de radicale fractie en die daarenboven op de beste plaatsen prijkten. Er moest dus niet alleen in de vervanging van de opengevalen plaatsen voorzien worden, maar tevens diende er voor een groter aan-

(158) *Bien Public*, 7-VIII-1869/2, A: „Les doctrinaires se préparent à prévenir un ostracisme et à prendre, dans l'assemblée générale, leur revanche de l'humiliant échec de samedi dernier. Ce sera la seconde manche de la partie qui se joue entre le Septentrion et La Liberté. Nous attendons la belle.”

(159) *Bien Public*, 8-X-1869/1, B; overgenomen door Beurzencourant en Vlaemsche Land op 9 oktober.

(160) *Bien Public*, 9-X-1869/1, B; *Nouvelliste de Gand* op 9 en *Vlaemsche Land* op 10 oktober.

— *La Flandre*, 12-X-1869/2, A: idem, behalve Soinne en K. Declercq.

— *Beurzencourant*, 10-X-1869/1, B: ook Fuerison, Lutens, G. Vanderheyden en L. Vermandel — wat niet juist blijkt te zijn vermits op hen, in de Kiescommissie, stemmen werden uitgebracht.

(161) *Bien Public*, 11-X-1869/1, C: „Pour les avancés comme pour les doctrinaires M. le Bourgmestre de Gand est avant tout une caisse et, quoi qu'il arrive, il s'agit de la sauver.”

tal kandidaten te worden gezorgd, daar zeventien het minimum was en geen keuze aan de kiezers liet.

Hoe kan men daartoe komen?

Er waren twee mogelijkheden, die beide aanvaardbaar waren ¹⁶²:

- ofwel opnieuw de ondercomités bijeenroepen om aanvullende kandidaten voor te stellen,
- ofwel aan de voorlopige kandidatenlijst diegenen toevoegen die het dichtst de meerderheid in de ondercomités waren benaderd.

Welk procédé zou gevolgd worden moest de „Kiescommissie” beslissen. De algemene tendens wees echter uit dat de vergramde doctrinaire coterie van plan was stelselmatig alle radicale kandidaten te weren, zodat het er veel van weg had dat noch het één noch het ander procédé zou aangenomen worden.

Nochtans wees de *Bien Public* erop dat ondanks alles „certains diplomates s'obstinent à préparer un pacte de conciliation dont la base serait l'adaption de trois candidatures avancées par le parti doctrinaire.” ¹⁶³.

b. Vergadering van de „Kieskommissie”.

Op dinsdag 12 oktober kwam *La Flandre*, in een vervroegde editie, — gewoonlijk verscheen ze pas de vrijdag — met enkele belangrijke inlichtingen over de verkiezingscrisis voor de dag ¹⁶⁴.

In een tweetal striemende artikels viel zij in krasse termen, als „ostracisme” en „coup d'état”, uit tegen de doctrinairers in het algemeen en het middencomité in het bijzonder met de uitroep: „Ils veulent donc la guerre, les aveugles?”, in een ander artikel, nog dezelfde dag gepubliceerd, verklaart zij: „Le bon vieux Drapeau usé et troué; ce n'est qu'une vieille loque, qui doit disparaître devant la bannière qui s'élève plus haut tous les jours et qui porte: Progrès et Liberté”, — een stellingname, duidelijk genoeg om de bewering van de *Journal de Gand* „que cette opposition est plus apparente que réelle” in duigen te slaan.

Wat was er dan wel gebeurd daar *La Flandre*, als tolk van de gevorderden zelfs niet meer de normale verschijningsdag kon afwachten om de doctrinairers de oorlog te verklaren?

Het blad zelf geeft als redenen daarvoor op de bijeenkomst van de „Kieskommissie” op vrijdag 8 oktober en het recht van alle leden van de Liberale Associatie om de waarheid te kennen, zodat zijzelf met kennis van zaken kunnen oordelen over hetgeen zich in de Associatie heeft afgespeeld, ook als sommigen dan verraad gaan roepen ¹⁶⁵.

Wat was er dan eigenlijk voorgevallen?

(162) *La Flandre*, 29-X-1869/1, B-C-D.

(163) *Bien Public*, 11-X-1869/C overgenomen door Vlaemsche Land, 11/12-X-1869/2, A maar in foute vertaling; „...„diplomaten hardnekkig weigeren een verzoeningsverdrag voor te bereiden”...

(164) *La Flandre*, 12-X-1869/1, C-D, A en 2, B-C.

(165) *La Flandre*, 12-X-1869/1, C-D, 2 A.

Na de stemming in de ondercomités ging de kandidatenlijst naar de „Kiescommissie”, die dan de lijst opmaakte die aan de stemming van de Algemene vergadering van 18 oktober moest onderworpen worden.

Hier gebeurde dan ook de botsing. Wel aanvaardde men ten slotte toch de kandidaten die in de ondercomités de v.m. hadden behaald ¹⁶⁶, maar tegelijkertijd wenste men alle uittredende leden te behouden en aan hun getal zoveel mogelijk kandidaten, sympathiek aan het doctrinarisme, toe te voegen.

Derhalve ging de kiescommissie door met stemmen zonder ook maar in het minst rekening te houden met het aantal stemmen dat de kandidaten in de ondercomités behaald hadden.

Dit gaf het resultaat dat wij in een overzichtelijke tabel met de lijst van de voorlopige kandidaten — waarnaar wij dan ook verwijzen — samengebracht hebben ¹⁶⁷.

De betekenis der cijfers in die tabel is o.i. klaar en duidelijk. Behalve voor twee of drie kandidaten — waarvan men zeker was dat ze nooit zouden aanvaard worden — viel de beslissing van de kiescommissie (met uitzondering nochtans van de namen der zuiver doctrinairen) net andersom uit als de voorstellen van de ondercomités. Dit maakt dat de gunst van de ondercomités voor de kiescommissie een beslissend motief was voor ostracisme.

Cijfers tonen dit beter aan dan blote beweringen: zo b.v. haalde VANDERHEYDEN het met 21 stemmen op LEBEGUE en VAN DAMME met 28 op DUHAYON en toch waren het LEBEGUE en DUHAYON die het „Middencomité” op zijn lijst gebracht had, „preuve éclatante de déférence envers les sous-comités” ¹⁶⁸.

Dat deze uitslag in de ogen van *La Flandre* werkelijk een „acte de guerre” betekende, verantwoordde ze door er op te wijzen dat:

1. de progressisten wegens de meerderheid die ze in de Liberale Associatie na de poll van de ondercomités op wettige wijze hadden veroverd het recht hadden alle vacante zetels in het stadhuis te bezetten. Zij hebben dit niet gedaan als „gage éclatant de leur esprit d'union” ¹⁶⁹.

2. Het Middencomité door zo te handelen een recht heeft geusurpeerd dat hen niet toekomt, vermits het Art. 17 van het reglement niets bevat dat zulks kan rechtvaardigen ¹⁷⁰. Derhalve besluit *La Flandre*: „La mission de

(166) Zie de algemene lijst: eerste zeventien kandidaten, min de namen van hen die van hun kandidatuur hadden afgezien.

(167) Zie de algemene lijst blz. 51, kolommen 3 en 4. Hiervoor hebben we hetzelfde procédé gevolgd als *La Flandre*, die de stemmen behaald in de ondercomités en de kiescommissie naast elkaar brengt.

(168) *La Flandre*, 15-X-1869/2, B: „Arithmétique doctrinaire” en 12-X-1869/2, A: „Nous demandons après cela, quel rôle on fait jouer aux sous-comités. Nous nous demandons s'il est bien digne de rassembler 280 personnes à deux reprises, pendant plusieurs heures, pour ne pas tenir compte de leurs décisions.”

(169) *La Flandre*, 12-X-1869/1, D.

(170) *La Flandre*, 12-X-1869/2, A-B: „Quelle est la compétence de la commission électorale?”

Art. 17: „...Les délégués de sous-comités, ainsi adjoints au comité central, formeront avec lui une commission électorale, chargée d'arrêter la liste provisoire des candidats”...

cf. inleidend hoofdstuk blz. 11: Reglement van de Liberale Associatie.

la commission électorale, n'est que d'arrêter la liste des candidats sur les données des sous-comités, et ce n'est que lorsque l'œuvre des sous-comités est restée imparfaite, que la commission doit intervenir pour la parachever..." — wat volgens haar reeds een belangrijke zending genoeg is om er alle zorg aan te besteden. Daarmee weerlegt *La Flandre* meteen, dat het comité, nooit zou instemmen slechts „un bureau d'enrégistrement" te zijn.

Hoe was nu die houding van de kiescommissies te verklaren?

Een inzicht in haar samenstelling is o.i. daartoe onontbeerlijk.

Het was een orgaan bestaande uit de leden van het Middencomité en twee afgevaardigden per ondercomité ¹⁷¹.

Op de vergadering waren twaalf leden van het Middencomité aanwezig, te weten: DE KERCHOVE, (burgemeester en uittr. lid) als voorzitter, D'ELHOUNGNE, (adv. en volksvertegenwoordiger), DE COSTER-WITTOCX (uittr. lid), VANDERHAEGHEN (raadslid en bibliothecaris), DE MEULEMEESTER (provinc. raadslid en lid van de commissie van Hospiciën), DU BOIS (raadslid en lid van de commissie van Hopiciën), DERVAUX (adv. van het Departement van financiën), WAELBROUCK (prof. aan R.U.G.), DIERMAN-SETH, DUHAYON-VAN DUYN, VERBEECK (secretaris), VAN LOO (provinc. raadslid en vice-secretaris) ¹⁷² en veertien afgevaardigden van de ondercomités. Dit maakte een totaal van zestentwintig leden ¹⁷³ met de verhouding van negentien doctrinaireren tegenover zeven progressisten, zodat het Middencomité de verantwoordelijkheid voor de uitslag droeg ¹⁷⁴.

Volgens *La Flandre* is de eerste vereiste waaraan een comité met een leidende functie in een kiesdebat moet beantwoorden, deze dat haar leden „personnellement désintéressés" zijn. Pas dan immers zal haar tussenkomst algemeen aanvaard en geëerbiedigd worden. Het Middencomité nu beantwoordde helemaal niet aan dit ideaal, daar enkele van haar leden in om het even welke verkiezing betrokken zijn. Dit was ook nu — en meer dan ooit — weer het geval ¹⁷⁵.

De reactie van de clericale bladen bleef niet lang op zich wachten. Hun stelling — dat de ondercomités niets waren — was dus juist gebleken. De

(171) De gedelegeerden waren aangesteld op 2 oktober. Hun namen zijn ons niet bekend. Er waren 7 ondercomités terwijl het Middencomité 15 leden telde, zodat het Kiescomité normaal uit 29 leden moest bestaan.

Voor verdere details zie blz. 11 over het reglement.

(172) Metdepenningen, F. Vanderstichelen en A. Neyt waren afwezig.

— *La Flandre*, 12-X-1869/1, D; 2, A.

(173) *Journal de Gand*, 13-X-1869/1, D: vermeldt de getallen 12 en 14.

(174) *La Flandre*, 15-X-1869/1, D 2, A: „Il reste donc acquis, que la délégation des sous-comités se balançent par sept, c'est le comité central qui a décidé et qui porte la responsabilité de ses exclusions; que la composition de ce comité central est telle que ses divers membres ont presque tous des petits services électoraux à se rendre mutuellement..."

(175) *La Flandre*, 12-X-1869/1, C-D: „..., On ne nous contestera pas que les élections communales actuelles ne soient en réalité un jugement porté sur la conduite de notre conseil communal et plus particulièrement sur celle du collège échevinal. Dès lors M. le bourgmestre et tous les conseillers, sortants ou non sortants, membres du comité central étaient directement-en-cause. Ils auraient donc fait chose naturelle en se refusant personnellement dans ce débat et en laissant passer la justice des sous-comités.

woede der jongeren, die zich in hun hoop bedrogen zagen, vonden ze echter zeer begrijpelijk zodat men er zich mocht aan verwachten dat het er de maandag, in de algemene vergadering, zou stuiven ¹⁷⁶.

Ook de *Stad Gent* kon niet langer meer verzwijgen wat algemeen bekend was en onder de titel „Ze liggen op de loer” schreef ze:

„Er is onenigheid in het liberaal kamp. Hierover zijn de mannen der duisternis zeer verheugd; maar hunne vreugde zal van korten duur zijn. De algemene stemming, die maandag moet plaats grijpen zal een einde aan den twist stellen... De liberalen zijn getrouw aan hun woord: allen, doctrinair en geavanceerd hebben zich op hun woord van eer verbonden voor de lijst die in de algemeene stemming der Associatie zal zegepralen, te velde te trekken. De mannen van den „Bien Public” rekenen zonder den weer, indien zij op de oneer en de woordverbrekking van de leden der liberale Associatie hunnen hoop vestigen!” ¹⁷⁷.

De *Journal de Gand* bewaarde eveneens een gematigde toon en bleef, ondanks de oorlogsbedreiging, de gevorderden haar „contradicteurs” en niet haar „adversaires” noemen. Ze liet echter verstaan dat men niet mocht vergeten dat er „des trahisons inconscientes” bestonden, want „devant l'ennemi, se séparer du gros de l'armée, c'est presque trahis” ¹⁷⁸.

Spijt hun hoop dat de belangrijke meningsverschillen op een scheiding zouden uitlopen, begrepen de clericale bladen toch zeer goed dat het artikel 24 een zeer sterk bindmiddel was tussen doctrinair en progressisten. Trouwens zij zijn het die ons de inlichtingen geven i.v.m. een ophanden zijnde transactie, die zou bestaan in „des hochets et des rubans pour les uns et des places dans la magistrature pour les autres” ¹⁷⁹, waaruit ze besluiten dat heel de ruzie slechts vooropgezette komedie is om zand in de ogen te strooien, het laatste bedrijf daarvan, zo beweren zij, zou zich de maandag afspelen.

Dat er ongetwijfeld iets dergelijks bij de liberalen werd betracht is logisch en dit wordt dan ook bewezen door een kleine maar niettemin venijnige mededeling door de *Bien Public*, n.a.v. de aankomst van METDEPENNINGEN in Gent uit Beieren, waar hij een kuur deed. De toon ervan is zo typerend voor de *Bien Public* dat we het wel belangrijk genoeg achten te citeren:

„Le V.F., Metdepenningen, G.M. de la loge Septentrion, vient d'arriver à Gand. On prétend qu'il a été mandé par les doctrinaires, pour interposer son influence et reconstituer par un coup d'autorité maçonnique, l'homogénéité fort compromise du libéralisme gantois.” en er onder:

„La loge la Liberté s'est réunie d'urgence, mercredi soir” ¹⁸⁰.

Venijniger kon het moeilijk!

(176) *Nouvelliste de Gand*, 14-X-1869/2, B: de jongeren zouden niet langer meer de Kerchove maar de Maere tot burgemeester wenschen.

— *Beurzencourant*, 14-X-1869/1, A.

(177) *Stad Gent*, 14-X-1869/1, A.

(178) *Journal de Gand*, 14-X-1869/1, B-C.

(179) *Nouvelliste de Gand*, 15-X-1869/1, D en 16-X-1869/1, C-D overgenomen door *Vlaemsche Land*, 17-X-1869/1, D; 2, A; *Beurzencourant*, 26-IX-1869/1, A en *Vlaemsche Leeuw*, 17-X-1869/1, C; 2 A.

(180) *Bien Public*, 15-X-1869/1, B.

Op 15 oktober werd aangekondigd dat de Algemene Vergadering, om de definitieve kandidaten voor de gemeenteraadsverkiezing, aan te duiden, zou doorgaan op maandag 18 en dinsdag 19 oktober in de Troonzaal van het Stadhuis ¹⁸¹.

In geval van ballotage zou de poll pas de woensdag plaatshebben. Alleen de leden van de Associatie, voorzien van hun lidkaart, zouden tot de stemming toegelaten worden. Daarna volgde de voorlopige kandidatenlijst zoals die door de Kiescommissie was opgesteld geworden ¹⁸².

Onder de negentien namen kwamen natuurlijk alle uittredende leden voor — behorend tot de verschillende nuances van de liberale partij — met daarnaast acht nieuwe namen, waarvan vijf door de progressisten aangeduid.

Derhalve zou de gemeenteraad zeker met drie radicalen verterkt worden, daar zeventien definitieve kandidaten moesten worden aangeduid; in het beste geval zelfs alle vijf. In dit licht vraagt de *Journal de Gand* zich dan ook af of het wel wenselijk is, daar toch rekening dient gehouden met de opinie van de overige liberale kiezers, niet-leden van de Associatie en ongeveer een tweeduizend in getal ¹⁸³.

In deze enkele dagen tijd — tussen 15 en 18 oktober — zou dan ook een hevige strijd ontbranden tussen de kranten van beide fracties omwille van hun voorkeur voor bepaalde personen.

De evolutie en het resultaat van deze pennetwist hebben we zo schematisch mogelijk trachten duidelijk te maken in de tabel van de kandidatenlijst ¹⁸⁴.

Het begon op 15 oktober toen *La Flandre* haar vrienden aanmaande op haar kandidaten te stemmen en verder elkeen vrij liet „à complèter la liste d'après ses sympathies personnelles,” met de verklaring: „leur succès sera notre triomphe, leur échec serait le nôtre...” ¹⁸⁵.

Zoals uit de tabel blijkt, waren er acht — waaronder drie uittredende leden. Dit stemt dus — met uitzondering van DE COSTER-WITTOCX — overeen met de vroegere inlichting van de *Bien Public*.

De mogelijke verklaring voor diens uitsluiting is:

— oorspronkelijk zal hij sympathiek geweest zijn bij de jongeren daar hij één van de enige gemeenteraadsleden was die zich, om in de kwestie van Terneuzen, onafhankelijk had getoond tegenover de regering ¹⁸⁶.

— wellicht heeft hij zijn sympathie verbeurd doordat hij, als lid van het Middencomité, medeplichtig is geweest aan de uitsluiting van de gevorderden door de Kiescommissie.

(181) Volgens het Vlaemsche Land, 13-X-1869/2, A zou deze beslissende zitting normaal vroeger moeten hebben plaatsgehad doch verdaagd zijn geworden wegens de verdeling in de schoot van de Associatie.

(182) Zie tabel blz. 51, kolom 4.

— P.A., Gent: aankondigingsbrief van 15 oktober 1869.

— *Journal de Gand*, 16-X-1869/1, D; *Gentsche Mercurius*, 17-X-1869/2, B.

— *Bien Public*, 17-X-1869/1, C met de reactie: „Il parait que MM. les doctriinaires se croient déjà chez eux, dans la maison communale”.

(183) *Journal de Gand*, 16-X-1869/1, D; 2, A.

(184) Zie tabel blz. 51, kolommen 6, 7 en 8.

(185) — *La Flandre*, 15-X-1869/1, C-D: Les candidats de *La Flandre*.

— Zie tabel blz. 51, kolom 6, vgl. met kolom 5, *Bien Public*, 5-X-1869/1, C.

(186) *Volksbelang*, 24-VII-1869/, A-B-C.

Voor de clericale bladen was het feit dat de progressisten reeds tevreden waren met acht kandidaturen (waaronder dan nog drie uittreedende leden en waarvan zelfs de meesten, behalve VAN DAMME en VNNDERHEYDEN, reeds voorkwamen op de lijst van de doctrinaire Associatie) het bewijs van een overeenkomst en zelfs van een toegeving van de zijde der jongeren; van daaruit ook meenden zij de nederlaag der jongeren te mogen profiteren ¹⁸⁷.

De *Stad Gent*, het voorbeeld van *La Flandre* volgend, beperkte zich tot het aanduiden van haar voorkeurkandidaten — onder wie natuurlijk alle uittreedende leden, als beloning dan voor „bewezen diensten”. Verder stelden zij drie nieuwe kandidaten voor met de volgende bemerking: „alhoewel deze onder de officiële geavanceerden niet te rekenen zijn zoo willen zij toch eenen waren en krachtigen voortgang.” Tenslotte lieten ze ieder toe om naar goeddunken drie van de vijf geavanceerden te kiezen, met uitdrukkelijke aanbeveling echter van J. VUYLSTEKE „een man van talent en vertegenwoordiger van de Vlaamsche zaak”. Ze lieten echter verstaan dat zij, mocht de keuze anders uitvallen, daarom toch niet zouden nalaten de verbintenis als eerlijke liberalen na te leven ¹⁸⁸.

Ogenschijnlijk klonk dit dus zeer gematigd, maar in feite bestond er een diepe tegenstelling tussen beide stellingnamen: de *Stad Gent* stelde alle uittreedende leden voorop maar *La Flandre* opteerde voor alle geavanceerden en vond derhalve slechts drie uittreedende leden waardig om herkozen te worden. Juist het feit nu dat alle overige uittreedende leden — met inbegrip dan nog van de burgemeester — door de jongeren niet waardig werden bevonden, konden de doctrinairers moeilijk verkroppen en ze gingen dan ook op hun beurt ten aanval over tegen wat ze ditmaal hun „adversaires” noemden. De *Journal de Gand* meende hierin eens te meer een bewijs te zien voor zijn stelling, dat het enkel om „une guerre de personnes” ging — een „Ote-toi de là que je m’y mette.” Want:

„En quoi ces trois conseillers ont-ils plus de titres que leurs collègues? Si l'on compare M. Voituron à M. le bourgmestre, l'on constate que les principes avancés du premier ne l'ont pas empêché d'accepter la place d'échevin dans un collège présidé par le second.

Y-a-t'il une mesure libérale progressive, démocratique même, proposée par M. Voituron ou M. Laurent que M. de Kerchove n'ait soutenue par sa parole et par son vote? Les services rendus à la ville par M. Voituron peuvent-ils se comparer à ceux que depuis 12 ans M. de Kerchove nous prodigue avec un dévouement qui ne n'est jamais démenti?

Et cependant M. Voituron est acclamé, M. de Kerchove est repoussé.” ¹⁸⁹

Hieruit bleek dus duidelijk dat de woede van de *Journal de Gand* de uitsluiting van DE KERCHOVE tot reden had. „Comme si l'on pouvait préférer le nain au géant,” merkt de *Bien Public* hierbij spottend op ¹⁹⁰.

(187) *Bien Public*, 16-X-1869/1, B-C; *Nouvelliste de Gand*, 16-X-1869/1, C-D; *Vlaamsche Land*, 18/19-X-1869/1, C-D.

(188) *Stad Gent*, 16/17-X-1869/1, B-C — zie tabel blz. 51, kolom 7.

(189) — *Journal de Gand*, 17-X-1869/1, D; 2, A.

— *Stad Gent*, 16/17-X-1869/1: Alle weken wat van Cies van Ghendt.

— *Stad Gent*, 18-X-1869/1, B-C.

(190) *Bien Public*, 18-X-1869/1, B.

De *Journal* besloot dan ook zijn pathetisch pleidooi met de hoop „Que l'Association libérale saura venger demain notre premier magistrat et ses collègues de cet acte de l'ingratitude"... Onmiddellijk repliceert de *Bien Public* spottend: „Il est vraiment dommage, au point de vue de l'art, que ces belles phrases puissent se traduire en trois mots: Sauvons la Caisse!"¹⁹¹.

De uiterste strijd tussen de aanhangers van beide fracties werd echter geleverd de dag van de algemene vergadering zelf. Het was ditmaal de coterie van het Middencomité, versterkt door haar bazuinen de *Journal de Gand* en de *Stad Gent*, die voor de verrassing zorgde door op het allerlaatste ogenblik met een voltallige lijst voor de dag te komen; daarop waren alle nieuwe kandidaten, gekend als vooruitstrevenden, geschrapt en vervangen door drie nieuwelingen, die waren voorgesteld geworden door twintig leden te weten:

- DE MEULEMEESTER A., voorzitter van de commissie van Hospiciën,
- GROVERMAN O., secretaris van de Kamer van Koophandel,
- RENARD-MARESKA, rechter bij de koophandelsrechtbank.

Daarenboven werden alle vrienden aangezet in de eerste kiesronde hun stem niet uit te brengen op de uittredende leden die door *La Flandre* werden gepatroneerd (nl. DE MAERE, LAURENT en VOITURON), „pour ne pas fausser le sens du scrutin". Het gold hier geen uitsluitingsmaatregel; alleen wilde men voorkomen dat zij, door het opeenstapelen van stemmen van beide fracties, een al te opzienbarende en onverdiende voorsprong zouden behalen op hun collega's¹⁹².

Even onbegrijpelijk als onverwacht kwam de brief van P. VOITURON waarin hij het beleid van de burgemeester trachtte goed te praten¹⁹³.

Was dit nu de werkelijke reden voor deze brief of stak er integendeel nog iets anders achter? Dit valt moeilijk uit te maken gezien de schaarse gegevens.

Een mogelijke veronderstelling is dat de vrees voorgoed uitgesloten te worden — gezien de kritiek die hij, zowel in eigen partijrangen als bij de oppositie, als schepen moest slikken en gezien ook de laatste maatregel van de *Journal de Gand* — wellicht ook een rol kan hebben gespeeld.

De *Nouvelliste* gaf spottend de volgende commentaar:

„Le grand et gros Charles se fesant épauler par le petit et mince Voituron! Est-ce assez de ridicule?" — waardoor hij liet verstaan dat de burgemeester met die hulp hoopte door het oog van de naald te kruipen¹⁹⁴.

(191) *Bien Public*, 18-X-1869/1, B.

(192) *Journal de Gand*, 18-X-1869/2, A en *Stad Gent*, 18-X-1869/1, B.

Zie tabel blz. 51, kolom 8.

— *Nouvelliste de Gand*, 18-X-1869/1, C en *Bien Public*, 19-X-1869/1, D.

— *Gentsche Mercurius*, 18/19-X-1869/2, D en *Gazette van Gent*, 18/19-X-1869/2, B.

(193) *Journal de Gand*, 18-X-1869/2, A en *Stad Gent*.

(194) *Nouvelliste de Gand*, 19-X-1869/1, C: het was tegelijkertijd een fysische en symbolische vergelijking.

— Dit was ook de mening van *La Flandre*, 29-X-1869/1, A-B-C die het een „certificat de bon conduite" noemde.

c. De Algemene Vergadering.

Deze had plaats nog dezelfde maandagavond, 18 oktober. Reeds te 17 u. was de Troonzaal vol en het aantal aanwezige leden werd geschat op een vier à vijfhonderd ¹⁹⁵. Volgens de *Bien Public* waren de twee partijen van het liberalisme voltallig op hun post. Vooral in het doctrinaire kamp was de magistratuur ruimschoots vertegenwoordigd. Verder wist men te berichten dat de vergadering zeer woelig was verlopen en dat D'ELHOUNGNE een scherpe redevoering aan het adres van de jongeren zou hebben uitgesproken ¹⁹⁶.

METDEPENNINGEN zat de vergadering, die op tweeëntwintig kandidaten een stem moest uitbrengen, voor.

De zitting werd geopend door een redevoering van GROVERMAN ¹⁹⁷ die verklaarde de kandidatuur in extremis te hebben aangenomen om de leden meer onafhankelijkheid in hun keuze te geven. Hij stelde zichzelf voor als zijn eigen opinie ¹⁹⁸. Terwijl voor hem de personen niets betekenen, de principes alles, verwijt hij de raadsheren hun zwakheid zowel op politiek gebied (in het doordrijven van de liberale opvattingen) als in het stoffelijk beleid (zoals b.v. in de onbezorgdheid voor de commerciële belangen van de stad).

Onverwacht werd DIERMAN-SETH (en met hem nog drie andere nieuwe kandidaten, allen tot de radicalen behorend) door BUSE geïnterpelleerd omwille van zijn steun aan de oppositie in 1854. VAN DAMME verklaarde geen vollediger programma te kunnen geven dan dat van de geavanceerden ¹⁹⁹ terwijl GEUQUIER de essentie van de radicale partij nogmaals nader bepaalde ²⁰⁰; J. VUYLSTEKE kwam, als liberaal flamingant, op voor de uitvoering van het liberaal programma van 1846 en verklaarde zich steeds bereid de vijanden van licht en beschaving met hand en tand te bevechten.

De reeks werd afgesloten door DE COSTER, wiens redevoering veel weghad van een pleidooi pro domo daar hij lid was van diezelfde gemeenteraad.

Vermits de poll, die na deze redevoeringen werd geopend, over twee dagen liep, konden de kranten op 19 oktober nog geen inlichtingen ver-

(195) Voor het verslag van deze algemene vergadering zie: *Journal de Gand*, 19-X-1869/1, B-C-D; 2, A; *Stad Gent*, idem.

— Beknopt verslag in *Bien Public*, 20-X-1869/1, D; *Nouvelliste de Gand*, 20-X-1869/2, B; *Gentsche Mercurius en Gazette van Gent*, 20-X-1869/2, B-C-D; 3 A.

(196) *Bien Public*, 19-X-1869/1 D; overgenomen door *Vlaemsche Land*, 20-X-1869/2, A.

(197) Deze redenering lokte een scherpe reactie uit bij de *Journal de Gand*, 19-X-1869/2, A toch liet het blad tevens zijn lezers verstaan, dat hij ondanks alles op de lijst werd behouden.

(198) De kandidatenlijst verenigde de meeste tegenovergestelde opinies, o.a. in de kwestie van de 11 p.c.-belasting, die hij „injuste et impolitique” noemde.

(199) Cf. het volgende hoofdstuk met bespreking van het Programma.

(200) Volgens de *Bien Public*, 20-X-1869/1, D, was Guequier één van de opstellers van *La Flandre* en Grootmeester van de loge „La Liberté”, dit in tegenstelling met een vroeger artikel (van 5-X-1869/1, B), waarin Delecroix grootmeester werd genoemd.

Daarbij merkte ze op: „Le discours de ce sombre personnage a obtenu un très-médiocre succès.”

schaffen. Wel wist de *Nouvelliste* te vertellen dat de doctrinairen „de la veille et du lendemain” naar de poll trokken gewapend met onvolledige stembiljetten ²⁰¹. Eveneens mocht men zich algemeen aan een nederlaag van de radicale partij verwachten, want: „les vieux grognards sont exaspérés et ils se sont formés en bataillon carré pour faire face à l'ennemi” ²⁰².

Voor het resultaat van de poll, te 1 u.30 in de morgen van 20 oktober bekendgemaakt, verwijzen we naar de algemene lijst in het schematisch overzicht ²⁰³.

Er waren: 491 stemmers,
2 nietige briefjes
245 v.m.

Vermits derhalve slechts zestien kandidaten de v.m. hadden bekomen en er zeventien te begeven zetels waren, ging op 20 oktober te 5 u. 's avonds, een ballotage door tussen RENARD-MARESKA en J. VUYLSTEKE.

De *Journal de Gand* verklaarde beide kandidaten waardig maar spoorde toch de vrienden aan op RENARD-MARESKA te stemmen, daar deze van de eerste stemronde af hun kandidaat was ²⁰⁴.

La Flandre daarentegen, voor wie het er op aankwam nog een kandidaat meer te hebben, sprak zich expliciet uit voor J. VUYLSTEKE ²⁰⁵.

Uitslag van de ballotage ²⁰⁶:

stemmers:	412
v.m.:	207
J. VUYLSTEKE:	242 stemmen
RENARD-MARESKA:	170 stemmen

VUYLSTEKE had het gehaald zodat hij, samen met GEQUIER — als kandidaten die het minst aantal stemmen hadden bekomen — in aanmerking kwam voor de tweede verkiezingsdag op 27 oktober, waarvan het mandaat na drie jaar een einde nam ²⁰⁶.

Ten einde de definitieve lijst vast te stellen waren aldus de leden van de Associatie drie dagen en één nacht met de stemming, de herstemming en

(201) *Nouvelliste de Gand*, 19-X-1869/1, D; 2, A.

(202) *Bien Public*, 19-X-1869/1, D; overgenomen door *Vlaemsche Land*, 20-X-1869/2, A.

(203) Zie Algemene Tabel blz. 51, kolom 9.

— P.A., Gent: resultaat op los blad.

— *Journal de Gand*, en *Stad Gent*, 20-X-1869/1, A; *Nouvelliste de Gand*, 20-X-1869/2, B.

— De overige kranten pas op 21 oktober.

(204) *Journal de Gand*, 20-X-1869/1, A.

(205) *La Flandre*, los blad, s.d.: „Het geldt te beslissen of de liberale partij boven een kandidaat, die in de onderkomiteiten de meerderheid behaald heeft, eenen op het laatste uur voorgedragen persoon zal verkiezen; of de *Stad Gent* bij de *Walén* een gemeenteraadslid moet zoeken, wanneer zich tegenover een *Vlaming* van geboorte, een *Vlaming* van hart en ziel bevindt.”

(206) P.A., Gent: op zelfde los blad als vorig resultaat.

Journal de Gand, 21-X-1869/1, B en alle overige kranten. De *Stad Gent* geeft 418 stemmers op.

de stemopening bezig geweest, waaruit men kon afleiden dat de strijd nog nooit zo levendig was geweest ²⁰⁷.

Voor de liberalen waren nu de huishoudelijke zaken afgedaan ²⁰⁸.

Alle kranten beantwoordden positief de oproep van voorzitter METDENNINGEN om elke discussie omtrent namen te beëindigen en om al hun pogingen aan te wenden om de aangenomenen te doen zegepralen ²⁰⁹.

La Flandre verklaarde echter uitdrukkelijk vanaf de donderdag haar vrijheid opnieuw te zullen opnemen om resultaten en gebruikte middels te bediscussieren ²¹⁰.

De voorspelling van de *Bien public*, een drietal weken voorheen gedaan, („si cette union tant désirée se réalise, ce ne sera pas, dans tous les cas, un mariage d'inclination, mais un mariage de raison”), bleek dus juist te zijn ²¹¹.

En effectief hield ieder zich aan zijn woord, zodat men voorlopig, in wat voor liberale krant ook tevergeefs naar een verklaring voor de val van de kandidaten zocht. Al hun aandacht richtten zij nu op de oppositielijst. Met het oog op die verkiezingsstrijd kwamen de ondercomités nog tweemaal bijeen, nl. op 21 en 23 oktober; daarover zijn ons echter geen gegevens bekend.

Het is dan ook uit de cijfers en de bespreking van de poll door de tegenstrevers dat men enige uitleg kan halen. Immers ook voor de oppositie kwam het er op aan zoveel mogelijk de liberalen in discredit te brengen en zo weinig mogelijk over hun eigen kandidatenlijst te spreken.

Frappant is natuurlijk de nederlaag van het jonge liberalisme:

- vier van zijn kandidaten hebben een totale nederlaag geleden: VOITURON, RENS, VANDER HEYDEN en VAN DAMME.
- VUYLSTEKE wordt slechts langs het poortje van de ballotage binnengelaten en dan nog in zekere zin uit clementie, daar de *Journal de Gand* de kandidatuur van RENARD-MARESKA slechts pro forma had staande gehouden ²¹².
- resten dan nog GUEQUIER-DUTRY, hun chef (die juist op de kop de vereiste v.m. had behaald) en tenslotte LAURENT en DE MAERE, die eveneens aan de staart van de lijst prijkten en dan nog uittredende leden waren.

Wat is nu de verklaring hiervoor?

1. Dat de drie uittredende leden die de sympathie van de jongeren genoten achteraan op de lijst voorkomen, bewijst dat de oproep van de doctri-

(207) Volksbelang, 23-X-1869/1, B.

(208) Stad Gent, 21-X-1869/1, A: „De familie-strijd is dus volstreden”.

achten.
(209) Betreft het art. 24 van het reglement waaraan alle leden zich gebonden
(210) *La Flandre*, 22-X-1869/1, A. Dit zou inderdaad zo blijken te zijn want op 29-X-1869/1, B-C-D verscheen een uitvoerig artikel met de bespreking.

(211) *Bien Public*, 5-X-1869/1, C.

(212) Van de *Bien Public*, 21-X-1869/1, C vernemen we dat Renard-Mareska i.p.v. zich met de verkiezingen in te laten, de genodigde was van generaal Prim te Madrid.

nairen — slechts in de tweede ronde op hen te stemmen — is nagevolgd geworden.

En dit bewerken, zegt *La Flandre*, „n'est rien pour nos faiseurs aux prix d'une petite satisfaction de vanité réclamée par un de leurs gros bonnets,"²¹³.

2. Dit nam echter niet weg dat DE MAERE en LAURENT nog voldoende stemmen behaalden, terwijl VOITURON daarentegen op het slagveld achterbleef. Er moeten in die uitsluiting dus nog andere elementen een rol hebben gespeeld. Zijn nederlaag betekende dan ook wel een uitspraak door de Liberale Associatie op zijn beleid én als schepen van openbare werken én als gemeenteraadslid.

Voor de *Bien Public* hadden twee motieven duidelijk daartoe bijgedragen²¹⁴:

— vooreerst moet zijn brief (waarin hij zich „in extremis" solidair verklaard had met het politiek en administratief beleid van de burgemeester) enerzijds de vooruitstrevenden gefirriteerd hebben met het gevolg dat wellicht een groot aantal onder hen zijn naam hadden geschrappt; anderzijds moet hij er niet meer in geslaagd zijn om op het laatste ogenblik de vijandige houding van vele ouderen te verzoenen²¹⁵. „M. Voituron, homme entre deux âges, s'est donc aussi trouvé entre deux camps."

— tenslotte heeft de doctrinaire coterie, met de hoop aldus de oppositie te ontwapenen, alle grieven tegen het gemeentelijk bestuur op hem geladen doo.r.m. de taks van 11 p.c. voor zijn schepping te doen doorgaan²¹⁶. In elk geval was voor de *Bien Public* „l'échec infligé à M. Voituron, surtout lorsqu'on reflouait de vieilles frégates comme M. Lebègu en AngeVandenberghé, au point de vue du parti libéral un acte d'ingratitude et de lâcheté."²¹⁷

Volgens de *Beurzencourant* had VOITURON zijn mislukking te wijten aan twee ongelukkige brieven: één over de beerruimers en één over de Heer Burgemeester²¹⁸.

Ook de *Nouvelliste*²¹⁹, die steeds iets meer schijnt te willen weten dan alle andere kranten, tracht te verklaren waarom DE MAERE 43 stemmen meer heeft behaald dan VOITURON, hoewel ze elkaar evenaren zowel als gewezen of actief schepen van openbare werken als wat de gunst van *La Flandre* betreft. Het verschil ligt hem echter hierin, schrijft het blad, dat de eerste voorzitter is van de Koormaatschappij — waarvan vele leden deel uitmaken van de Liberale Associatie en hem derhalve hun stem hebben gegeven²²⁰ — terwijl VOITURON van geen enkele kring aan het hoofd staat.

(213) *La Flandre*, 29-X-1869/1, C.

(214) Cf. *La Flandre*, 29-X-1869/1, B-C-D: zelfde oordeel

(215) Cfr. *La Flandre*, 29-X-1869/1, B-C-D: zelfde oordeel.

(216) Verder werd hem zijn stijfhoofdigheid aangewreven, zijn stemming met de minderheid tegen het station van de Brugse poort in de zaak van de ringsspoorweg e.a. onnodige ontwerpen van werken: Volksbelang, 18-X-1869/1, A-B.

(217) *Bien Public*, 24-X-1869/1, C.

(218) *Beurzencourant*, 22-X-1869/1, B.

(219) *Nouvelliste de Gand*, 23-X-1869/1, C.

(220) Om lid te zijn van de Liberale Associatie en er stemrecht te hebben moest men niet noodzakelijk op de kiezerslijst staan.

Wat ten slotte de burgemeester betreft, die aan het hoofd van de lijst komt te staan met 377 stemmen op 491, besluit de *Nouvelliste* ²²¹ dat hij dus enkel van de zijde der radicalen vijandigheid moet hebben ontmoet en dat dezen, gezien hem 114 stemmen ontbreken, ongeveer het vierde deel van de aanwezige leden moeten hebben gevormd. Daarenboven merkt hij op dat deze 377 stemmen dan nog voor een groot deel kwamen van alle kiezersambtenaren, functionarissen en de magistratuur, die bijna „om den brode” verplicht waren hem zijn stem te geven. Dit alles weggelaten, zo besluit hij, heeft de burgemeester een 220-tal stemmen verkregen van niet-vooruitstrevende liberalen, waarbij dan nog zijn hoge sociale positie, zijn invloed als burgemeester, zijn voorzitterschap van talrijke instellingen en de propaganda van zijn pers ²²² een belangrijke rol hebben gespeeld.

Ook wat de bijeenkomst van de *undercomités* na de poll betreft, verschaft alleen de *Nouvelliste* ons inlichtingen; de inhoud ervan moet echter zeer kritisch worden beschouwd ²²³.

Zo zou de bijeenroeping op 21 oktober tot oorzaak hebben gehad: de beslissing van de coterie om A. DE MEULEMEESTER van zijn kandidatuur te doen afzien ten gunste van VORTURON ²²⁴.

Ten slotte geeft de *Nouvelliste* nog een verslag over een vergadering ²²⁵ die zou hebben plaatsgehad voor de kopstukken van de liberale partij op vrijdag 22 oktober te 7 u. 's avonds in een kring op het Wapenplein; een compromisoplossing in het vooruitzicht van de strijd zou op het programma gestaan hebben, dit om een eind te stellen aan het schisma in de liberale rangen. Ook van dit verslag lijkt ons de echtheid twijfelachtig hoewel de inhoud ervan daarom niet noodzakelijk van alle grond ontbloomt is ²²⁶.

Op 23 oktober verscheen dan het Manifest van de Liberale Grondwettelijke Vereniging met de definitieve kandidatenlijst ²²⁷.

D. Laatste fase van de kiespolemieek vóór de beslissing.

Het verschil van zienswijze tussen doctrinairen (of „ouden”) en geavanceerden (of „jongen”) ²²⁸ zou dus geen rechtstreekse invloed hebben op de uitslag van de gemeenteraadsverkiezing doordat de splitsing in de liberale partij zich dan toch niet had voltrokken.

(221) *Nouvelliste de Gand*, 23-X-1869/2, C.

(222) Hiermee wordt vnl. de *Journal de Gand* bedoeld „dont il dispose quasi propriétairement.”

(223) Een bewijs te meer voor de soms weinig geloofwaardigheid van de *Nouvelliste de Gand* als bron, maar typisch voor de manier van oppositie voeren.

(224) *Nouvelliste de Gand*, 21-X-1869/2, B.

(225) *Nouvelliste de Gand*, 25-X-1869/1, C-D: *Compromis doctrinaire de 1869* of „le black friday du libéralisme.”

Over deze vergadering echter wordt door de andere kranten geen woord gerept. Wel weten we dat de tweede bijeenkomst van de *undercomités* plaats had op 23 oktober.

(226) Cf. *Nouvelliste de Gand*, 15-X-1869/1, D.

(227) Zie tabel blz. 51, waarop we de definitieve kandidaten hebben onderstreept.

(228) Zij werden ook nog progressisten, gevorderden, radicalen, jacobijnen, republikeinen en geaffameerden genoemd.

Derhalve werden slechts twee kandidatenlijsten aangeboden: die van de „Libérale Grondwettelijke Vereeniging”, met een doctrinaire meerderheid, en die der „Vrije Burgers”, ook „lijst der elfpercentmannen” genoemd, door het „Vrij Kiezersgenootschap”, gepatroneerd.

De laatste dagen vóór de beslissing zou vallen besteedden de kranten van beide partijen hun kiespolemieek enerzijds aan het bekampen en het belachelijk maken van manifest, programmapunten en kandidaten van de respectieve tegenstrever, anderzijds aan het verdedigen van eigen programma en stellingname en aan het aanbevelen der eigen kandidaten.

De liberalen, die van deze verkiezing vooral een politieke zaak maakten²²⁹, zetten er alles op om hun kiezers in te hameren dat men wel degelijk met een klerikale lijst zou te kampen hebben — „car, ce sont des masques qu'on nous montre: le jésuitisme est dessous”²³⁰.

Derhalve moest de strijd als zeer ernstig worden beschouwd.

Een eerste bewijs dat de „Maatschappij Momus en Cie”²³¹ geheel de katholieke partij tot steun zou hebben werd gevonden in een convocatiebrief, getekend door SOUDAN, — brief waarin de leden van de „Union conservatrice et constitutionnelle de l'arrondissement de Gand” werden uitgenodigd tot de bijeenkomst van de ondercomités, die dezelfde avond nog (om 7 u. in de „Cercle Catholique”) plaats zou grijpen om zich met de gemeenteraadsverkiezingen bezig te houden²³².

Een tweede argument werd gevonden in de manier waarop het Manifest door de verschillende klerikale bladen (w.o. in de eerste plaats de *Bien Public*) gelanceerd en onthaald werd. Alhoewel de *Bien Public* zich aanvankelijk principieel distancieert van de vrije burgers, omdat uit hun manifest een soort van onverschilligheid blijkt „à l'égard des grands intérêts religieux dont nous nous sommes faits dans la presse les défenseurs et les gardiens” en waartegen alle bestaande grieven van materiële aard niet kunnen opwegen²³³, schrijft zij toch 's anderendaags:

„La liste de l'opposition est avant toute chose, à nos yeux, l'antithèse de la liste de l'hôtel-de-ville. Voilà pourquoi nous croyons, qu'il est du devoir et de l'intérêts des catholiques d'appuyer un mouvement dont ils n'ont pas pris l'initiative. Ils voteront *pour* la liste de la société électorale libre parce qu'un tel vote est, dans les circonstances actuelles, le seul moyen

(229) De progressisten beschouwden, naast de politieke en principieel godsdienstige factoren, ook de stoffelijke en administratieve als belangrijk bij een gemeenteraadsverkiezing.

(230) Journal de Gand, 22-X-1869/2, C.

(231) Spotnaam voor F. Mommens, secretaris van het „Komiteit van het Gentsche Vrij Kiezersgenootschap”.

(232) La Flandre, 22-X-1869/1, B, overgenomen door Volksbelang, 23-X-1869/2, C: meldt de convocatiebrief onder ogen te hebben.

— reactie Stad Gent, 23/24-X-1869/2, B: „De mannen van de *Bien Public* hebben al de kosters en kerkbedienden opgetrommeld, om ze het ordewoord te geven. Geheel de zwarte benden zal dus dinsdag en woensdag op haren post zijn.”

(233) *Bien Public*, 23-X-1869/1, B-C: „Dès lors, les nouveaux candidats ne sont pas les candidats de notre choix: nous pouvions utilement leur confier la gestion des affaires purement matérielles de la commune... mais son triomphe ne sera pas le nôtre... Si, au contraire, la coterie ministérielle devait l'empporter nous regretterions, ... mais enfin ce n'est pas nous qu'elle aurait vaincus”...

efficace de voter *contre* la coterie doctrinaire et d'affranchir la cité de ce joug." ²³⁴.

Praktisch gezien — met het oog op de verkiezing zelf — veranderde deze principieel-ideologische stellingname van de *Bien Public* en Cie niets aan de realiteit, die bekend stond in de daadwerkelijke deelname van de katholieken aan de stemming. Men mocht dus wel degelijk van een coalitie *Bien Public - Beurzencourant - Nouvelliste* gewagen ²³⁵.

Trouwens, het valt niet te betwijfelen dat de liberale bladen zeer goed wisten dat deze nieuwe kandidaten niet als die van de katholieken konden worden beschouwd ²³⁶.

Maar als rechtstreekse betrokkenen in de kiesworsteling, die ongetwijfeld voor ernstig mocht doorgaan, was het voor hen slechts een stap — tactisch gezien ook de enige die iets kon opbrengen — om van de oppositielijst de lijst van de *Bien Public* of van de Jezuïeten te maken ²³⁷.

Voor hen is het dan ook duidelijk dat de kleurloosheid ²³⁸ van programma en kandidaten opzettelijk bedoeld werd de katholieken des te beter in staat te stellen zich ervan te bedienen om hun politiek te voeren ²³⁹. Aan de kandidaten van de oppositie als zodanig besteedden de liberalen niet zo veel aandacht. Ook hier immers kwam het er vooral op aan hen voor jezuïeten, nulliteiten of baatzuchtigen te doen doorgaan, al naargelang het hen paste ²⁴⁰.

Daaronder bevonden zich de katholieken en de onvermogens van 1854 ²⁴¹; verder de reeds vroeger „afgekookten” HEBBELYNCK, avoué en

(234) *Bien Public*, 24-X-1869/1, B-

cf. *Vlaemsche Leeuw*, 24-X-1869/2, B-C; 3, A: „En waerom, katholieken, zouden wij met de Elf-per-cent samenspannen? Het is niet om aan hunne lijst den zegepraal te geven, maar wel van de gelegenheid waer te nemen om de *Loriassen* aan de deur te werpen ... Weg dan met de *Loriassen*! Komt dan allen naar de kiezing en kiest voor de onafhankelijke lijst der Vrije Burgers, de Elf-per-cent!”

(235) *Journal de Gand*, 24-X-1869/1, C.

— *Stad Gent*, 23-X-1869/2: Alle weken wat...

(236) *Journal de Gand*, 24-X-1869/1, C: „Qu'importe qu'il (*Bien Public*) les désavoue, s'il les protège et s'il leur apporte, comme il le promet implicitement les voix de son parti? Par eux-mêmes ils ne sont rien”...

(237) *Journal de Gand*, 25-X-1869/1, C: „La liste recommandée par le *Bien Public* est bien la liste des Jésuites.”

(238) *Bien Public*, 24-X-1869/1, B.

— *La Flandre*, 25-X-1869/Supplém., 1, B: „Un mot résume ce programme: impuissance”.

— *Volksbelang*, 23-X-1869/2, A-B: „... de berg die eene muis baarde is maar een heel zwak beeld om de nietigheid van het verschenen programma af te schetsen.”

(239) *Journal de Gand*, 25-X-1869/1, D: „Leur programme est l'aveu d'une nullité complète, mais le jésuite est derrière pour y donner un sens et faire mouvoir les pantins communaux... Ce ne sont pas des têtes, ce sont des boules, mais cela suffit aux meneurs de l'ultramontanisme pour gouverner Gand par personnes interposées. Plus celles-ci sont nulles, plus l'influence des Jésuites est grande... Leus système n'est pas d'occuper tout de suite la place eux-mêmes, ces mannequins, qu'ils font mouvoir, leur servent à la fois d'instruments et de moyen de transition. On leur fait préparer les voies et l'on arrive ensuite...”

(240) *Journal de Gand*, 24-X-1869/1, C.

(241) o.a. de Meersman en Speelman, in 1854 lid van het comité van de „Nieuwe Kiesvereniging”.

die ongelukkige SNELLAERT²⁴²; vervolgens ook de „onbaatzuchtige” en meestal afgevallene liberale bouwkundige ondernemers, die als enig doel hadden zichzelf aan de belastingen te onttrekken²⁴³; en tenslotte de advocaten, hopen op een plaatske.

Wel drukt de *Journal de Gand* zijn verwondering uit CLAEYS-WATERLOOS op de lijst aan te treffen: „Comment est-il possible qu'un homme comme lui se compromette en pareil milieu”. Wat toch wijst op een zeker algemeen respect dat hij onder zijn medeburgers moet hebben genoten²⁴⁴.

Ondanks de verklaring van *La Flandre* (dat zo er drie of vier „libéraux faux-teint” bijwaren, de rest van de „plus pure farine cléricalle” was), kan men toch moeilijk loochenen dat de (weliswaar ex)-liberalen vrij talrijk op de lijst voorkwamen; zelfs zes oud-leden van het 11 p.c. comité waren erbij²⁴⁵.

Tegenover de *Beurzencourant*, die om de oppositielijst aan de Vlaamsgezinde kiezers aan te bevelen, de naam SNELLAERT vooropzette stelde het *Volksbelang* de kandidaten DE MAERE en VUYLSTEKE, door diezelfde *Beurzencourant* bestreden — alhoewel de Vlaamse zaak geen dieper overtuigende en talentvoller verdedigers kon tellen²⁴⁶.

De klerikalen — die hun kiespropaganda volledig hadden gevoerd tegen de doctrinaire coterie in en dit met het doel de gehate partijpolitiek uit het stadhuis te verbannen om er alleen nog de stoffelijke en administratieve plaats in het Rijk zou bekleden — zegden, nu de eenheid in de liberale partij was behouden, de „Lijst van de kandidaten der Meeting”²⁴⁷ hun volle steun toe voor de kiesdagen.

Op het verwijt van de liberalen, dat hun programma uitblonk door kleurloosheid en onbenulligheid antwoordden ze met er op te wijzen dat ook zij in hun manifest niet in staat bleken de zo talrijke en gefundeerde grieven te weerleggen, tenzij dan door het versleten argument „le cléricalisme, l'ennemie commun”²⁴⁸.

Het leeuwenaandeel van hun polemië ging naar de liberale kandidaten. Vermits de liberalen hun tegenstrevers voor jezuïeten uitscholden, zouden de katholieken op hun beurt dezelfde tactiek toepassen. Zij wezen er dan ook op dat de gemeenteraad gebukt ging onder het juk van de coterie, die

(242) Hebbelynck : entré en 1857 au conseil comme avancé et même rouge, il en a été expulsé en 1863 comme clérical.

— Snellaert : kandidaat van de Nouvelliste de Gand in 1860, „le candidat perpétuel”.

— Volksbelang, 25-X-1869/1, D : „Beide hebben, men weet niet hoe dikwijls, hunne kazak gekeerd, en zij werden er dan ook telkens op bedroevende wijze door de kiezers voor gestraft.

(243) Boterdaele en Lion.

(244) Hij zal van de oppositiekandidaten het hoogste aantal stemmen behalen.

(245) Volgens *Beurzencourant*, 23-X-1869/1, A zijn er van de 17 kandidaten, door de vrije meeting voorgedragen, 14 of 15 liberalen, als zodanig door iedereen te Gent gekend. Zie ook lijst blz. 40.

(246) *Beurzencourant*, 24-X-1869/1, C en *Volksbelang* 25-X-1869/1.

(247) *Beurzencourant*, 23-X-1869/1, A : „...”, waarop de Handel, de Nijverheid, de Wetenschap, de Geleerdheid, de Eigendom en de Eigenlijke Burgerij vertegenwoordigd zijn...”

(248) *Bien Public*, 25-X-1869/1, C.

zelf haar meest slechte ingevingen rechtstreeks van de vrijmetselaars-loges ontving ²⁴⁹.

Verder wezen ze er op dat de kandidatuur van DE MEULEMEESTER die samen met DU BOIS tot het bestuur van de Burgerlijke Godshuizen behoorde, een stap verder was in de richting van het persoonlijk bewind en de onmogelijkheid op controle ²⁵⁰. Eveneens laakten zij het voortdurend toenemen van het aantal vreemdelingen in de Raad ²⁵¹.

En vol hilariteit verklaarden zij dat hun taak ten zeerste vergemakkelijkt was door de fraaie beschrijvingen die doctrinair en progressisten elkaar ten tijde van de twist hadden toebedacht en waaruit ze nu gretig konden putten ²⁵².

De dag vóór de verkiezingen echter werden nog eens alle kandidaten duchtig over de kam geschoren ²⁵³; daarbij bleek men het vooral op DE KERCHOVE en LAURENT gemunt te hebben.

Voorlopig zullen we slechts een typisch gezegde van de *Bien Public* aanhalen: „M. Laurent est le chef de ceterie doctrinaire dont M. le comte de Kerchove-Delimon n'est que la caisse”. ²⁵⁴.

Welke betekenis de katholieken, en dan vooral de *Bien Public*, aan de naam LAURENT hechtten, zal duidelijk blijken n.a.v. de ballotage, op 27 oktober, tussen hem en CLAEYS-WATERLOOS.

Eensgezind echter waren de kranten van beide gezindheden in hun oproep tot de kiezers, de dag vóór de stemming, allen op post te zijn en zich niet aan „mengeling” te bezondigen.

Voor de liberalen gold het hier wel degelijk „une lutte catholique”, zodat het ordewoord „geene triage!” moest opgevolgd worden. Vooral echter speculeerden ze op het fiere karakter van de *Gentenaar* die de belediging — „door de mannen der zwarte bende de treffelijke en aloude hoofdstad Van Vlaanderen aangedaan, enkel door de voorstelling van zulke lijst van overloopers” — morgen zouden weten te wreken ²⁵⁵.

Ook de katholieken, die begrepen dat alle moeite tevergeefs zou zijn geweest zo hun mannen niet allen de gemeenteraad kwamen aanvullen, pro-

(249) *Nouvelliste de Gand*, 23-X-1869/1, A.

(250) *Bien Public*, 22-X-1869/1, B; overgenomen door *Beurzencourant*, 24-X-1869/1, B.

(251) *Bien Public*, 22-X-1869/1, C; *Beurzencourant*, 24-X-1869/1, B; *Vlaemsche Leeuw*, 24-X-1869/2, A-B.

(252) *Bien Public*, 23-X-1869/1, C-D.

— *Nouvelliste de Gand*, 24-X-1869/1, C-D; 2, A-B-C: „Les libéraux peints par eux-mêmes”.

(253) Zo wedijverden „Klauwkens” en „Cies van Ghendt” in het bespotten van hun respektieve tegenstrevers. Zie *Vlaemsche Leeuw* 25-X-1869/ „De lijst van 't winkelke” en de *Stad Gent*, 23/24-X-1869/1, C; 2, A: de „Vrije Kandidaten”.

(254) *Bien Public*, 25-X-1869/1, B.

(255) *Journal de Gand*, 25-X-1869/1, D; 3, A.

— *Stad Gent*, 25-X-1869/1, C: „Nu komt de katholieke partij in het veld met een gestolen vaandel en met eenen afgetroggelden naam. Een *Gentenaar* die nog een beetje van dat oud goed bloed in het lijf heeft, mag niet thuis blijven.

— *Volksbelang*, 25-X-1869/1, C: „Wie denken zij dan voor den gek te houden? De Gentsche kiezers herkennen de klerikale vossen onder hunne onafhankelijke en onschuldige lammerhuiden.”

pageerden: „Man voor man! Lijst voor lijst! Ridder om mis!” Voor de *Beurzencourant* mochten „geene bekrompene overwegingen, geene persoonlijke voorkeur of tegeningenomenheid de bovenhand halen op de hoogste belangen die op het spel stonden”²⁵⁶.

Opmerkenswaardig is het ook wel dat beide partijen, op de vooravond van de verkiezingen, het belangrijk genoeg vonden een woordje tot de herbergiers te richten, waaruit kan worden afgeleid dat ook hun houding in de kiesbalans doorwoog²⁵⁷. Het was de *Stad Gent* die de herbergiers — dat slecht gespuis, het schuim der samenleving, dat buiten de wet moet worden gesteld — verwittigde, dat zij zich bij een klerikale overwinning zeker aan een schrapping van de kiezerslijst mochten verwachten²⁵⁸.

Van beide kanten werd hen tevens hun ondergang voorspeld zo de eventuele tegenstrever het mocht halen. Volgens de liberalen lokten de steeds talrijker wordende congregatiën en klerikale drankhuizen, die aan verminderde prijs bestelden, steeds maar meer volk uit de herbergen; volgens de klerikalen was het daarentegen LAURENT die de pinten in zijn patroonschappen aan 10 ct., i.p.v. 12 ct., verkocht.

HOOFDSTUK III.

MANIFESTEN, ARGUMENTEN EN GRIEVEN IN DE VERKIEZINGSSTRIJD

A. Betekenis van de gemeenteraadsverkiezingen.

De liberale administratie, die zich nu voor de vierde maal aan het kiezerskorps aanbood, was ontsproten uit de hevige strijd van 1857 met de klerikale partij. Deze was het die zich nu opnieuw trachtte te verheffen — zij het dan onder het mom van de „Vrije Burgers” en bij middel van uitbuiting van enkele mistevredenheden, onvermijdelijk voor om het even welk actief bestuur.

Voor de liberale partij kwam het er dus op aan enerzijds een oordeel te vellen over de afgelopen taak van de uittredende gemeenteraadsleden, anderzijds strijd te voeren tegen de oppositie.

Daarenboven bleek reeds uit het vorige hoofdstuk dat er een grote tegenstelling bestond in de schoot van de liberale partij, met aan de ene kant de doctrinair en aan de andere kant de progressisten.

De gemeenteraad nu, die voor de meerderheid bestond uit aanhangers van de doctrinaire coterie, kreeg derhalve af te rekenen met een dubbele kritiek, waarbij die van de progressisten wel het meest doorwoog — wat hoger reeds is gebleken en wat eveneens uit deze verdere uiteenzetting zal blijken.

(256) *Beurzencourant*, 25/26-X-1869/1, B en 1, D: 2, A.

(257) *Stad Gent*, 25-X-1869/1, C; 2, A; *Vlaemsche Leeuw*, 24-X-1869/1, C.

(258) Dit gebeurde inderdaad door de wet van 24 november 1871 zoals we reeds hoger hebben besproken (cf. blz. 6).

Wat echter nog een grotere betekenis en draagwijdte aan deze gemeenteraadsverkiezingen gaf, was de uitdrukkelijke verklaring dat het doctrinair systeem in zijn geheel aan de beoordeling van het kiezerskorps zou onderworpen worden ²⁵⁹.

In juni van het komende jaar hadden immers de algemene verkiezingen plaats en die zouden beslissen over het al of niet aanblijven van het doctrinaire ministerie FRÈRE-ORBAN. Voor de uitslag mocht zeker het ergste gevreesd worden, daar het voor drie jaar met zoveel moeite gekozen ministerie, volgens de progressisten niets verricht had dat tegen de moeite van die zegepraal kon opwegen ²⁶⁰.

Wanneer men dan nog in acht neemt dat de deputatie van Gent, met haar zeven leden, bijna altijd besliste over de meerderheid in de Kamer en dat het bestuur van het land derhalve grotendeels van Gent afhing, mocht men zich alvast aan een hevige kiesstrijd verwachten ²⁶¹: Te Gent zelf immers bedroeg het verschil tussen de twee partijen slechts enkele stemmen.

De verhouding, zo gesteld, doet ons de uitzonderlijke betekenis van deze gemeenteraadsverkiezing begrijpen, alsook de toon die de kranten aangaande eisen en grieven aansloegen; vooral *La Flandre* wierp zich hier op als tolk toen ze verklaarde:

„... C'est à nous, Gantois, à rendre le ministère aussi humble, complaisant et soumis qu'il est actuellement arrogant et obstiné. Que l'administration communale traite avec le Gouvernement, non plus de vassale à suzerain, mais bien, comme il convient à des Flamands de puissance à puissance; qu'elle lui déclare que le redressement complet de nos justes griefs est une condition sine qua non de son appui aux candidats ministériels dans les élections de juin prochain, portant une question de vie ou de mort pour le ministère lui-même...” ²⁶².

Trouwens de algemeenheid van deze verkiezingen — daar ze plaatsgrepen in al de gemeenten van het land — zou net als in 1857 toen het kotholiek ministerie gedwongen werd zijn ontslag te geven, toelaten onmiddellijk een nieuwe richting aan de loop der zaken te geven ²⁶³.

Ook de klerikale bladen zagen de betekenis van deze gemeenteraadsverkiezing in een dubbel licht.

Enerzijds werd dus ook het doctrinaire ministerie, „aan wiens hoofd zijne

(259) *La Flandre*, 20-VIII-1869/1, A-B-C: „Car, il ne faut pas s'y tromper, c'est le ministère et la majorité parlementaire — plus que l'administration communale — qui sont en cause, tant celle-ci s'est laissé amoindrir par sa complaisance et sa soumission envers le pouvoir central dont elle n'est plus que l'humble satellite...”

(260) *Volksbelang*, 3-VIII-869/, B-C-D.

(261) *Destanberg D.*, op, cit., blz. 184.

— *Journal de Gand*, 14-X-1869/1, B-C.

(262) *La Flandre*, 20-VIII-1869/1, A-B-C.

(263) *Volksbelang*, 2-X-1869/1, A-B: „... Twaalf jaar lang waren de liberalen aan het hoofd der zaken en, hoeven wij het te zeggen? Zij beantwoordden geenszins aan den wil van het volk. ... Deze mannen hebben dus hunnen tijd geleefd. Het volk heeft zich van hen afgetrokken en zij moeten vallen. Zij wankelen, een laatste stoot en zij liggen ter neer. Maar wie zal hen die toebrenge? De gemeenteraadsverkiezingen zullen dat, indien men ellendige kwestien van personen kan wegschuiven om alleen op het terrein der principen te treden; indien men niet spreekt van M. dezen of genen, maar van de verdedigers van dit stelsel, van dezen grondregel...”

Majesteit Frère I zich bevindt', er rechtstreeks in betrokken ²⁶⁴. Anderzijds verklaarden ze overduidelijk de worsteling met de „vermolmd schijnliberale coterie van het stadhuis" aan te gaan op het terrein van het algemeen belang van de stad, dat door een slecht bestuur op de deerlijkste wijze was gekrenkt geworden ²⁶⁵. Derhalve wensten zij geen partijpolitiek meer maar voor alles administratie, met een speciale aandacht voor de financiële problemen ²⁶⁶.

Zo bekeken kregen de *Journal de Gand* en de *Stad Gent* derhalve de zware taak in deze kiespolemie niet alleen hun beheer van de stad te verantwoorden maar ook dit van het land, en dit zowel op politiek, godsdienstig, zedelijk, administratief en economisch als op sociaal gebied. Tegenover de progressisten moest elk terrein afzonderlijk, tegenover de „Vrije Burgers" en katholieken vooral het administratief beleid, verantwoord worden.

B. Standpunten en visies van La Flandre - commentaar.

Op 3 september lanceerde *La Flandre* haar manifest ²⁶⁷. Dit vormde zo'n homogeen en concreet geheel dat elke kiespolemie omtrent grieven en programma's, door kranten van om het even welke ideologie, als reacties — zo negatieve als positieve — en variaties daarop kunnen worden beschouwd. wat derhalve een verdere bespreking in het licht van dit manifest ten volle verantwoordt.

Wat eisten nu — in concreto *La Flandre*, maar met haar alle progressisten — van de toekomstige gekozenen?

§ 1. En politique:

1° Au point de vue de l'indépendance et de l'autonomie de la commune ²⁶⁸.

(264) Vlaemsche Leeuw, 17-X-1869/2, A-B: „Frère-Orban, uw afgod, aartsdoctrinair, voor wien uwe meester (Journal de Gand) en gij (Stad Gent) ũ plat op den buik legt als Chineesche Mandarijnen voor den Zoon der Zonne"...

— Vlaemsche Leeuw, 22-X-1869/1, C-D: ... „De uitslag van de verkiezingen der toekomende week zal onze bestuurders zeer tegengaen. In feite zou het een aansporing moeten zijn om het staetsroer te verlaten. Doch hiervan geen kwestie..."

(265) Vlaemsche Land, 21-X-1869/1, C-D.

— Nouvelliste de Gand, 10-X-1869/1, C-D.

— Beurzencourant, 14-X-1869/1, A: „Wij herhalen het: ditmaal is er slechts ééne kwestie in het spel, maar 't is ook de grootste, de levenskwestie: Bestaan of niet bestaan."

(266) Bien Public, 3-X-1869/2, en Nouvelliste de Gand, 6-X-1869/1, D: artikel uit Gazette de Liège „Le caractère principal, essentiel des futures élections sera presque partout dans les grandes villes du moins, le même, la question financière domine et doit dominer".

(267) La Flandre, 3-IX-1869/1; B-C-D: hiervan werd het schema totaal overgenomen.

— Volksbelang, 16-X-1869/1, A-B: verklaart dat het programma van La Flandre hetzelfde is als dit waarvoor het Volksbelang steeds heeft gestreden.

(268) Behalve manifest, zie ook: La Flandre, 20-VIII-1869/1, A-B-C; 7-IX-1869/1, B; 1-X-1869/1, B-C — Volksbelang, 7-VIII-1869/1, A-B; 16-X-1869/1, A-B.

Daar in haar ogen elke politieke vooruitgang in de eerste plaats een goede gemeentelijke organisatie veronderstelt, kant ze zich uitdrukkelijk tegen de huidige tendens naar bureaucratische centralisatie, derhalve als ideale regeringsvorm de „*fédération des communes*” beschouwend.

Dit zou een dubbel voordeel hebben. Enerzijds zou de gemeentelijke administratie veel meer rekening moeten houden met het eigen karakter van elke gemeente en zou zij zich voor haar inwoners verantwoordelijk moeten voelen; de burgers van hun kant zouden zich gaan interesseren voor het openbaar leven en in het bijzonder voor de politiek. Daartoe waren natuurlijk hervormingen nodig, die vooral een krachtige houding van de gemeenteraadsleden vereiste en waarmee gemeentewet, kieswetten en financiën onafscheidelijk verbonden waren. Eerst en vooral zouden burgemeester en schepenen zelf door de gemeenten moeten worden benoemd en zou de gemeentelijke overheid moeten onttrokken worden aan de ellendige voogdij van de Bestendige Deputaties. Anderzijds veronderstelde een ruime deelname aan de gemeentezaken een radicale verandering van art. 7 van de gemeentewet²⁶⁹, die trouwens op twee punten strikter was dan de Grondwet²⁷⁰. Vandaar hun eis de gemeentelijke belastingen gelijk te stellen met die van de Staat, om ze aldus in de kiescijns te laten meetellen. In dit verband moet ook de veroordeling van de afschaffing van het octrooirecht gezien worden, dat in de eerste plaats werd bestempeld als een manoeuvre van de centraliserende staat. Immers, daardoor zagen de steden — beroofd van een belangrijke inkomstenbron — zich verplicht staatssubsidies te schooien, zodat ze min of meer van de willekeur van de staat afhankelijk waren geworden.

De *Stad Gent* repliceerde door op de onrechtvaardigheid van zo'n belasting te wijzen, daar die zowel arm als rijk trof. Derhalve mocht die afschaffing een toepassing van een principieel der geavanceerden worden genoemd²⁷¹. Dit was natuurlijk de woorden uit hun verband rukken: niet het principieel als zodanig hadden de progressisten veroordeeld, wel de politieke bedoeling die er achter school en waarvan de gevolgen zich reeds duidelijk hadden laten voelen²⁷².

De klerikale bladen maakten van deze toestand gebruik om het liberalisme in zijn geheel als centraliserend en als een geboren vijand van alle gemeentelijke prerogatieven te doen doorgaan. Daarenboven had het liberaal bewind de gemeenten met allerlei diensten belast, waarvan ze normaal hadden moeten bevrijd blijven; het gevolg bleek dat de financiële toestand er

(269) Zie inleidend hoofdstuk blz. 3.

3° verser au trésor de l'Etat, en contributions directes, patentes comprises, le cens électoral fixé d'après les bases.

(270) Art. 47 van de Grondwet stelt als eis directe belastingen maar die daarom niet noodzakelijk in de staatskas moeten gestort worden.

— Cijns is daarenboven slechts verplichtend voor de wetgevende kiezingen.

(271) De stedelijke octrooien waren in 1860 door het kabinet Rogier-Frère afgeschaft geworden, wat als een belangrijke economische verwezenlijking mocht worden beschouwd.

(272) cf. *Bien Ppublic*, 6-X-1869/1, B: ... „en abolissant les octrois, Frère-Orban a caché sous une mesure économique une mesure politique, en plaçant les communes, désormais privées du plus clair de leurs revenus propres, sous la dépendance financière du gouvernement”.

in geen geval op verbeterd was. Dit werd dan ook een gelegenheid om de „onafhankelijke” kandidaten aan te bevelen als de beste waarborg voor de gemeentelijke vrijheid. Dat hun ambities echter niet zo ver reikten, bleek uit hun manifest van 20 oktober waarin ze o.m. verklaarden „De bevoegdheid der gemeenteraden noch uit te breiden noch in te korten” en „geen anderen gids te hebben dan de gemeentewet” — wat de *Stad Gent* laconiek deed opmerken dat dit was „alsof zij aan de wereld lieten weten, dat rijstpap geen visch en is”²⁷³.

2° Relativement à l'attitude à prendre en face du parti catholique.

Zowel doctrinair als progressisten waren theoretisch eensgezind in de strijd die de gemeenteraad had te leveren tegen het klerikalisme en zijn politieke doctrines; aldus wilden zij er over waken dat aan het klerikalisme elke actie en elk herwinnen van de oude invloed te Gent onmogelijk werd gemaakt²⁷⁴.

Ongetwijfeld hadden de gemeenteraad en de commissie der godshuizen sinds 1857 heel wat verwezenlijkt in de strijd tegen de klerikale macht²⁷⁵, wat ook de progressisten erkenden, maar volgens hen werd deze strijd thans al te flauwhartig voortgezet. Wat de doctrinair werd verweten was enerzijds het verlenen van voorrechten aan seminaristen en monniken, maar vooral toch de zwakheid van sommige gemeenteraadsleden die hadden toegelaten dat de laatst gestorven Gentse bisschop, Mgr. DELEBECQUE, in de kerk was begraven, wat een overtreding op het gemeenterecht betekende. Eveneens was de verwereldlijking der liefdadigheidsgestichten en de oprichting van alle graden in het gemeentelijk onderwijs — dat met alle mogelijke middelen aan de nefaste invloed van de wet van 1842 moest worden onttrokken — nog steeds niet volledig doorgevoerd.

Vandaar dat *La Flandre* verklaarde, slechts die kandidaten te steunen die zich verbonden de theocratie en het jezuïtisme met woord en daad te bevechten²⁷⁶.

Terwijl de doctrinair dus voor de progressisten al te weinig radicaal waren, verweten de katholieken hen hun onverdraagzaamheid en religiehaat, gepaard gaande met „kwellende maatregelen tegen andersdenkenden”²⁷⁷

(273) *Stad Gent*, 23/24-X-1869/1, A-B-C.

(274) cf. eerste punt van het programma van de *Stad Gent*, 13-X-1869/1, A: „Dat de gemeenteraadsleden met krachtadigheid de katholieke aanmatigheden zouden bestrijden”.

— Manifest van de Liberale Grondwettelijke Vereniging van 23 oktober: „... pour combattre l'ennemi commun”.

(275) o.m. de kwestie van de begijnhoven en kerkhoven alsook de toepassing van de wet van 1842 op de scholen voor volwassenen. Verder waren de hospitalen georganiseerd. Cf. P. Voituron, *op. cit.*, en D. Destanberg, *op. cit.*, blz. 214.

(276) *La Flandre*, 24-IX-1869/1, B-C.

— Volksbelang, 28-XII-1869/1, A-B; 16-X-1869/1, B-C-D: wees er de *Journal de Gand* op inderdaad de katholieken „zonder genade en zonder verpozing” bevochten te hebben, maar dan „in 't geven van schadalen en de Bien Public van de roe”.

(277) *Beurzencourant*, 1-VIII-1869/1, A-B; 15-X-1869/1, A-B: o.m. het verdrijven van weerloze vrouwen uit de begijnhoven; ook het doorvoeren van hun zin in de kerkhofkwestie, wat de stad een nodeloos half miljoen kostte.

— argumenten waarvan de doctrinairen zich op hun beurt bedienden om de beschuldigingen van de progressisten te beantwoorden. Om hun kiezers voor de oppositie te doen stemmen, kwam het er dus voor de klerikale kranten op aan alle liberalen over eenzelfde kam te scheren wat hun haat tegen de katholieken betrof. Ook de *Bien Public*, hoewel ze in vroegere artikels blijk van inzicht in de situatie had gegeven, verklaarde nu categoriek: „le libéralisme est la forme politique et sociale de l'antichristianisme”²⁷⁸. Wat de liberalen vooral werd aangewreven was alle grote vraagstukken van de dag te vergeten, verblind als ze waren door de eeuwige strijd tegen de godsdienst en zijn bedienaars²⁷⁹. Was dit misschien theoretisch waar voor de doctrinairen — die nog slechts op dit terrein een mogelijkheid tot samenwerking met de progressisten zagen — dan kon dit in geen geval gezegd worden van de progressisten zelf, die deze strijd slechts als een onderdeel van het te verwezenlijken programma beschouwden²⁸⁰.

3° En ce qui concerne les rapports entre l'Etat et la ville de Gand²⁸¹.

Zowel progressisten als klerikalen (en wellicht ook burgers van Gent) klaagden in talloze artikels eensgezind de slechte wil van de Regering en het Middenbestuur aan in het vervullen van hun verplichtingen tegenover de stad Gent — wat een schrille tegenstelling vormde met andere steden²⁸². Hiermee was, zoals hoger aangetoond, de kwestie van de autonomie der gemeente zeer nauw verbonden. Meer concreet echter werd als oorzaak daarvan opgegeven „de slaafse verkleefdheid, de schuldige bereidwilligheid en lamledige goedmoedigheid” van de gemeenteoverheid t.o.v. het ministerie²⁸³, waarvoor ze tot loon niets dan weigeringen op de billijkste vragen opliepen alsook het verwerpen of verschuiven van de noodzakelijkste werken²⁸⁴. Dit bleek o.m. het geval te zijn in:

(278) *Bien Public*, 21-X-1869/1, B: „La Guerre au prêtre, la guerre au catéchisme, voilà leur programme”.

(279) *Beurzencourant*, 6/7-IX-1869/1, B.

(280) *La Flandre*, 1-X-1869/1, B-C: ... „A côté du clergé qui nous menace et qu'il faut combattre toujours se trouvent des progrès à réaliser, des exigences légitimes à faire valoir”...

— *Volksbelang*, 28-VIII-1869/1, A-B.

(281) Cf. *Stad Gent*, 13-X-1869/1, A-B-C: „Dat de gemeenteraadsleden tegenover het gouvernement met vaste hand de rechten onzer stad zouden handhaven”.

(282) o.m. de miljoenen voor de versterkingen van Antwerpen, voor buitensporige uitgaven zoals het koninklijk Paleis, de kerk van Laken, het Justitiepaleis, werken aan de Senne, het Muziekconservatorium, Musea en feesten... wat het *Volksbelang* op 13-III-1869/1, A-B reeds schamper had doen opmerken: „Wat Brussel betreft, eischt de centralisatie, de glans van het koninkdom, e.a. dergelijke beweegredenen, dat er geene opofferingen voor de verfraaiing der hofstad gespaard worden”...

(283) *La Flandre*, 20-VIII-1869/1, A-B-C; *Volksbelang*, 28-VIII-1869/1, A-B.

— *Nouvelliste de Gand*, 9-IX-1869/2, A-B; 18-IX-1869/2, A; *Bien Public*, 24-X-1869/1, B-C.

(284) *Volksbelang*, 28-VIII-1869/1, A-B: „De Gentenaeren, die dat alles overwegen, moeten natuurlijk eene treurige vergelijking maken tusschen hunnen verwaarloosden toestand en de gunsten die gestadig op de Walen en Brusselsaars regenen”.

a. l'Intervention pécuniaire de l'Etat en matière d'instruction publique.

De wet van 1842 op het lager onderwijs bepaalde o.m. dat de staat, onder de vorm van jaarlijkse hulpgelden, de financiële lasten van deze sector van het onderwijs moest helpen dragen. Vruchteloos werd echter elk jaar de betaling van de schuld geëist, zodat die reeds op meerdere miljoenen was uitgelopen; met moeite slaagde men er in een kleine aalmoes te verkrijgen, die dan nog als een „uitzonderlijke gunst" werd voorgesteld ²⁸⁵.

Verder moest de Staat, eveneens op eigen kosten, een normaalschool voor meisjes oprichten; ook daarvan was niet in huis gekomen ²⁸⁶.

Ook van de toelagen voor academie en muziekschool bleef Gent, in tegenstelling met Brussel, verstoken ²⁸⁷.

Vandaar de billijke eis tot gelijkheid en krachtdadigheid vanwege de gemeenteraad; de gemeenteraad trof echter, volgens de *Stad Gent*, niet het minste verwijt daarvoor getuigden de talrijke schuldvorderingen vanwege deze raad en vanwege de burgemeester en de Maere in de Kamer.

b. La démolition de la citadelle.

Talrijke petities, zowel van de liberale associatie als van de kiezers ²⁸⁸ en steeds gesteund door de gemeenteraad, hadden de slechting geëist van het fort, waarvan het strategisch nut zelfs door de regering was ontkend geworden ²⁸⁹. De slechting was dan ook uiteindelijk, na een redevoering van D'ELHOUNGNE in de Kamer, formeel beloofd geworden ²⁹⁰. Die belofte was echter nog steeds niet gerealiseerd, zowel door het uitstellen van de regering als door de „platvoeterij" van de mandatarissen ²⁹¹.

c. l'Amélioration du port de Gand ²⁹².

Deze kwestie, die alle hier behandelde verkiezingen door actueel zou blijven, was in de ogen van de Gentenaren van vitaal belang voor de welvaart van hun stad. De oorzaak van het verval van de stad — Gent werd immers reeds duchtig de titel van tweede stad van het Rijk betwist — werd in de eerste plaats toegeschreven aan de slechte staat waarin de haven en

(285) Behalve la Flandre en Volksbelang, zie ook: *Nouvelliste de Gand*, 7-IX-1869/2, A-B-C: „l'aumone de 12.000 francs"

— *Vlaemsche Leeuw*, 29-VIII-1869/2, C.

(286) *Volksbelang*, 28-VIII-1869/1, A-B.

— *Nouvelliste de Gand*, 16-IX-1869/2, A-B: au lieu de s'acquitter du devoir qui lui incombe, il réclame à la ville 200.000 Fr. qu'elle ne lui doit pas.

(287) *Beurzencourant*, 14-X-1869/1, A: „schilders en muzikanten verlaten uit honger Gent"

(288) *La Flandre*, 23-IV-1869/1, B.

(289) *La Flandre*, 20-VIII-1869/1, A-B-C.

(290) *Stad Gent*, 23-X-1869/1, A-B-C.

— *Volksbelang*, 28-VIII-1869/1, A-B.

(291) *Beurzencourant*, 25/26-X-1869/2, C.

(292) Eveneens klachten daaromtrent in: *Nouvelliste de Gand*, 16-IX-1869/2, A-B; 3-X-1869/2, B.

— *La Flandre*, 8-X-1869/1, B.

het kanaal van Terneuzen zich bevond. Dit laatste moest dringend verbreed en verdiept worden om grotere zeeschepen toegang te verlenen. Behalve de stad nu was het vooral de staat die daarvoor in ruime mate financieel moest tussenkomen, maar steeds liet deze verstek gaan ²⁹³. Vandaar, jarenlang, grote verontwaardiging en talloze klachten vanwege de Kamer van Koophandel, de koophandelskring en enkele gemeenteraadsleden; doch alles bleef zonder gevolg ²⁹⁴. Daarbij kwamen zich nog een „aantal plagingen, zoo kleingeestig als hatelijk” voegen ²⁹⁵. Zo had het enorme moeite gekost van FRÈRE te bekomen dat de stoombootdienst op Rotterdam, gedurende de stremming van de vaart bij de werken, langs Antwerpen zou mogen geschieden. Eveneens moest men het douanekantoor te Zelzate op 20 min. afstand van het kanaal plaatsen en de Gentse haven, op douanegebied, onder dezelfde voorwaarden als Antwerpen brengen. Eveneens moesten aan het kanaal Gent-Brugge, dat door de Kamer van Koophandel onbeveerbaar was verklaard, verbeteringen worden aangebracht. Volgens de doctrinaire bladen ²⁹⁶ was het zinloos bij de gemeenteraad enige veronachtzaming van deze kwestie te veronderstellen, daar zij evengoed bij een oplossing baat hadden. Dit begrepen ook de progressisten, maar zij lieten verstaan dat het de taak van de raadsleden was te tonen dat het geduld ten einde was. Voor de klerikale bladen was slechts heil te verhoppen van onafhankelijke mannen die het doctrinaire ministerie in de ogen durfden zien ²⁹⁷.

d. le chemin de fer de ceinture ²⁹⁸.

De ringspoorweg, die de belangrijkste nijverheidswijken onder elkaar met de haven zou verbinden, was eveneens dringend voor handel en nijverheid. Hoewel de kredieten ervoor reeds een viertal jaren door de Kamer waren gestemd, was men nog steeds niet begonnen met het leggen van het eerste spoor. Daarenboven bleek het ministerie van openbare werken van plan het station niet op de plaats, aangeduid door de gemeenteraad, op te richten ²⁹⁹.

Kwade wil bleek eveneens uit het gebrek aan goede expresstreinen en uit het stopzetten der werken aan 't nieuwe sas op de Nederschelde.

Het was dan ook voor iedereen duidelijk dat het excuus „tekort aan geld in de staatskas slechts een mom was voor een moedwillige onverschilligheid t.o.v. de vitale belangen van de stad Gent. De taak om de regering te doen begrijpen dat het geduld van de Gentenaren ten einde was en dat zij hen slechts nog langer aan de macht zouden dulden mits onmiddellijke en vol-

(293) Vlaemsche Land, 17-IX-1869/1, B-C-D: o.m. onder voorwendsel dat Gent zich maar tevreden moest houden met de bestande nijverheid en zich niet om de koophandel moest bekreunen.

— Nouvelliste de Gand, 7-IX-1869/2, A-B-C: „... vond miljoenen voor de Maas en kwam eveneens Antwerpen tegemoet.”

(294) Volksbelang, 13-III-1869/1, A-B; 28-VIII-1869/1, A-B.

(295) Volksbelang, 28-VIII-1869/1, A-B; La Flandre, 20-VIII-1869/1, A-B-C.

(296) Stad Gent, 13-X-1869/1, A-B-C; Journal de Gand, 14-X-1869/1, B-C.

(297) Nouvelliste de Gand, 7-IX-1869/2, A-B-C; Beurzencourant, 25/26-X-1869/2, C.

(298) Volksbelang, 28-VII-1869/1, A-B.

— Nouvelliste de Gand, 16-IX-1869/2, A-B; Beurzencourant, 25/26-X-1869/2, C.

(299) De Gentenaar J. Vander Stichelen was minister van openbare werken.

ledige voldoening van deze rechtvaardige grieven, kwam natuurlijkerwijze aan de gemeenteraad toe. Om met succes op te treden zou deze echter wel uit meer onafhankelijke lieden moeten bestaan, „qui osent tenir tête aux doctrinaires” — wat zowel door progressisten als door klerikalen werd ingezien³⁰⁰. Vandaar dan ook de wenselijkheid alle staatsambtenaren stelselmatig uit de Raad te verwijderen³⁰¹.

Voor de progressisten stond het natuurlijk vast dat mannen uit de liberale partij de plaatsen zouden bezetten en dat zij voor de grieven, zo ze die maar krachtadig aanpakten, een oplossing zouden bereiken. De klerikalen daarentegen, Antwerpen tot voorbeeld nemend³⁰², waren van oordeel dat de Regering enkel voor een oppositie van vrije lieden zou zwichten, waaraan volgens hen de „Vrije Burgers” volkomen beantwoordden³⁰³.

Dit bleek echter eveneens in tegenspraak te zijn met enkele punten van hun manifest, waarin hun kandidaten zich verbonden om o.m.:

- „geene hoegenaamde drukking op de wetgevende macht uit te oefenen;
- „de rechten van staats- en provinciebestuur in acht te nemen en, des noods wederkeerig door alle wettige middelen de rechten en voorrechten der gemeente te doen eerbiedigen;
- „zich te onthouden van stelselmatig verzet even als van slaafschheid”.

Deze verklaringen moeten wel als een bom zijn ingeslagen onder de kiezers. In elk geval ontzenuwden zij alle argumenten die de klerikale bladen als wapens hadden gebruikt tegen de gemeenteraad en ten gunste van de oppositiepartij; de liberalen lieten dan ook niet na daar uitdrukkelijk op te wijzen³⁰⁴. Volgens de *Journal de Gand* stond de verklaring gelijk met: „Prendre le temps comme il vient et la soupe comme elle est”.

§ 2. Dans les affaires communales.

1° En matière d'instruction publique³⁰⁵.

Deze kwestie, die nu nog slechts terloops tussen de andere programma-punten door werd behandeld, zou echter vanaf de volgende verkiezing meer en meer op het voorplan komen. Hier waren het niet zozeer de Gentse

(300) Nouvelliste de Gand, 7-IX-1869/2, A-B-C; 8-IX-1869/2, A: „moins inféodés au doctrinarisme ministériel”.

(301) Volksbelang, 12-VI-1869/1, D: noemt als vb. van eigenaardige vermenging van braafheid en onafhankelijkheid: Wagener, schepen van onderwijs en tevens hoogleraar (had onlangs 1.000 Fr. meer gekregen).

(302) Te Antwerpen behoorde de Gemeenteraad tot de „Meeting-partij” en stond derhalve in oppositie tegen het liberaal ministerie, dat deze stad nochtans met meer geld bedacht — o.m. inzake openbare werken, zoals de havenuitbreiding bij voorbeeld.

(303) Nouvelliste de Gand, 26-IX-1869/2, A-B: „pas un seul d'entr'eux n'est salarié du Gouvernement, ni en position de pouvoir le devenir.”

(304) Journal de Gand, 23-X-1869/1, D; 2, A: „Ce que reprochaient à l'envi les feuilles cléricales au libéralisme communale, c'était précisément de ne pas exercer sur le Gouvernement et sur les chambres une pression suffisante. Maintenant, on promet de n'en exercer aucune: à la bonne heure”.

— zie ook Stad Gent, 23/24-X-1869/1, A-B-C en Volksbelang, 23-X-1869/2, A-B.

(305) cf. Stad Gent, 13-X-1869/1, A-B-C: Dat de Gemeenteraad geen enkele gelegenheid zou verzuimen, om met milde hand het onderwijs te verspreiden.

progressisten en doctrinairen die van mening verschilden, maar vooral de liberalen en de klerikalen ³⁰⁶. Voor alle liberalen was het duidelijk dat de oorzaak van elke vooruitgang het onderwijs en in de eerste plaats het volksonderwijs was — vooral daar Gent, als nijverheidsstad, overwegend uit arbeiders bestond ³⁰⁷. De stad Gent, die op dit gebied zeer vele voorvechters kende en had gekend in de liberale rangen ³⁰⁸, had inderdaad reeds zeer veel verwezenlijkt: scholen voor alle graden bijgebouwd, de praktijk van het sparen in de school ingevoerd, opnieuw betalende scholen opgericht, het professioneel onderwijs ingesteld en ten slotte ook het onderricht voor meisjes ingeschakeld. Het resultaat was dat het aantal leerlingen van 5.700 in 1857 tot 14.000 in 1869 was opgelopen ³⁰⁹.

Daarenboven had de gemeenteraad zich reeds herhaaldelijk uitgesproken tegen de wet van 1842 en vóór het invoeren van het algemeen verplichtend en kosteloos onderwijs, en had hij „in naam der stad Gent plechtig verklaard gereed te zijn, om dit heilzaam beginsel toe te passen” ³¹⁰. Alleen reeds omwille van het bereikte resultaat op het vlak van het onderwijs verdiende, volgens de *Journal de Gand*, de gemeenteraad alle dank en hulde: 1/6 van de stadsinkomsten werd aan het onderwijs besteed en men had met kracht en doorzettingsvermogen uitgevoerd wat CARLIER had gevraagd: „Faisons les écoles et créons des générations de citoyens, ceux-ci feront la ville”; daaraan ten andere was wellicht de heersende warme politieke activiteit in de stad te danken ³¹¹.

De progressisten spraken dit trouwens niet tegen maar vroegen enkel dat de gemeenteraad de ingeslagen liberale weg verder zou bewandelen, o.m. door het aantal betalende scholen (vnl. voor jonge meisjes dan) nog te verhogen, door er internaten aan toe te voegen, en door het Atheneum een beter lokaal te bezorgen. Waar ze echter vooral op drukten was, dat in de stadsscholen meer tijd zou besteed worden aan het onderricht in de moedertaal. Ook de *Stad Gent* vroeg de gemeenteraad invloed op het gouvernement uit te oefenen om de Vlaamse taal in het M.O. een rechtmatige plaats toe te bedelen ³¹².

De klerikalen klaagden vooral het onrecht aan dat de liberalen de stadsscholen als de hunne beschouwden, terwijl deze nochtans door alle belas-

(306) cf. Vlaamsche Leeuw, 12-IX-1869/1, C; 2, A: „Ook de twee partijen die het bewind der samenleving beoogen, houden zich voor 't onderwijs bezig, omdat zij wel verstaan dat hij definitief de meester zal zijn die de overhand in de opvoeding en het onderwijs zal behalen”.

(307) Stad Gent, 16/17-X-1869/1, C.

— P. Voituren, *op. cit.*, développement de l'instruction populaire.

(308) Onder de meest bekenden: burgemeester Van Crombrugge, G. Callier, F. Laurent, A. Wagener.

(309) P. Voituren, *op. cit.*, développement de l'instruction populaire.

(310) Stad Gent, 13-X-1869/1, A-B-C; 16/17-X-1869/1, C; 2, A: verklaarden zich op de geavanceerden vooruit, daar dezen over dat punt geen gewag maakten in hun programma.

(311) *Journal de Gand*, 13-X-1869/1, CD.

(312) Stad Gent, 13-X-1869/1, A-B-C: „Dat men aan de vlaamsche taal het recht zou geven dat haar als moedertaal der vlamingen toekomt”.

— Beurzcourant, 15-X-1869/1, A-B: de verfransing van de schooljeugd ging verder en maakte van hen „apen”.

tingsplichtigen werden bekostigd; dit had, volgens de klerikalen, tot gevolg dat de katholieken tweemaal voor het onderricht van hun kinderen moesten betalen ³¹³. De ouders immers konden bij de keuze van een school voor hun kind niet twijfelen, daar de ene „godloochenaars en eerzuchtigen” vormde, de andere „zedige, edelmoedige burgers” ³¹⁴. Vooral echter kantten zij zich tegen het oprichten van meisjesscholen: de emancipatie van de vrouw, be-
weerden zij, zou de gemeenschap niet beter maken ³¹⁵.

2° en matière d'impôt.

Nogmaals werd beklemtoond, dat de steden in hun eigen inkomsten moeten kunnen voorzien. Wanneer echter nieuwe belastingen onontbeerlijk lijken, vragen ze de rechtvaardigheid in het oog te houden en er voor te zorgen a) niet de arbeid te belasten, b) aan de belasting een algemeen karakter te geven en ze niet uitsluitend op een beperkte categorie te laten neerkomen en c) geen enkel verworven recht te schenden noch er terugwerkende kracht aan te geven.

Deze passage ontlokte de *Stad Gent* de opmerking dat de lasten „alleen op degenen die ze dragen kunnen” moeten drukken, d.w.z. op de rijke standen van de samenleving ³¹⁶. Hier waren het echter de klerikale bladen, en in het bijzonder de *Nouvelliste* en de *Beurzenccourant*, die de alarmklok sloegen en de lezers in talloze artikels er op attent maakten dat men zich nog steeds meer aan nieuwe en grotere belastingen mocht verwachten zo die liberale geldverkwisters aanbleven ³¹⁷. Het middel om tot een juiste verdeling van de belastingen te komen, zagen zij ten eerste in het verwijderen van alle vreemdelingen uit de raad — vermits die belastingen legden op bezittingen die voor hen niet in aanmerking kwamen om belast te worden daar ze elders waren — en ten tweede door het kiezen van onafhankelijke en onbaatzuchtige burgers ³¹⁸.

De „Vrije Burgers” zelf spraken zich in hun manifest als volgt uit: „Geene verkregene rechten krenken, noch op eene beperkte klasse van burgers de belastingen doen drukken, zoo hatelijk als die der 11 p.c.”. Dit bracht talrijke reacties in de liberale kranten mee. Zo vond de *Journal de Gand* het zeer gemakkelijk kritiek uit te oefenen, maar dan moest men ten minste ook de middelen ter genezing aanduiden en verklaren op wie dan wel lasten mochten worden gelegd ³¹⁹. De *Stad Gent* noemde het manifest niet alleen „aartsdom, maar daarenboven onmenselijk”: alleen de werkman

(313) Vlaemsche Leeuw, 5-IX-1869/1, B-C.

(314) Vlaemsche Leeuw, 12-IX-1869/1, C; 2, A.

(315) Nouvelliste de Gand, 23-IX-1869/2, A-B.

(316) Stad Gent, 16/17-X-1869/1, C.

(317) Bien Public, 22-X-1869/1, B-C.

— Beurzenccourant, 24-X-1869/1, C.

— Nouvelliste de Gand, 12-IX-1869/2, C-D; 16-IX-1869/2, A-B. 23-X-1869/1, B-C.

(318) Beurzenccourant, 26-IX-1869/1, A-B; Nouvelliste de Gand, 22-VIII-1869/2, A; 12-IX-1869/2, C-D en 24-X-1869: L'aboïement au clérical n'est qu'une duperie qui n'a d'autre but que d'enchaîner plus étroitement la ville à une faction égoïste, tracassière et inaccessible à tout esprit d'équité”.

(319) Journal de Gand, 23-X-1869/2, A.

en de kleine burger zouden de lasten te dragen krijgen ³²⁰. Voor het *Volksbelang* en *La Flandre* bleek daarenboven overduidelijk, dat zij niet anders dan uit „redenen van geldelijk eigenbelang oppositie makende door hen niets zou gedaan worden wat dit eigenbelang zou kunnen kwetsen” ³²¹.

3° en matière de travaux publics ³²².

Vooral werd benadrukt dat de werken ter gezondmaking, verbetering en verfraaiing, en eveneens alles wat de wegen betrof, volgens een algemeen vooropgesteld plan moesten uitgevoerd worden. Eveneens moest men de begonnen werken beëindigen, voorrang aan de nuttigste werken verlenen en alle stadsdelen zoveel mogelijk er in betrekken.

De progressisten kantten zich niet tegen het uitzuiveren der werkmanswijken, maar voorzagen dat dit tot gevolg zou hebben dat de werklieden eruit zouden verdreven worden wegens het opslaan van de huurprijzen ³²³.

Ook de klerikalen drukten er op eerst nieuwe huizen te bouwen vooraleer de oude te slopen ³²⁴. Vooral de overbrenging van de ruimdienst naar de „Visscherij” ontlokte de *Beurzencourant*, als tolk van de bewoners, talrijke klachten en vragen aan het stadhuis en in de eerste plaats aan de schepenen DE LEU en VORTURON ³²⁵. Verder keerden zij zich tegen het aanleggen van „boulevards”, door niemand gebruikt, en tegen de plannen voor overdekte markten; ook nog andere kleinere en grotere grieven volgden ³²⁶. Om nu aan die grieven te voldoen en de gemaakte fouten te verhelpen, verklaarden ze twee architecten op de lijst der Vrije Burgers te hebben gebracht ³²⁷.

4° en matière de finances ³²⁸.

De grootste orde en economie werd in het financieel beheer van de stad geëist. Vooral werd terughoudendheid gevraagd in het verlenen van toelagen, zeker voor het vermaak dan. Volgens de *Stad Gent* was er goed

(320) *Stad Gent*, 23/24-X-1869/1, A-B-C en Cies van Ghendt: „Hooft ge dat, kleine neeringdoende menschen. G'en betaalt nog niet genoeg: de „Vrije Burgers” zullen daar orde in stellen. Zij gaan U een beetje opslaan en de rijken een beetje afslaan”.

(321) *Volksbelang*, 23-X-1869/2, A-B: *La Flandre*, 25-X-1869/1, C.

(322) Cf. *Stad Gent*, 13-X-1869/1, A-B-C: „Dat men in zake van openbare werken het nuttige voor het aangename zou stellen.

(323) *Volksbelang*, 25-IX-1869/1, B-C-D: het slopen van de wijk van de Overschelde en van de Nieuwbrug betrof 900 werkmanshuizen, met een totale bevolking van 4 à 5.000 mensen.

(324) *Nouvelliste de Gand*, 2, 3, 4-IX-1869.

— *Vlaemsche Leeuw*, 12 en 19-IX-1869/ *Prietpraatjes*: „gezondmaking is enkel mogelijk door een zediger en kristelijker leven.”

(325) In een brief door een bewoner van de „Visscherij” werd Voituron bedreigd met het verlies van de stemmen van al die bewoners.

(326) *Beurzencourant*, 24-X-1869/1, D: „Eenige grieven der Gentsche Burgerij tegen de mannen van het stadhuis”; vooral de vroegere schepenen de Maere werd zijn „boulevardomanie” en voorkeur voor „macadam” kwalijk genomen.

(327) *Nouvelliste de Gand*, 25-X-1869/1, B.

(328) *Stad Gent*, 13-X-1869/1, A-B-C: „Dat de Gemeenteraad in-zake van financiën met voorzichtigheid en vooruitzicht zou te werk gaan”.

beheer, daar men een lening van 17 miljoen had kunnen sluiten zonder een centiem nieuwe belasting te moeten innen; dank zij die lening echter zou men veel noodzakelijke werken kunnen uitvoeren.

De klerikalen wezen op de voortdurende stijging van schulden en leningen — waarin, volgens hen, geen verandering ten goede zou komen zolang er geen radicale wijziging plaatsgreep in het personeel van de gemeentelijke administratie ³²⁹.

5° Relativement aux administrations charitables ³³⁰.

De gemeenteraadsleden werden uitgenodigd de zo gelukkig begonnen hervormingen in de verschillende liefdadigheidsinstellingen verder te zetten en vooral de klerikale geest, die nog in vele ervan heerste, totaal te niet te doen. Er werd echter een radicale hervorming geëist in de dienst van de hulpverlening, zowel met het oog op de ongelukkigen dan als op de stadsfinancies.

De *Stad Gent* liet opmerken dat, ondanks de bouw van het nieuwe hospitaal de Bijloke — „dat weldra de bewondering van Europa zal opwekken” — de stad nochtans geen toelage van 80.000 fr. meer hoefde te betalen aan het bestuur van de commissie der godshuizen en dit juist wegens het goed beheer van het stedelijk budget. Hierop antwoordde de *Beurzencourant* dat dit slechts mogelijk was geworden door bijna al het goed der armen te verkopen, terwijl nooit was geantwoord op de klachten van de ongelukkigen die er verzorgd werden ³³¹.

Ten slotte verklaarden de onafhankelijken in hun manifest nog alle „politiek en partijgeest” uit het stadhuis te willen bannen en „zich uitsluitelijk met de stoffelijke en zedelijke belangen” bezig te zullen houden. Voor de *Stad Gent* was het duidelijk dat hiermee de liberale politiek werd bedoeld, die o.m. bestond in het stemmen van toelagen voor de universiteit, het verzet tegen de erfdeel-roverij, het verdedigen van het goed der armen, het onttrekken van de arme wezen aan zedeloze en onmenselijke kerels en het met milde hand verspreiden van het volksonderwijs.

Het *Volksbelang* liet opmerken dat juist overal elders werd geklaagd dat de politiek niet krachtiger werd doorgevoerd en dat niet ieder rondweg zijn mening durfde te zeggen noch geneigd was te strijden voor zijn overtuiging ³³².

Wat de persoonlijke hoedanigheden betreft, hadden én progressisten én klerikalen, heel wat gemeenschappelijke grieven t.o.v. de gemeenteraadsle-

(329) *Bien Public*, 3-X-1869/2, B en *Nouvelliste de Gand*, 6-X-1869/2, C-D.

(330) Cf. *Stad Gent*, 13-X-1869/1, A-B-C: „Dat men met zuinigheid en goed beleid de goederen van de armen zou besturen.”

(331) *Beurzencourant*, 15-X-1869/1, A-B.

(332) *Volksbealng*, 23-X-1869/2, A-B. „De overtuiging der nieuwbakken kandidaten is van lasten bevrijd te zijn, en in vergoeding daarvan beloven zij ook ons van alle politiek en partijgeest te bevrijden — en dit wel op de eenvoudigste manier der wereld — zij zullen ze doodzwijgen, ze verkoopen voor 11 p.c. Hunne politiek, hunne partijgeest is minder betalen dan nu. Hebben zij dit, dan is het menschdom verzadigd, de staat en de stad gered. Wie zou de verbetering aan dit prijsje niet willen kopen?”.

den. Wat zij echter konkreet van de nieuwe kandidaten verlangden, was welhaast totaal verschillend: de progressisten immers stelden hun eisen veel hoger en radicaler. Volgens *La Flandre*³³³ moest men zich tegen bepaalde praktijken bij het opstellen van lijsten keren, hoewel er op dit gebied reeds een kentering zichtbaar was. Zo had men b.v. bijna volledig gebroken met de gewoonte die categorie van mensen te verkiezen die, dank zij familie-relaties of fortuin, alleen „leur beau nom” bezaten. Het tweede systeem — dat bestond in het aanbieden van kiesfuncties aan een lid van een katholieke familie, met de hoop haar door deze tactiek ertoe te brengen zo niet voor deze liberale kandidaat te stemmen zich dan toch tussen de twee partijen neutraal te houden — werd als een compromis beschouwd, dat nooit iets goeds had voortgebracht. De derde categorie, „les perpétuels”, die er op uit was de eenmaal behaalde officiële positie te behouden behoorde tot deze strekking.

Ook hierin bleek echter duidelijk een kentering te zijn ingetreden; daarvan had de uitslag in de ondercomités het duidelijkste bewijs geleverd, vermits de hoofdreden om blindelings voor iemand te stemmen niet langer de vraag bleef „hoe lang zetelt hij reeds in het stadhuis?”, maar wel „welke diensten heeft hij de gemeente en de liberale opinie bewezen?”.

La Flandre keerde zich echter vooral tegen de opvatting dat de gemeenteraad slechts een administratief lichaam mocht zijn. Talent op administratief gebied was zeker niet de enige kwaliteit die men van een kandidaat moest eisen daar deze ook tot taak had ... „à exercer une influence décisive sur la marche générale des affaires du pays” — vooral dan daar het gevaar bestond dat er in Vlaanderen een moment zou komen waarop het evenwicht tussen het platteland (overgeleverd aan de geestlijkheid) en de grote steden zou worden verbroken, zodat het liberalisme zijn enige vluchttoord zou vinden in de grote steden. In dit licht verklaart de krant dat de gekozenen van oktober niet enkel intelligent maar tevens krachtig en energiek moeten zijn, zodat zij niet in onverschilligheid zouden vervallen³³⁴.

De *Nouvelliste* was echter van oordeel dat de voornaamste kwaliteit wel degelijk de bekwaamheid was, zonder onderscheid van geloof en zonder uitsluiting van of voorrecht voor de persoon³³⁵.

Deze stelling werd door het *Manifest* der „Vrije Burgers” bijgetreden: „Weinig vragen wij naar hunne godsdienstige of staatkundige gevoelens, als deze maar gepaard gaan met genoegzame gematigdheid en onbaatzuchtigheid”. De affirmatie lokte echter een hevige reactie uit — vooral bij *La Flandre*, die eiste juist te willen weten waaraan zich te houden³³⁶.

(333) *La Flandre*, 24-IV-1869/1, C-D: Les beaux noms. Les familles à ramener. Les perpétuels.

(334) *La Flandre*, 1-X-1869/1, B-C: Nos candidats: ... „Arrière donc les tièdes ... La tâche exige des hommes énergiques, à convictions fortes, à initiative puissante... Ils devront encore dans toutes circonstances faire entendre au Gouvernement la voix d'une grande ville libérale et démocratique”.

(335) *Nouvelliste* de Gand, 13-X-1869/1, C-D; 18-X-1869/1, C; 23-X-1869/1, C.

(336) *La Flandre*, 25-X-1869/1, C: ... „Leurs candidats devront être modérément catholique, modérément protestants et modérément athés. Ils devront croire avec une dose suffisante de modération à la divinité du Christ; avec la même dose de dés-

Voor het *Volksbelang* was de eerste en bijzonderste vereiste onafhankelijkheid van karakter³³⁷. Vooral bekleog het blad zich daarnaast over de heersende onvlaamse geest in de raad, de Vlaamsgezinden waarschuwend dat zij zich, zolang zij in 't hart van het Vlaamse land hun recht niet hadden veroverd, vruchteloos tot de kamers en de hoge regering zouden wenden. Ze beschouwde het als een bedroevende taak dat in de raad zelf de taal van het volk nooit werd gesproken en dat de volksrechten er in de regel niets anders ontmoetten dan slecht gecamoufleerde tegenkanting of koele onverschilligheid. Ze hoopte dan ook op een uiterste poging om die staat van zaken te doen veranderen³³⁸.

Hierbij voegde zich de *Beurzencourant*, die als waarborg Dr. SNELLAERT aanprees en die zich kante tegen de talrijke vreemdelingen in de gemeenteraad³³⁹.

De klerikale bladen spraken eveneens hun voorkeur uit voor onafhankelijke mannen en „désintéressés” op wie het verwijt van „baeneslidders” geenszins toepasselijk zou zijn. Vooral werd aangeraden het vb. van Antwerpen te volgen „n’attendant du ministère ni places, ni faveurs, ni rubans”³⁴⁰...

Ongeveer in gelijke termen drukte zich het *Manifest der Vrije Burgers* uit met de verklaring: „Zoolang het mandaat voortduurt noch bezoldigde posten, noch eeretitels te betrachten of te aanvaarden” — wat volgens de liberalen slechts uitgesteld was tot na het mandaat.

Ten slotte geraakten progressisten en klerikalen het er over eens de huidige gemeenteraad als een collectie slapers en jaknikkers te bestempelen op al wat door het College werd voorgesteld; daarenboven, beweerde men, dragen zij geen andere last dan in de gemeenteraad te zitten³⁴¹, de repliek der onafhankelijken, in hun *Manifest*, vormde het programmapunt: „In de beraadslagingen geen driftige woordentwisten, maar ook geen onteerende stilzwijgen”.

intéressement à l'immaculée conception. Mais encore une fois, quelle est cette dose? A moins que ce ne soit 11 %...

Donc, des opinions religieuses, des opinions politiques, ni chair ni poisson, voilà ce que Momus a cherché et trouvé. C'est flatteur pour les candidats qu'il recommande.

(337) *Volksbelang*, 16-X-1869/1, A-B: zie hoger, blz. 94.

(338) *Volksbelang*, 12-VI-1869/1, D; 7-VIII-1869/1, A-B.

(339) *Beurzencourant*, 24-X-1869/1, B-C.

— *Nouvelliste de Gand*, 22-VIII-1869/2, A.

(340) *Nouvelliste de Gand*, 7-IX-1869/2, A-B-C; 26-IX-1869/1, D; 2, A-B.

— *Beurzencourant*, 25/26-X-1869/1, C-D.

(341) *Volksbelang*, 9-X-1869/1, A-B.

— *Beurzencourant*, 5-IX-1869/1, A; 24-X-1869/1, B.

HOOFDSTUK IV.

DE VERKIEZINGSSTRIJD EN DE REACTIES DER KRANTEN.

A) *De verkiezingsstrijd zelf: stemmingen, resultaten en voorlopige indrukken.*

§ 1. Stemming van dinsdag, 26 oktober 1869³⁴².

- stemmers: 3.512
- geldige stemmen: 3.476
- ongeldige stemmen: 36
- v.m.: 1.739

1° Kandidaten van de „Liberale Grondwettelijke Vereeniging”.

1. DE KERCHOVE DE DENTERGHEM K., uittr. lid	2.118 stemmen
2. GROVERMAN Octaaf	2.098 stemmen
3. DE HEMPTINNE Julius, uittr. lid	2.086 stemmen
4. SCRIBE Gustaaf, uittr. lid	2.057 stemmen
5. DE MAERE-LIMNANDER August, uittr. lid	2.053 stemmen
6. DE COSTER-WITTOCK Jan-Bernard, uittr. lid	2.050 stemmen
7. LEBEGUE Karel, uittr. lid	2.047 stemmen
8. DE LEU Armand, uittr. lid	2.028 stemmen
9. DE MEULEMEESTER Adolf	1.996 stemmen
10. VAN HECKE Edmond, uittr. lid	1.989 stemmen
11. VERMANDEL Lodewijk	1.988 stemmen
12. VANDENBERGHE Engel, uittr. lid	1.970 stemmen
13. DIERMAN-SETH Ferdinand	1.942 stemmen
14. DUHAYON-VAN DUYN August	1.889 stemmen
15. LAURENT François, uittr. lid	1.738 stemmen

2° Kandidaten van het „Gentsche Vrij Kiezersgenootschap”.

1. CLAYES-WATERLOOS	1.592 stemmen
2. DE SMET-DE LANGE	1.538 stemmen
3. HEBBELINCK Frans, avoué	1.471 stemmen
4. LION Bernard	1.454 stemmen
5. DE MEERSMAN Filips-Eugeen	1.439 stemmen
6. MESTDACH Lieven	1.434 stemmen
7. SNELLAERT	1.419 stemmen
8. HYE-DE CROM	1.426 stemmen

(342) Journal de Gand, 27-X-1869/1 ; Stad Gent ; La Flandre, Volksbelang : idem.
— Bien Public en Nouvelliste de Gand, idem behalve Vandenberghé : 1.960 en Dierman-Seth : 1.842.

— D. Destanberg, *op. cit.*, blz. 218.

— de gebruikte volgorde is die van het behaalde aantal stemmen, niet die van de kranten.

9. SPEELMAN Ferdinand-Jozef	1.376 stemmen
10. ANGELET Benoit	1.360 stemmen
11. BOTERDAELE Jan-Baptist	1.360 stemmen
12. VAN DER STRAETEN Lodewijk	1.357 stemmen
13. VAN DEN HOVE-MUYS	1.355 stemmen
14. DELEPLANQUE Alfons	1.325 stemmen
15. DOUTERLINGHE-UYTTERHAEGEN	1.301 stemmen

Daar er een v.m. van 1.739 stemmen was vereist om tot definitief kandi-
daat te worden uitgeroepen ³⁴³, beantwoordden bij de eerste stemronde der-
halve slechts veertien op de vijftien kandidaten van de liberale lijst aan
deze voorwaarde. Het was F. LAURENT die juist een stem tekortschoot om
de liberale overwinning de eerste dag volledig te maken.

§ 2. Herstemming van woensdag, 27 oktober 1869.

De volgende dag, bij het luiden van de grote klok van het Belfort te
10 u., werd tot de ballotage overgegaan tussen LAURENT en CLAYES-WATER-
LOOS; deze laatste immers had, als kandidaat van de oppositie het meest
aantal stemmen behaald. Op de vooravond en in de morgen van de her-
stemming ontspon er zich een hevige strijd en werd de verkiezing met een
ongehoorde hardnekkigheid betwist — vooral dan van de zijde der katho-
lieken, daar ditmaal (zoals verder zal blijken) de godsdienstkwestie pri-
meerde. Het is de *Bien Public* die ons de jachtige voorbereiding in de
„Cercle catholique” heeft verhaald om in een uiterste poging LAURENT te
doen vallen en daarmee de liberale overwinning onvoltooid te laten ³⁴⁴.
Hoewel men daarin niet slaagde bleef de actie toch niet zonder resultaat,
want waar de voorsprong van LAURENT in de eerste stemronde nog 146
stemmen bedroeg was deze nu geslonken tot 21 stemmen — dit op een
totaal van 3.077 geldige stemmen.

De uitslag ³⁴⁵ te 1u.30 gekend:

— F. LAURENT: 1.549 stemmen

— CLAYES-WATERLOOS: 1.528 stemmen.

De liberale lijst kwam derhalve — zij het slechts na de tweede stemronde
— zegevierend uit de stembus.

Het blijkt echter — én uit de cijfers van de eerste én de tweede stem-
ronde én uit de commentaar van de kranten — dat de strijd ongemeen
heftig moet zijn verlopen. De meest omstreden figuur onder alle kandidaten
was daarbij ongetwijfeld LAURENT, die niet alléén de stemmen van de katho-
lieke en onafhankelijke maar eveneens die van een categorie liberale kiezers
tegen zich had gekregen. Reeds voorheen hadden de klerikalen, en in de
eerste plaats de *Bien Public*, de kans waargenomen om, door het feit dat

(343) Onder volstreckte meerderheid verstaat men de helft van het aantal geldige
stemmen + 1.

(344) *Bien Public*, 28-X-1869/1, C.

(345) *Bien Public*, 28-X-1869/1, D en alle andere kranten: zelfde gegevens voor
de totaalcijfers.

— D. Destanberg, *op. cit.*, blz. 219.

LAURENT op de liberale kandidatenlijst voorkwam, de gehele lijst zwart te maken in de ogen van het kiezerskorps en om de vrienden in massa tot de stemming op te roepen ten einde de godsdienstvrijheid te verdedigen³⁴⁶. Hem immers, „qui représente le libéralisme parfaitement et à tous les titres”, lieten ze doorgaan voor „le chef de cette coterie dont M. le comte de Kerchov n'est que la caisse”. Wat zij vooral uitbuiten was zijn Luxemburgse afkomst, waardoor hij als vreemd aan de Gentse bevolking en aan taal en zeden werd afgeschilderd; vóór alles echter werd gewezen op zijn openlijke vijandigheid t.o.v. het geloof, zodat aan de lijst van het Stadhuis „une couleur rouge-cramoisie” gaf³⁴⁷. Daarenboven stelden ze hem aan het hoofd van de „vandalés administratifs du conseil communal” in hun strijd tegen de liefdadigheidsinstellingen en godshuizen, zodat zijn herkiezing het teken van een hernieuwde stormloop tegen het Groot-Begijnhof zou zijn. Ten slotte werd hij nog de „auteur de ce monstrueux règlement sur les cimetières” genoemd.

In hoever deze verwijten gegrond waren, had voor het ogenblik weinig belang. Immers, de radicale stellingname van de *Bien Public* was een voldoende sein voor alle katholieke kiezers om in massa tegen de liberale lijst te gaan stemmen, zodat hen — bij gebrek aan een eigen lijst — niets anders overbleef dan voor de „vrije burgers” te opteren. Zo'n sfeer verklaart dan ook ten volle slogans als „il y a ballottage entre M. Claeys-Waterloos et le haineux sectaire Laurent”³⁴⁸ of nog „... tussen een waren Gentenaar Claeys-Waterloos en den Luxemburger Laurent”³⁴⁹.

Zijn mislukking in de eerste stemronde mag echter niet zo zeer rechtstreeks aan de katholieken worden toegeschreven, daar hun deelname in de eerste plaats een gevoelige stijging van het aantal stemmen voor de onafhankelijken voor gevolg had; onrechtstreeks echter wel, doordat aldus rond LAURENT de mythe van de antichrist werd gewezen, wat eveneens vele gematigde liberalen ervoor deed terugschrikken hem hun stem te verlenen. De *Bien public* merkte dan ook terecht op dat de *Journal de Gand* zelf met dit personage verveeld zat en „pour les besoins de la cause cherche à le relèguer dans l'ombre”³⁵⁰ — wat trouwens reeds vroeger tot uiting was gekomen bij het aanduiden van de definitieve kandidaten in de algemene ver-

(346) *Bien Public*, 25-X-1869/1, B: „...il n'y aurait sur la liste libérale que ce nom jacobin, qu'il suffirait pour déterminer les catholiques à combattre énergiquement et résolument les candidats qui ne rougissent pas de se déclarer solidaires d'un pareil évergumène”.

(347) *Bien Public*, 25-X-1869/1, B: ... „Il a juré au catholicisme une guerre à mort; — il déclare „la liberté de l'Eglise incompatible avec l'ordre social.” Il conspué tout ce que nous vénérons, il calomnie le sacerdoce catholique, il diffame l'Eglise”...

(348) *Bien Public*, 27-X-1869/1.

(349) Pamflet n.a.v. de ballottage.
— *Claeys-Theopbiel* (likeurstoker): geboren te Gent de 22-XII-1815 en er overleden de 17-XI-1886.

(350) *Bien Public*, 25-X-1869/1, B.

— *Bien Public*, 27-X-1869/2, A-B: ... „C'est un progrès car ce fait (ballottage) atteste la répulsion qu'inspire ce fanatique à plusieurs libéraux eux-mêmes”.

gadering ³⁵¹. Een andere gebeurtenis kwam deze thesis nog meer staven: vóór de verkiezingen waren stembiljetten uitgedeeld geworden, waarop alle namen van de liberale vereniging behalve deze van LAURENT, die was vervangen door RENARD-MARESKA ³⁵². Het was dan ook normaal dat de liberalen dit als een kiesmaneuver aan hun tegenstrevers toeschreven, daar de stemmen die bij onoplettendheid aan hem werden gegeven verloren stemmen waren en derhalve een kandidaat van de oppositie meer kans gaven ³⁵³. Na de verkiezing bleek dit echter het werk te zijn van twee leden van de Liberale Associatie van Gent ³⁵⁴, wat maakt dat LAURENT door mannen uit eigen rangen was verraden. In ieder geval vernemen we dat een 20 à 22-tal dergelijke kiesbriefjes in de urne, benevens 9 briefjes met de naam VUYLSTEKE en GUEQUEIR, waren. LAURENT — die slechts één stem tekortkwam — had dus gemakkelijk in de eerste stemronde kunnen gekozen zijn; ook zouden die 3 à 4.000 kiezers daardoor niet de last van de ballotage gekend hebben noch de liberalen de spijt dat hun triomf niet van de eerste dag verzekerd was ³⁵⁵.

Vandaar dat de liberale kranten het voor de partij als een kwestie van eer en waardigheid deden uitschijnen voor LAURENT te stemmen „opdat de kastijding der valschaards zou wezen wat zij eigenlijk zijn moet, geheel en zonder genade” ³⁵⁶. Nog een laatste maal kon de *Bien Public* niet nalaten het voor beschamend te verklaren dat mensen, die zich kristenen noemden en dachten hun godsdienst te beoefenen, het aandurfdën voor een dergelijk iemand te stemmen ³⁵⁷.

§ 3. Stemming van donderdag, 28 oktober 1869.

De derde dag moest ten slotte nog overgegaan worden tot de verkiezing van twee gemeenteraadsleden.

Zoals vroeger beslist, waren de liberale kandidaten GUEQUIER-DUTRY en J. VUYLSTEKE.

Wat de kandidaten van de oppositie betrof, was de toestand veel minder duidelijk. Oorspronkelijk waren het HEBBELINCK en JANSON ³⁵⁸; nu werden in de kranten de namen CLAEYS-WATERLOOS en DE SMET-DE LANGE vooropgezet ³⁵⁹. De gevolgen van deze verwarring lieten zich dan ook maar al te goed voelen.

(351) Zie blz. 69, waar de *Journal de Gand* zijn kiezers vroeg slechts in de tweede stemronde op Laurent te stemmen.

(352) Was sinds donderdag uitgeschakeld maar werd wellicht genomen om de aandacht van de kiezers minder te trekken.

(353) Omzendbrief van 25-X in P.A., Gent; *Journal de Gand*, 26-X-1869/1, B.

(354) In de zitting van 7 december 1869 werden G. Van Melle en C. Serrure van de ledenlijst der Liberale Associatie geschrapt: P.A., Gent, brief van 16 december - *Bien Public*, 20-XII-1869/1, B.

(355) *Journal de Gand*, 28-X-1869/1, B.

(356) *Stad Gent*, 26-X-1869/bulletijn; *Journal de Gand*, oplage.

(357) *Bien Public*, 27-X-1869, A-B; 28-X-1869/1, C.

(358) Zie blz. 44.

(359) *Beurzencourant*, 28-X-1869/1, A-B; *Gentsche Mercurius*, 28-X-1869/2, C-D.

Hoewel het hier de verkiezing van twee progressisten betrof, spoorden toch alle liberale kranten hun politieke vrienden aan zich in massa naar de stembus te begeven: om de overwinning te voltooien, de trouw aan de overeenkomst van de Associatie te bevestigen en de eer en de waardigheid der partij hoog te houden. Eveneens waren de onderkomités aan de vooravond bijeengekomen ³⁶⁰.

Hun strijd voor de laatste dag was dus goed voorbereid en zij hadden daarenboven de psychologische overwinning van de twee voorgaande dagen voor op hun tegenstrevers.

De opkomst van de liberalen en hun overwinning was dan ook overweldigend in tegenstelling met de oppositie ³⁶¹. De *Beurzencourant* merkte hieromtrent op dat „verreweg de meesten zelfs niet wisten, voor wie er heden moest gestemd worden!...”; de schuld daarvan lag bij het comité, omdat het de vrije en onafhankelijke burgers niet tijdig had verwittigd dat twee andere kandidaten waren vooropgezet met het gevolg dat het stemmen-aantal nu over vier kandidaten was verdeeld geworden ³⁶². Nochtans had ook dit niet veel aan het resultaat veranderd.

De uitslag zag er als volgt uit ³⁶³:

- aantal stemmers: 2.054
- geldige stemmen: 2.011
- ongeldige stemmen: 43
- v.m.: 1.006

1. de liberale kandidaten:

- GUEQUIER-DUTRY: 1.715 stemmen
- VUYLSTEKE Julius: 1.693 stemmen

2. de „Vrije Burgers”:

- HEBBELINCK F.: 207 stemmen
- JANSON L.: 206 stemmen
- CLAEYS-WATERLOOS: 99 stemmen
- DE SMET-DE LANGE: 89 stemmen

De liberale triomf te Gent was dus volledig!

(360) Journal de Gand, 26 en 27-X-1869/1, B; Stad Gent, 27-X-1869/1, B.

— P.A., Gent, vliegend blad van 27 oktober.

(361) Deze twee liberale kandidaten slaagden erin méér stemmen te behalen dan de onafhankelijke kandidaten de twee vorige dagen op hun naam hadden kunnen verzamelen.

(362) *Beurzencourant*, 29-X-1869/1, B-C.

(363) 1. D. Destanberg, *op. cit.*, blz. 219; op 28 oktober: Stad Gent; op 29 oktober: Journal de Gand; Gazette van Gent; Bien Public, Nouvelliste de Gand, op 30 oktober: Vlaemsche Land. Voor de Vrije Burgers; alleen uitslag van Hebbelinck en Janson.

2. Op 29 oktober: La Flandre; *Beurzencourant*; Gentsche Mercurius; op 30 oktober: Volksbelang.

geldige stemmen: 2.121

v.m.: 1.061

ook uitslag van Claeys-Waterloos en De Smet-De Lange.

B. *De reacties van de kranten na de verkiezingen.*

De homogeen-liberale lijst was dus triomfantelijk uit de stembus gekomen en dit kon, gezien de cijfers, geen enkele krant ontkennen. De appreciatie verschilde echter sterk naargelang de strekking van de krant. Terwijl de doctrinaire bladen een jubelzang aanhieven, was de vreugde der progressistische veel meer getemperd; de klerikale bladen daarentegen — die er moeilijk in slaagden hun schaamte en woede omwille van de nederlaag, vooral dan die van de tweede dag, te verbergen — legden het er derhalve op aan de liberale overwinning voor zo onaanzienlijk mogelijk te doen doorgaan.

De doctrinaireren spraken hun vreugde uit én om de wezenlijke vooruitgang van de liberale opinie in het Vlaamse land ³⁶⁴ én om de liberale overwinning te Gent zelf op „die verraders en die gemaskerden”. Want het valse spel van de *Bien Public* en de partij bleek nu overduidelijk: van aanvankelijk onpartijdige en onbaatzuchtige toeschouwer in de strijd kwam zij op het allerlaatste ogenblik — nadat de splitsing bij de liberalen niet was gelukt — „sympatiek” te staan t.o.v. de oppositielijst. Wat zij echter het toppunt van schaamte- en eerloosheid noemden, was de deelname van de bisschop ³⁶⁵ met heel zijn gevolg aan de stemming van de eerste en tweede dag. Hieruit bleek dus dat zij, die steeds bij hoog en bij laag hadden beweerd dat er geen sprake was van klerikaal en liberaal, eindelijk het masker hadden afgeworpen en waren „aan de lijst der zoogezelde vrije Burgers den stempel komen drukken van fanatisme en kerkverslaving”. Deze tussenkomst van de Voorzienigheid, van de plaatsvervanger Gods, werd voorgesteld als een politieke kaakslag aan de geboortestad en aan de burgemeester, maar daarop kregen zij als antwoord dat de KERCHOVE in de twaalf jaar van de uitoefening van zijn ambt nog nooit zoveel stemmen had bekomen ³⁶⁶. Ten slotte stelden ze de kiezing van LAURENT, ondanks alle vuige laster en onophoudelijke en smadelijke aanvallen, voor als „le sceau et le couronnement de notre victoire” ³⁶⁷.

In tegenstelling tot de stadhuiskranten verklaarden zij die de vooruitstrevende opinie aankleefden ³⁶⁸, onmogelijk hun stem te kunnen mengen in het gejubel dat ten allen kante ontstond, zelfs ondanks het feit dat twee van hun voorkeurskandidaten en zelfs ook een flamingant ³⁶⁹ — de eerste sinds 1830 — in de gemeenteraad zouden zetelen.

Vooraf werd de zegepraal niet zo volkomen bevonden om ten volle gerustgesteld te kunnen wezen omtrent de uitslag van de a.s. verkiezingen van juni. Het doctrinair bestuur had immers vele ontevreden gemaakt, wat

(364) Stad Gent, 26-X-1869/1; 29-X-1869/1, A.

— Journal de Gand, 27-X-1869/1, A.

(365) Henri Bracq; bisschop van Gent van 1865 tot 1888.

uit Claeys P., *Pages d'histoire locale Gantoise*, 3e série, I, p. 11.

(366) Stad Gent, 27-X-1869/1, A-B; 30/31-X-1869/1, A-B.

— Journal de Gand, 27-X-1869/1, A.

(367) Journal de Gand, 27-X-1869/1, B.

(368) Volksbelang, 30-X-1869/1, B-C.

(369) Stad Gent, 30/31-X-1869/1, A-B: verklaarde zich eveneens verheugd over de aanwezigheid van een liberale Vlaming in de gemeenteraad.

reeds tot uiting was gekomen in de onvermijdelijke ballotage, waarop LAURENT slechts een twintigtal stemmen meer had kunnen bekomen dan zijn tegenstrever. Eveneens stelden zij het totale gebrek aan politieke eerlijkheid aan de kaak, wat gedurende de gehele kiesperiode — zowel in de schoot van de Liberale Associatie als bij de zogenaamde onafhankelijken, zowel in de „rechtgeloovige” *Bien Public* als in de *Journal de Gand* — was gebleken.

De klerikale bladen sloegen een heel andere toon aan. Voor hen was het duidelijk dat de verkiezingen, in het perspectief van het gehele land, voor het ministeriële doctrinairisme weinig bemoedigend waren verlopen en dat zij derhalve een voorteken waren voor zijn nakende vol³⁷⁰. Dit stemde dus in grote mate overeen met de zienswijze van het progressistisch *Volksbelang*. Zelfs wierp men op dat het nu, in 1869, logischerwijze — daar het katholieke ministerie in 1857 wegens ongunstige gemeenteverkiezingen was afgetreden — de beurt was aan het doctrinair ministerie³⁷¹.

Tegenover deze gunstige uitslag stak dan ook schril het resultaat in Gent zelf af, wat als een smaad en een schande voor de stad werd beschouwd. Dit was volgens de *Bien Public* „avant tout la preuve de l'influence prépondérante du cabaret dans les comices”, waardoor dus nogmaals het belang werd onderstreept van de drankhuizen bij het bewerken van een liberale overwinning³⁷².

De *Beurzcourant* en de *Nouvelliste*, de beide katholieke, maar onafhankelijke bladen, die de vurige verdedigers van de oppositielijst waren geweest, schreven de liberale overwinning toe aan slaafse partijgeest, aan „het leger van ambtenaren en de massa kleine herbergiers en kantienhouders, die om zoo te zeggen onder het dagelijks toezicht der politie staan”. De nederlaag van de oppositiepartij daarentegen was volgens hen het gevolg van een totaal gebrek aan organisatie in de „Onafhankelijke Kiesvereniging” — nochtans de enige organisatie die, geplaatst tussen twee extremen, die kiezers kon verenigen die noch van de ene noch van de andere coterie wensten af te hagen.

Voor de *Beurzcourant* toonde zich verontwaardigd, omdat men zich, in tijd van verkiezingen, nog geen enkele keer had verwaardigd haar of de *Nouvelliste* te raadplegen of zelfs maar uit te nodigen tot het bijwonen van een vergadering; inzake kieswerking hebben wij van de tegenstrever nog veel te leren, besluit de krant³⁷³. Tevens riepen de katholieke bladen zich ook op als tolk i.v.m. de klachten over gevallen van officiële fraude in verscheidene kiesburelen en eisten zij voor de toekomst een onpartijdige samenstelling van de burelen alsook voorlezing van de stembriefjes onder de ogen van een persoon, behorend tot een andere opinie dan die van de

(370) *Bien Public*, 27-X-1869/2, A-B; 29-X-1869/1, A.

— *Nouvelliste de Gand*, 31-X-1869/2, A; 3-XI-1869/2, B; *Beurzcourant*, 2/3-XI-1869/1, A.

(371) *Beurzcourant*, 15/16-XI-1869/1, B; *Vlaemsche Land*, 31-X-1869/1, C-D.

(372) *Bien Public*, 27-X-1869/2, A-B: „Ah! M. Pernet, cabaretier au Dok, avait bien raison de l'écrire naguère au *Journal de Gand*: „Aujourd'hui l'estaminet règne et gouverne: par lui le libéralisme est tout, sans lui le libéralisme ne serait rien”.

overgenomen door *Beurzcourant* en *Vlaemsche Land* op 29-X-1869/1.

(373) *Beurzcourant*, 28-X-1869/1, A; *Nouvelliste de Gand*, 28-X-1869/1, C-D.

voorzitter ³⁷⁴.

Aangaande de zegepraal van LAURENT en de tussenkomst van de bisschop in de verkiezingen — een blijkbaar ongewone handelwijze, maar die ongetwijfeld juist in verband moet gebracht worden met de kandidatuur van LAURENT — waren de meningen in de verschillende kranten eveneens zeer uiteenlopend. Hoger hebben we reeds de uiteenlopende appreciatie van deze tussenkomst kunnen vaststellen bij de *Journal de Gand* en het *Volksbelang* ³⁷⁵. Het is echter vooral *La Flandre* die ons een beschrijving heeft nagelaten van de vreugde waarmee de Gentse bevolking en meer bepaald de werklieden, de overwinning van LAURENT begroetten ³⁷⁶. Immers, hoewel hij zich in zijn politieke ideeën niet had afgescheiden van de doctrinaireren, onderscheidde hij er zich toch van hen door het radicalisme waarmee hij zijn theorieën doordreef en het klerikalisme bestreed. Derhalve had de kiesstrijd, enkel en alleen rond de naam LAURENT gevoerd, onvermijdelijk een radicaal karakter aangenomen, met het gevolg dat zich bij zijn klerikale vijanden ook de vreesachtige liberalen hadden gevoegd om zijn kandidatuur tegen te werken of zelfs te bevechten. „Cette opposition sourde d'une bourgeoisie égoïste et aveugle”, vond *La Flandre* een machtig argument ten gunste van de uitbreiding van het stemrecht ³⁷⁷. De zienswijze van *La Flandre* over de tegenwerking stemde derhalve overeen met het hogerge-noemd maneuver en de interpretatie van de *Bien Public* ³⁷⁸. Nochtans bewees de overwinning dat de meeste zgn. gematigde liberalen toch voor LAURENT hadden gestemd, zodat allen, van de burgemeester tot het laatste raadslid, over dezelfde kam moesten worden geschoren ³⁷⁹. Daarenboven merkte de *Beurzencourant* op dat de keuze buitengewoon hevig was betwist geworden en dat hij, zo hij toch gekozen was, dit te danken had aan sommige „goedzakken van katholieken, die alles van de dauw en niets van hunne eigen moeite verwachtten”. In een volgend artikel drukte de krant zich in de meest krasse bewoordingen uit: „De mislukking van de heer Claeys-Waterloos in de ballotering met den godslasteraar en bloedhonds-

(374) *Bien Public*, 29-X-1869/1, B; 30 en 31-X-1869/1, B.

— *Beurzencourant*, 2/3-XI-1869/1, A; *Vlaemsche Leeuw*, 7-XI-1869/2, A.

(375) cf. *Journal de Gand*, 27-X-1869/1, B en *Volksbelang*, 30-X-1869/1, B-C.

(376) *La Flandre*, 29-X-1869/1, D; 2, A: ... „Les gens les plus graves et les plus froids laissaient éclater les transports de la joie la plus expansive. Des hommes qui se connaissent à peine de nom s'embrassaient comme des frères, les yeux brillaient de larmes”...

(377) *La Flandre*, 29-X-1869/1, D; A: „Croit-on que la candidature de M. Laurent eut pu courir le moindre danger, si ses ouvriers que nous avons vu à l'hôtel de-ville, prenant des notes au moment de l'élection, palissant d'inquiétude et frémissant d'indignation à l'annonce de chaque nouvelle défavorable, et pleurant de joie à la proclamation de notre victoire; si ces jeunes gens, formés par nos communales, avaient pu intervenir, autrement que par leurs vœux, en faveur du continuation de l'œuvre de Callier?”.

(378) Zie hoger blz. 108.

(379) *Vlaemsche Leeuw*, 14-XI-1869/1, C: „Het masker is af! Niet alleen Lorias is gekozen, als ging hij met geheel de lijst mede, zonder persoonlijke aandacht op hem: maer hij wordt gekozen, afzonderlijk, hij alleen... in zijne hoedanigheid niet alleen van liberaal, maar van kerkhater, godloochenaar en openlijken voorstaender van de grondstellingen en bloedige verwoestingen van de jaren 90!!!”

— *Bien Public*, 28-X-1869/1, C; *Beurzencourant*, 29-X-1869/1, A.

gezinde Laurent is eene vlek die onze nakomelingen het rood der schaamte op 't aangezicht zal jagen... En 't is zulk man, die de coterie, geholpen door hare huurlingen en door de kroeghouders, verkiest boven den deftigen heer Claeys-Waterloos!"³⁸⁰.

Het is dan ook slechts in dit verband dat de bittere en hevige polemiek van de kranten i.v.m. de deelname van de bisschop aan de verkiezingen kan begrepen worden — dit was, volgens de *Stad Gent*, in een gemeenteverkiezing nog nooit gebeurd³⁸¹. Het blad keurde deze tussenkomst dan ook af, omdat de bisschop geen enkele van de verplichtingen der burgers had en derhalve ook niet van de rechten moest genieten³⁸². De *Journal de Gand*³⁸³ ging wel het verst met haar antiklerikale commentaar. Door a.h.w. God zelf tegenover Laurent te plaatsen, vond zij de katholieke zaak vooral zo gecompromitteerd en meende zij dat de bisschop eerder had: „l'air d'aller porter l'extrême-onction au candidat du parti" — wat de nederlaag des te vernederender moest maken. Trouwens, zo besloot zij: „cela a dû être peu agréable à Dieu. Tout puissant qu'on oit, on a son petit-amour propre, et, quand on s'appelle le bon Dieu, il est bien fâcheux de devoir céder la place à M. Laurent".

De repliek van de *Bien Publique* was al even kras³⁸⁴: „Vous faites un symbole du nom de ce jacobin flegmatique, qui traite notre Dieu de „dieu-farine", nos saints de „célestes arlequins", et vous croyez qu'un pontife catholique restera insensible à des sacrilèges insultes!...

„En usant de son droit, Mgr. l'Evêque de Gand a rempli son devoir...".

Alleen *La Flandre* distantieerde zich in haar beoordeling volkomen van haar liberale confraters, wat ons — gezien het consequent doordrijven van haar principes — helemaal niet moest verwonderen. Immers, eisen van tegenstanders dat zij zich van de strijd weerhouden „c'est bien singulièrement comprendre la liberté... ne commander pas des abstentions, dont le moindre défaut est de fausser le scrutin... se prononcer contre ceux dont on ne partage pas les vues, c'est purement et simplement remplir un devoir d'honneur"³⁸⁵.

Hoger hebben we gezien dat de belangrijkste argumenten in de kiesstrijd het onrecht betrof de stad Gent door het Gouvernement aangedaan. Nu de liberale partij had overwonnen, vonden zowel *La Flandre* als de *Stad Gent* het nuttig nog eens al de grieven op te sommen³⁸⁶ en waarschuwden zij er voor dit schreeuwend onrecht niet langer te laten duren wegens het gevaar de toekomstige verkiezingen van juni 1870 te verliezen. Dat dit ernst was bleek o.m. uit de weigering van GUEQUIER en VUYLSTEKE om het budget van openbaar onderwijs te stemmen, dit omdat de regering achterwege

(380) Beurzencourant, 30-X-1869/1, A.

(381) Stad Gent, 26-X-1869/1.

(382) Stad Gent, 30/31-X-1869/1. Alle weken wat van Cies van Ghendt.

(383) Journal de Gand, 27-X-1869/1, A-B; 31-X-1869/1, A-B.

(384) Bien Pulbic, 28-X-1869/1, C-D; overgenomen door Nouvelliste de Gand, 29-X-1869/2, A.

(385) La Flandre, 5-XI-1869/1, D.

(386) Zie daarvoor hoofdstuk III, blz. ...

— La Flandre, 12-XI-1869/1, B-C; 24-XII-1869/1, D; 2, A-B.

— Stad Gent, 6-XI-1869/Alle weken wat...

bleef in haar verplichtingen t.o.v. Gent; door *La Flandre* werd dat ook een energieke houding genoemd³⁸⁷.

Helemaal ongevoelig voor deze grieven bleef de regering ook weer niet en daadwerkelijk werd er met de eerste afbraak van het fort begonnen³⁸⁸.

La Flandre, die zich bereid had verklaard van elke discussie af te zien tot na de verkiezingen om dan haar vrijheid terug te nemen, hield woord³⁸⁹. Op 29 oktober reeds verscheen ze met een uitgebreid verslag over de werking achter de schermen van de doctrinaire fractie in de schoot van de Liberale Associatie³⁹⁰. Dit kwam nogmaals bevestigen dat de onenigheid tussen doctrinair en progressisten in ieder geval verder ging dan louter persoonlijke veten omwille van de kandidatenkeuze. Nochtans bleef ook dat niet zonder nasleep. Zo verscheen in de klerikale kranten het bericht dat P. VOITURON zijn ontslag als lid als lid van de Liberale Associatie had ingediend³⁹¹.

Ook de MAERE verbrak het stilzwijgen in een brief van 28 oktober, gericht aan de *Journal de Gand* — die hem trouwens zonder commentaar publiceerde³⁹². Hierin stelde de MAERE scherp het procédé van de *Journal de Gand* aan de kaak: tegen alle wettelijkheid in had de krant zich het recht toegeëigend van de kieskommissie om kandidaten, die op regelmatige wijze waren aangeduid, tegen te werken en aldus had men hen — die dan nog een gemeenschappelijke zaak verdedigden — verdacht gemaakt. Tevens sprak hij zijn ongenoegen uit over de evolutie in de „Liberale Grondwettelijke Vereniging”, waarvan men goed op weg was een gedwee instrument te maken in de handen van enkelen en ten nadele van de grote politieke en sociale vraagstukken.

Bij deze overwegingen sloot *La Flandre* zich aan in een artikel waarin de noodzaak werd onderstreept van een totale reorganisatie van deze politieke kiesvereniging, in die zin dan dat de minderheden, in overeenstemming met hun belangrijkheid, recht zouden hebben op een deel van de vertegenwoordiging. Aldus werd het principieel „dat de helft plus één alléén recht van spreken had in naam van allen” voorgoed veroordeeld. Eveneens sprak zij zich uit tegen het vormen van een homogene lijst bij elke verkiezing, waardoor in elke kwestie — zonder de minste discussie — „comme un seul homme”, werd gestemd³⁹³.

Ook het *Volksbelang* keerde zich in een uitgebreid artikel tegen deze grove onrechtvaardigheid, maar dan gezien op het vlak van de kiesrechtelijke inrichting voor alle staatspartijen. Derhalve was het blad van oordeel dat zowel LAURENT als CLAEYS-WATERLOOS een plaats in de gemeenteraad

(387) *La Flandre*, 7-XII-1869/1, B.

(388) *La Flandre*, 19-XI-1869/2, A ; *Journal de Gand*, 19-XII-1869/1, A.

(389) In een artikel van 22-X-1869/1, A ; cf. blz. 73.

(390) *La Flandre*, 29-X-1869/1, B-C-C : „Le travail de l'Association libérale : dit bevestigt onze bespreking n.a.v. de strijd om de keuze van de definitieve kandidatenlijst.

(391) *Bien Public*, 29-X-1869/1, B ; *Vlaemsche Land*, 30-X-1869/2, B.

(392) *Journal de Gand*, 29-X-1869 ; overgenomen door *Bien Public*, 30-X-1869/1, B en *La Flandre*, 5-XI-1869/1, D ; 2, A-B.

(393) *La Flandre*, 5-XI-1869/1, B-C : Du droit des minorités dans le parti libéral.

hadden moeten toegewezen krijgen, terwijl de gemeenteraad thans niet meer de vertegenwoordiger der gemeente was maar slechts van een kleine meerderheid ervan ³⁹⁴.

De tweedracht in het liberale kamp bleef dus aanslepen. En opnieuw was het de *Bien Public* die erin slaagde de *Journal de Gand* zijn stilzwijgendheid te doen verbreken; toch reikte de repliek niet verder dan een eerder lauwe filosofische weerlegging van de beschuldiging „doctrinair” te zijn ³⁹⁵. *La Flandre* echter bleef met scherpe artikels tegen de *Journal de Gand* uitvallen ³⁹⁶.

Voor de radicalen ondertussen stond één zaak als een paal boven water: het „vermolmde doctrinarisme” was onmogelijk geworden! ³⁹⁷.

Dit alles bracht echter mee dat succes in de verkiezingen van juni, waarvan de parlementaire meerderheid afhing, voor Gent en voor het land uiterst twijfelachtig was geworden.

Om te besluiten kunnen we nog vermelden dat het de gewoonte was de overwinnaars na de verkiezingen een banket aan te bieden, vooral dan wanneer zij lid waren van een of andere vereniging. Dit was o.m. het geval voor A. de MAERE, bestuurder van de Koorsociëteit ³⁹⁸ en voor J. VUYLSTEK, lid van de Vlaamse liberale vereniging ³⁹⁹. Terwijl de eerste, in de tafelrede, vooral wees op de noodzaak aan eensgezindheid onder de liberalen, beklemtoonde de laatste vooral het belang van de strijd tegen het klerikalisme in Vlaanderen en de noodzaak om tot een oplossing van het Vlaamse vraagstuk te komen.

Deze programmarede deed de *Bien Public* opmerken: „M. J. Vuylsteke tient ses promesses. Il est le digne représentant du libéralisme carnassier et combat le clérial „met handen en tanden” ⁴⁰⁰. J. VUYLSTEKE hield inderdaad woord, ook op een ander gebied: in de zitting van de gemeenteraad van 6 december legde hij nl. als lid de eed af in het Nederlands en nam in het vervolg meermaals in dezelfde taal deel aan beraadslagingen, hierin gevolgd door DE COSTER-WITTOCX. Over het feit dat in de gemeenteraad voor de eerste maal sinds 1830 Vlaams gesproken was, drukte het *Volks-*

(394) Volksbelang, 6-XI-1869/1, A-B-C: ... „En daarom was het, op 27 oktober, meer een gevoel van leed dan van vreugde dat ons bekreop wanneer wij nogmaals het schouwspel moesten bijwonen van een ontzaglijke oppositie, verplicht zich te onderwerpen aan het wettelijk octracisme en zich het lot te getroosten eene macht te wezen in de daad, en een *niets* in de vertegenwoordiging”.

— overgenomen door Beurzencourant, 8/9-XI-1869/1, A.

(395) *Journal de Gand*, 1/2-XI-1869/2, C als antwoord op *Bien Public*, 30-X-1869/1, B.

(396) *La Flandre*, 5-XI-1869/1, C.

(397) Volksbelang, 8-1-1870/1, A-B.

— *La Flandre*, 29-X-1869/1, D: „Le résumé de la lutte le voici: le parti radical est organisé à Gand ... la fraction doctrinaire est en pleine dislocation”.

(398) Volksbelang en Gentsche Mercurius, 20-XI-1869/3, A-B; Vlaemsche Leeuw, 21-XI-1869/D, Klauwkens.

(399) Volksbelang, 27-XI-1869/2, D; 2, A-B-C; *La Flandre*, 12-XII-1869/2, B-C-D.

(400) *Bien Public*, 11-XII-1869/2, B.

belang zijn grote vreugde uit ⁴⁰¹. Dit gebeurde was echter niet incidentloos verlopen. Niemand minder dan LAURENT beantwoordde in dezelfde zitting de toespraak van VUYLSTEKE in zijn Luxemburgs patois — voorval dat grote deining verwekte, zowel in bepaalde kranten als in het buitenland, en wat aan het *Volksbelang* de volgende opmerking ontlokte: „Kragtens de kiezing van october zit die plaag weer in den raad voor zes lange jaren!” ⁴⁰².

(401) *Volksbelang*, 11-XII-1869/1, B-C; *La Flandre*, 10-XII-1869/2, D.

(402) *Volksbelang*, 27-XII-1869/2, C met overname van artikels uit „le Peuple belge” van 20 december en van een brief van de Noordnederlander Dr. A. Van der Linde aan de redactie.

Katholieken en Liberalen tegenover de Gentse Pacificatiefeesten (1876)

door

Urbain VERMEULEN

De belangstelling in een bepaalde tijd voor bepaalde historische fenomenen is een reflex van de fenomenen van die bepaalde tijd.

(J. Romein, *Poging tot een berinterpretatie van het Humanisme*. In: Eender en Anders, p. 88).

De beoefening van de persgeschiedenis en vooral van de vergelijkende persgeschiedenis is een betrekkelijk jonge tak van de wetenschappelijke studie van de Hedendaagse Geschiedenis. Zij heeft nochtans haar belang. In de eerste plaats wordt de pers hier als een volwaardige historische bron gebruikt en in de tweede plaats is zij het beste middel om de publieke opinie ten overstaan van de politieke en sociaal-economische problemen te kennen. Aan die politieke en andere kwesties werd tot nu toe reeds een aantal studies gewijd maar aan het beeld dat de tijdgenoten er zich over vormden en dat voor een groot deel door de pers werd beïnvloed, is nog niet veel aandacht besteed. Dit beeld kan de historicus kennen door in de bladen van de tijd de polemieken te bestuderen die omtrent de vele vraagstukken van binnen- en buitenlandspolitieke aard werden gevoerd. De argumenten die men in die polemieken gebruikte, de terminologie die men er voor aanwendde en de intensiteit waarmee zij gevoerd werden, geven een min of meer getrouw beeld van de omvang die de politieke strijd in het 19de eeuwse België kon aannemen en ook aangenomen heeft. Problemen waren er genoeg en polemieken te over. Zij vonden hun oorzaak in de ideologisch totaal van mekaar verschillende en zelfs diametraal tegenover elkaar staande opvattingen die de katholieken, vooral de ultramontaanse, en de liberalen er op nahielden inzake de taak van de staat en de scheiding van Kerk en Staat. Het verschijnen van de encycliek *Quanta cura* en de eraan toegevoegde *Syllabus complectens praecipuos aetatis nostrae errores* op 8 december 1864, waarin Pius IX zich tegen het liberalisme en het stelsel van de moderne vrijheden uitsprak, en het afkondigen van het dogma van de pauselijke onfeilbaarheid tijdens het Eerste Vaticaanse Concilie hebben die tegenstellingen nog aangewakkerd en verscherpt ¹.

(1) Zie R. Aubert, *Les Catholiques constitutionnels belges face au Syllabus*. Mélanges E. Van Cauwenbergh, Louvain, 1961, pp. 543-560 en Id., *Un centenaire. Le Syllabus de décembre 1864. Préparation et réactions*. La Nouvelle Revue, XL, 1964, pp. 369-385, 481-499.

Die principiële tegenstellingen in politieke aangelegenheden kwamen vooral in de perspolemieken tot uiting. Eén van die polemieken is het onderwerp van deze studie. Hij werd gevoerd naar aanleiding van de feesten die ter gelegenheid van het derde eeuwfeest van het sluiten van de Pacificatie van Gent werden gehouden.

De herdenking van deze historische gebeurtenis kreeg van meetaf aan een actueel politiek karakter omdat de liberalen in de strijd van de 16de eeuwse Geuzen tegen Spanje een voorloper zagen van hun eigen strijd tegen het clericalisme en voor de gewetens- en godsdienstvrijheid, die zij door de *Syllabus* in het gedrang gebracht zagen en van hun ijveren voor de secularisatie van de maatschappij, terwijl de katholieken zich keerden tegen het op positieve wijze herdenken van lieden die tegen de Kerk en het wereldlijk gezag in opstand waren gekomen.

De herdenking van de Pacificatie van Gent was echter niet de eerste gelegenheid voor de katholieken en liberalen geweest om hun standpunt ten aanzien van de 16de eeuwse geschiedenis, en meer bepaald de Opstand, kenbaar te maken. Reeds in 1871 werden in Gent, meestal door liberalen, talrijke voordrachten gehouden die een of ander aspect van de geschiedenis der godsdienstoorlogen behandelden². Ook de pers besteedde aandacht aan deze geschiedenis. Zo bijvoorbeeld het *Fondsblad*³ dat in zijn nummer van 9-10 september 1872 Marnix van Ste-Aldegonde een landverrader en een rover noemde terwijl P. Fredericq in het *Volksbelang*⁴ van 14 september 1872, naar aanleiding van de Internationale Schijfschieting die in Gent gehouden werd en waaraan o.a. ook Noord-Nederlanders deelnamen, zijn dankbaarheid en bewondering tegenover deze laatsten uitsprak omwille van „den taaien heldenmoed, dien zij in de XVIde eeuw aan den dag legden, toen zij er in gelukten uit de klauwen der heilige Inkwisitie te geraken”⁵. Men kan reeds nu vaststellen in welke mate de interpretatie en appreciatie van de Opstand verschilt naarmate zij door katholieken of liberalen gedaan wordt.

In hetzelfde jaar 1872 werden in Nederland luisterrijke feesten gevierd ter gelegenheid van de 300ste verjaardag van de inname van Den Briel en naar aanleiding hiervan had J. Alberdingk Thym in een geschrift getiteld *Wat wil men U doen vieren op 1 april?*⁶ de Nederlande katholieken ertoe

(2) Vooral het Willemsfonds was op dit gebied bedrijvig. In het kader van de door deze vereniging ingerichte *Volksvoordrachten* sprak Van Renterghem op 26 november 1871 over *Een blik in de Nederlandsche Geschiedenis der XVIde eeuw* en op 15 december 1872 over *De oorzaken en gevolgen van den St.-Bartholomeusnacht*; M. Rooses hield op 24 december 1871 een lezing over *Hembyze en Ryhove, twee aanvoerders der Gentsche Geuzen* en op 13 december 1874 sprak J. Hoste over *den strijd der Vaders tegen Spanje*.

(3) Zie voor dit blad E. Voordeckers, *Bijdrage tot de Geschiedenis van de Gentsche Pers. Repertorium (1667-1914)*, Leuven-Parijs, 1964 (Bijdragen van het Interuniversitair Centrum voor Hedendaagse Geschiedenis, 35), pp. 190-192.

(4) Id., *ibid.*, pp. 514-516.

(5) Andere artikels i.v.m. de Opstand en de godsdienstoorlogen werden o.a. gepubliceerd door het *Fondsblad* („De Geus Marnix”, 9 aug., 10-11 aug., 12 aug. en 6 dec. 1874; 1-2 febr. 1875) en het *Volksbelang* („Filips van Marnix van Sint-Aldegonde”, 7 sept. 1872).

(6) Amsterdam, 1872, 11 p.

aangezet niet deel te nemen aan de Brieffeesten daardoor ongewild aan de Gentse katholieken van 1876 het voorbeeld gevend om zich ook niet met de Pacificatiefeesten in te laten.

Het Handelsblad van Antwerpen⁷ publiceerde van 28 augustus tot en met 5-6 september 1875 een zestal artikels over de geschiedenis van de godsdienstoorlogen en de Pacificatie en schreef meer bepaald in het derde, dat van 31 augustus: „Lang genoeg hebben geus en protestant de vaderland-sche geschiedenis in een valsch daglicht aan onze tijdgenoten voorgesteld, het is tijd dat de waarheid gezegd en de aandacht op dit belangrijk feit wordt gevestigd. Het zijn altoos dezelfde mannen met woorden van gewetensvrijheid in den mond, die vroeger en heden, waar zij de overhand hadden, de ergste dwingelandij hebben doen op het volk drukken... De historie van vroegere dagen leert ons dat de vrijheid en het burgerlijk wel-zijn langzamerhand te niet gaan, waar de hypokrite geus den baas speelt.”

Op het ogenblik dat *Het Handelsblad* dit schreef wisten de Gentenaren al dat het bestuur van hun stad het plan had opgevat om in november 1876 het derde eeuwfeest van de Pacificatie te herdenken. In de zitting van 7 juni 1875 van de Gentse Gemeenteraad immers deed schepen Auguste Wagener⁸ namens het College van Burgemeester en Schepenen het voorstel om op plechtige wijze de driehonderdste verjaardag van de Pacificatie te vieren⁹. In zijn motivering deed hij bijna uitsluitend beroep op historische overwegingen. Zo merkte hij niet alleen op dat het sluiten van het verdrag nauw met de geschiedenis van het Gentse stadhuis verbonden was, maar hij wees er tevens op, en hier school voor de katholieken een adder in het gras, dat in de Pacificatie het groot beginsel van de gewetensvrijheid besloten lag. Om het belang van het verdrag nog beter te doen uit-schijnen verklaarde hij dat het aan de Pacificatie te danken was dat een einde werd gesteld aan de dekreten van Alva en de Bloedraad, dat Holland en Zeeland het recht bekwamen om vrij de hervormde godsdienst te belijden en dat vreemde troepen van het grondgebied werden verjaagd. Dit voorstel werd door de homogeen liberale gemeenteraad op luide toejuichingen onthaald, met algemeenschap van stemmen aangenomen en voor verder onderzoek naar de bevoegde commissies van openbaar onderwijs en feestelijkheden verwezen¹⁰.

Door de Gentse pers werd het voorstel op gemende gevoelens onthaald. Waar vrijwel alle bladen het officieel verslag van het deel van de gemeenteraadszitting dat betrekking had op Wageners voorstel in extenso publiceerden¹¹, met uitzondering van *Le Bien Public* die het in verkorte vorm

(7) Nl. in de nummers van 28, 29-30, 31 aug. en 3, 4, 5-6 sept. 1875.

(8) Zie voor een biografie van A. Wagener: F. Cumont, *Auguste Wagener*. Université de Gand, Liber Memorialis, Gand, 1913, pp. 148-157.

(9) *Ville de Gand. Bulletin Communal. Année 1875. Numéro 8. 1er Juillet 1875. Conseil communal. Séance du 7 Juin 1875.*

(10) De commissie der feestelijkheden bestond uit Hulin, Duhayon, Vervier, Vanderheyden en De Bast; deze van schone kunsten en openbaar onderwijs uit Andries, Vuylsteke, Colson en Heremans.

(11) *Gazette van Gent*, 9 juni 1875; *Fondsenblad*, 10 juni; *Gentschen Mercurius*, 9 juni; *Journal de Gand*, 8 juni; *La Flandre Libérale*, 8 juni; *Nouvelliste de Gand*, 8 juni; *Volksbelang*, 12 juni; alleen de *Vlaemsche Leeuw* rept van niets.

weergeeft, is het alleen dit laatste blad dat er onmiddellijk commentaar op levert en wel in zijn nummer van 8 juni ¹².

Van in dit eerste artikel reeds zoekt het blad naar de ware historische betekenis van de Pacificatie en stelt het vast dat deze geen vrede maar alleen een wapenstilstand is geweest die door de calvinisten (*les libéraux d'alors*, voegt het eraan toe) geschonden werd en waarvan Willem de Zwijger gebruik maakte om met verdubbelde krachten de katholieken definitief te verpletteren. Het blad merkt daarbij nog op dat indien het de uitnodiging zou aanvaarden om mee te vieren, het tevens op de uitnodiging zou ingaan om het macchiavellisme van de prins van Oranje te verheerlijken en van het hypokriet liberalisme, dat van dan af slechts van vrijheid sprak om de Kerk beter te kunnen onderdrukken. De *Journal de Gand* ¹³ replikeert daarop dat *Le Bien Public* een heel eigenaardige opvatting van de geschiedenis heeft om te durven spreken van macchiavellisme in verband met de prins van Oranje waar toch iedereen weet dat diezelfde prins negen jaar later het slachtoffer werd van het katholiek fanatisme en drie jaar vóór de Pacificatie de St.-Bartholomeusnacht plaatsgreep en vijf jaar later een monnik Hendrik III vermoordde. Het blad besluit: „*Pour écrire l'histoire de Rome et du jésuitisme ce n'est pas une plume et de l'encre qu'il faut, c'est un poignard et du sang.*” Op 10 juni onderzoekt *Le Bien Public* opnieuw de historische betekenis van de Pacificatie die niets anders geweest is dan „*le berceau de ce régime persécuteur et dur qui a caractérisé le despotisme calviniste en Hollande, et qui, même au début de ce „siècle de progrès” pesait d'un poids si lourd sur les catholiques néerlandais*”. De feestelijkheden die men wil inrichten zijn niet bedoeld om het principe van de gewetensvrijheid te eren maar wel om er een antikatholieke manifestatie van te maken die een ware oorlogsverklaring is aan het adres van de katholieken. Dit doet de *Journal de Gand* op 11 juni schrijven dat de katholieken moeilijk van een oorlogsverklaring kunnen spreken sedert de publicatie van de encycliek *Quanta cura* en de *Syllabus* en het dogma van de pauselijke onfeilbaarheid werd afgekondigd. De dag daarop, 12 juni, mengde het *Fondsblad* ¹⁴ zich ook in de discussie en schreef o.a. „... *die zoogenoemde Pacificatie was een schijn van wapenstilstand tusschen de Roomschen en de afgevallenen, weldra gevolgd door de schandelijkste dwingelandij, van welk de katholieken de slachtoffers waren...*” Ook twee weekbladen spraken zich uit. De katholieke *Vlaemsche Leeuw* ¹⁵ verklaarde zich op 13 juni tegen een katholieke deelname aan de feesten terwijl het liberale *Volksbelang* ¹⁶ op 19 juni als zijn mening te kennen gaf dat er voor de katho-

(12) Zie voor dit blad E. Voordeckers, *op. cit.*, pp. 91-95.

(13) *Id.*, *ibid.*, pp. 287-290.

(14) Hoogstwaarschijnlijk zijn de artikels die dit blad over de Pacificatie en de Pacificatiefeesten publiceerde van de hand van Frans De Potter, die toen hoofdredacteur van dit blad was en zich in 1878 uit de redactie terugtrok om archivaris te worden en zich geheel aan zijn historische arbeid te wijden (E. Voordeckers, *op. cit.*, p. 191).

(15) E. Voordeckers, *op. cit.*, pp. 495-496.

(16) De meeste artikels die in dit blad over de Pacificatie en de Pacificatiefeesten verschenen zijn van de hand van Paul Fredericq, die rechtstreeks bij de organisatie van de feestelijkheden betrokken was.

lieken evenveel redenen waren om het feest der verdraagzaamheid te vieren als voor de liberalen ¹⁷.

Eind juli werden de standpunten nogmaals met mekaar gekonfronteerd en wel door de *Journal de Gand* en *Le Bien Public*. Het eerste blad ¹⁸ schreef dat de Pacificatie was „... à la fois un acte patriotique, national et libéral, libéral dans le sens le plus large que l'on puisse attacher à ce terme, un mouvement d'union, de sagesse, de tolérance et de mutuel sacrifice”. *Le Bien Public* daarentegen was op 30 juli van mening dat de Pacificatie niets anders was dan „... un piège tendu à la bonne foi des catholiques par la duplicité protestante et qu'au lieu d'amener la paix, elle aboutit, particulièrement pour notre ville, à une recrudescence d'horreurs iconoclastes et à l'épouvantable régime dont Hembyze est demeuré la personnification et le héros.” Kon er een groter verschil van opvatting bestaan? Ondertussen was het nieuws dat Gent zich voorbereidde om feest te vieren doorgedrongen in gans het land ¹⁹ waar het afgekeurd werd of toegejuicht, zoals bijvoorbeeld door de Antwerpse Geuzenbond die in een brief aan het Gentse stadsbestuur dd. 29 juni 1875 o.a. schreef: „... De Pacificatie van Gent was de eerste bekrachtiging der vrijheid van geweten in ons land; zij was ook een gewichtige stap tot de vestiging van een nationaal zelfbestaan. Vooral in de huidige omstandigheden is het nodig, bij elke gelegenheid deze beide grondbeginselen, als zijnde de eenigste middelen om onze duurzame rechten en vrijheden te handhaven.” ²⁰

Ook in Noord-Nederland was het nieuws bekend geworden. Jan ten Brink wijdde in het *Nieuws van den Dag* een beschouwing aan het „Eeuwfeest der Pacificatie”, die echter door de protestants-conservatieve *Rotterdamsche Courant* in zijn nummer van 23 juni bekritiseerd werd omdat de Belgische liberalen zich in tegenspraak hadden getoond met de door hen zo hoog geprezen godsdienstige verdraagzaamheid door op tweede Sinxendag een katholieke bedevaart naar Oostker te hebben verstoord. Op 26 juni publiceerde het *Fondsblad* dan ook zonder aarzelen een artikel dat onder de titel „Onze liberalen, door Hollandsche protestanten veroordeeld” van aard was om het goed recht der katholieken te bewijzen.

Het aankondigen van de Pacificatiefeesten was ook niet zonder echo gebleven in bepaalde kulturele en wetenschappelijke kringen. Eind augustus 1875 schreef het Algemeen Bestuur van het Willems-Fonds een prijs van 1000 F. uit voor de beste verhandeling over de Pacificatie van Gent „voor

(17) Enige tijd nadien publiceerde J.O. De Vigne onder de titel *De deelneming der Katholieken aan de Pacificatie van Gent* een artikel in het door J.F.J. Heremans uitgegeven *Nederlandsch Museum* (1876).

(18) *Journal de Gand*, 29 juillet 1875. Dit artikel was overgenomen uit het Brussels blad *L'Office de Publicité* en was ondertekend door L.H. (= Louis Hymans). Het was bedoeld als antwoord op het door de *Bien Public* op 8 juni gepubliceerd artikel.

(19) *L'Indépendance belge* van Brussel bvb. publiceerde de tekst van Wageners toespraak op 10 juni 1875.

(20) Het origineel van de brief wordt bewaard op het Stadsarchief te Gent (voortaan afgekort S.A.G.), Bundel Pacificatiefeesten, V 5³, map: Principes. De tekst van de brief samen met die van een brief met gelukwensen aan Wagener werd gepubliceerd door het Antwerps blad *De Kleine Gazer* in zijn nummer van 16 juli 1875.

het volk geschreven" en enkele weken tevoren had Th. Juste, die toen conservator was van het Museum der Halse Poort te Brussel, zijn studie *La Pacification de Gand et le Sac d'Anvers* aangekondigd ²¹.

Na deze eerste reacties verdwijnt het onderwerp van de Pacificatiefeesten tijdelijk uit de actualiteit. Eerst in het begin van maart 1876 komt het onderwerp weer in de schijnwerper en dit tot eind september. De aanleiding hiertoe is wel het aanvaarden geweest door het Stadsbestuur in zijn zitting van 14 februari 1876 van de besluiten die door de commissie van de feestelijkheden in verband met de Pacificatiefeesten getroffen waren ²² en de installatie van de *Commissie voor Kunst en Geschiedenis* waarvan A. Wagener voorzitter en P. Fredericq secretaris was, en die door het Stadsbestuur belast werd met de voorbereiding van de feesten. Deze commissie hield haar eerste vergadering ²³ op 22 februari. Van dan af publiceerde P. Fredericq regelmatig een verslag van elke zitting in het *Volksbelang* waarvan hij redacteur was. Op 28 april besliste de commissie dat voortaan naar alle Gentse kranten een verslag zou opgestuurd worden ²⁴ maar op 3 mei werd, op voorstel van Max Rooses, beslist dat geen verslagen meer zouden gestuurd worden naar *Le Bien Public* en het *Fondsblad* omwille van de weinig positieve houding die zij ten aanzien van de Pacificatiefeesten aannamen. Op diezelfde vergadering van 5 mei kwam men overeen een verslag te sturen naar de voornaamste Noord-Nederlandse bladen ²⁵ en vooral naar de Zeeuws-Vlaamse ²⁶. Er werd dan ook bepaald dat de feestelijkheden zouden doorgaan op 3 september 1876 waar men eerst 8 november en nadien 27 augustus had voorgesteld ²⁷.

(21) Een prospectus wordt o.a. bewaard in de Universiteitsbibliotheek te Gent (voortaan afgekort U.B.G.) onder het signatuur G.18981 ^{161,162}. Voor een officiële aankondiging van het Willemsfonds, zie U.B.G., G. 18981 ¹⁵⁸ en ook het *Volksbelang*, 4 september 1875.

(22) *Rapport de la Commission des spectacles et fêtes. Conclusions adoptées en séance du Conseil communal du 14 février 1876* (S.A.G., V 5³: Principes).

(23) Het eigenhandig door P. Fredericq geschreven verslagboek van de zittingen van deze en de andere commissies wordt bewaard in de U.B.G., G. 18979.

(24) Deze bladen zijn: *Journal de Gand*, *La Flandre Libérale*, *Stad Gent*, *Gazette van Gent*, *Gentsche Mercurius*, *Volksblad*, *Nouvelliste de Gand*, *Bien Public*, *Fondsblad* en *Gazette van Ledeberg*.

(25) Daarmee zijn bedoeld: het *Vaderland* en het *Dagblad van 's Gravenhage*, het *Handelsblad* en het *Nieuws van den Dag* (van Amsterdam), de *Nieuwe Rotterdamse Courant*, de *Harlemsche Courant*, de *Arnhemse Courant* en de *Middelburgsche Courant*.

(26) Van de Zeeuws-Vlaamse worden geen titels opgegeven. P. Fredericq zou de titels van de voornaamste bladen opzoeken.

(27) 8 november werd te laat in het jaar geacht terwijl 27 augustus weinig geschikt was omdat volgens Wagener *Beaucoup de personnes vont prendre les bains au bord de la mer et louent leurs appartements jusqu'au 1er septembre*. Heremans merkte daarbij op dat in Nederland de vakantie eindigt op 10 september zodat de Nederlanders die naar Gent willen komen niet zullen gehinderd zijn. Wagener deelde ook mee dat in het college van burgemeester en schepenen eerst voorgesteld werd om de feesten te laten doorgaan samen met de kermis (maar dit was te vroeg omdat men dan nog niet zou klaar zijn met de voorbereidingen) of op 15 aug. (maar dit zou, gezien het feit dat 's morgens de processie zou doorgaan, een echte provocatie zijn en tot conflicten aanleiding geven). Uiteindelijk werd dan 3 sept. aanvaard terwijl bepaald werd dat de stoet een derde keer zou uitgaan op 10 sept. en dit zou

Om de onkosten van de feesten te dekken had het stadsbestuur een subsidie van 50.000 F. gestemd en tegelijkertijd een intekenlijst geopend, een voorbeeld dat door de maatschappijen *La Société littéraire*, *La Concorde* en *L'Avenir* werd nagevolgd²⁸. Ondertussen waren de kunstenaars begonnen met het tekenen van de kostumes en de modellen van wapens, schilden en wagens²⁹, werd de organisatie van de geplande stoet en de verdeling der groepen bestudeerd³⁰ terwijl Emiel Van Goethem zijn gelegenheidsstuk *De Pacificatie van Gent*³¹ aan het opstellen was waarvoor Peter Benoit de muziek componeerde³². Anderzijds componeerde F. Van den Eeden een ouverture *De Strijd* en componeerde Hendrik Waelpuut op tekst van Emmanuel Hiel een historische cantate.

Het leger kreeg nu ook, na heel wat over en weer geschrijf, van de minister van oorlog de toestemming om paarden en muzikanten ter beschikking van de inrichters van de stoet te stellen³³. Zonder succes vroegen een aantal katholieken hierop aan de regering deze toelating in te trekken³⁴. Om de materiële kant van de opvoering van Van Goethems drama te behartigen werd een *Commissie van Toezicht op het historisch drama* geïnstalleerd terwijl er ook een *Commissie van het Album* werd benoemd³⁵ die belast was met de zorg voor de uitgave van het door P. Fredericq op te stellen *Album van den Historischen Stoet der Pacificatie van Gent*³⁶. Ook van deze beide commissies was Fredericq secretaris.

Rond half mei waren een dertigtal Gentse maatschappijen³⁷ op de uitnodiging van het schepencollege om aan de stoet en de feesten deel te nemen, ingegaan. Om hen beter vertrouwd te maken met de rol die zij zouden te spelen krijgen werden de leden van de deelnemende maatschappijen op 21 mei op het stadhuis bijeengeroepen³⁸ waar Fredericq hen de historische betekenis van de verschillende delen van de stoet uiteenzette en Wagner hen de verzekering gaf dat het niet in de bedoeling lag van het college

dan samenvallen met het Onderwijzerscongres dat op die dag in Gent zou gehouden worden.

(28) Tal van specimina van dergelijke intekenlijsten (getiteld *Ville de Gand. 300e anniversaire de la Pacification de Gand. Souscription publique*) worden bewaard in S.A.G. en U.B.G. (o.a. G.9368⁵). In totaal tekenden 230 personen in voor een totaal bedrag van 8230 F., waarvan 2995 F. door de leden van de Gentse Gemeenteraad. — Zie ook *La Flandre Libérale*, 10 juillet.

(29) U.B.G., G.18981^{1,81}.

(30) U.B.G., G.18981^{32,45, 153,156}.

(31) Voor een exemplaar van het programma: U.B.G., G.18981¹⁵⁷.

(32) *Journal de Gand*, 19 jan. 1876.

(33) Zie voor de medewerking van het 14de Linierregiment: 1) de verslagen van de zittingen van de Commissie voor Kunst en Geschiedenis, 2) U.B.G., G.18981⁹², 3) S.A.G., V 5³: Concours de l'Armée.

(34) *Fondsblad*, 22 en 24-25 juli 1876.

(35) De verslagen van de zittingen van deze commissie bevinden zich ook in het reeds vermelde Verslagboek (U.B.G., G.18979).

(36) Prospectussen van dit Album: U.B.G., G.18981^{159,160}. Voor definitieve tweetalige uitgave: U.B.G., G.6126 (Gent, 1876, 48 p.).

(37) Rond half april waren er reeds een twintigtal (*Volksbelang*, 15 apr.). Voor een volledige lijst van de 30 deelnemende maatschappijen: U.B.G., G.18981⁴⁵.

(38) *Journal de Gand*, 14 mai 1876. De tekst van de omzendbrief werd gepubliceerd door het *Volksbelang*, 20 mei.

om aan de feesten een bepaald politiek karakter te geven en dat de Commissie voor Kunst en Geschiedenis zich strikt aan de historische feiten gehouden had, eraan toevoegend dat het zijn schuld niet was indien de katholieken niet wilden meevieren ³⁹.

Enige dagen na deze bijeenkomst begon, zoals blijkt uit een lezersbrief die in het *Fondsblad* van 31 mei gepubliceerd werd, Pater Van Mullem S.J. in de Ste-Barbarakerk zijn sermoenen tegen de geplande Pacificatiefeesten, tijdens dewelke hij zekere beweringen van Fredericq, die hij evenwel niet bij name noemde, als onjuist en niet in overeenstemming met de historische waarheid van de hand wees en zijn visie gaf op de geschiedenis van de Pacificatie ⁴⁰.

Tijdens de gemeenteraadszitting van 26 juli werd dan het officiële programma van de feestelijkheden bekend gemaakt en goedgekeurd ⁴¹. Dit was voor een aantal liberalen die deel uitmaakten van de groep rond de heftig anti-clericale *La Flandre Libérale* de gelegenheid om onder de titel *Ad Majorem Loyola Gloriam* een *Programme aux Ficelles des Fêtes de la Mystification des Gens* uit te geven van de *300e Anniversaire des Funérailles de l'Inquisition* ⁴², waarin op zeer kwetsende wijze de draak gestoken werd met de Kerk, de paus, de monniken en het bedevaartoord van Oostakker. In dit programma werd o.a. vermeld dat tijdens het concert dat op 3 september zou gegeven worden op de Kouter als twee laatste uit te voeren muziekstukken *La Vénus aux Carottes, par Mlle Marie d'Oostacker* en *Air varié pour serpent, par le père Rodin* zouden gespeeld worden terwijl onder de volksfeesten die op 4 september zouden gehouden worden er een *Course dans le sac (des autres) par le RR. PP. Jésuites* zou plaats grijpen en op 5 september op de Kouter een concert zou gegeven worden met als vermelding *Les deux vierges folles d'Oostacker et de la Salette y exécuteront avec gestes et voies de faits le fameux Duo des poissons de la mère Angot* ⁴³. Ondertekend door *le père Vetsmoel* was dit schotschrift van aard om op zeer doelmatige wijze de woede van de katholieken op te wekken.

Dezen gingen niet akkoord met de betekenis die de liberalen aan de Pacificatie hechtten en het historisch belang dat zij er deden van uitschijnen, veeleer zagen zij in de Pacificatiefeesten een door het stadsbestuur officieel gepatroneerde en door alle Gentenaren te betalen eenzijdig opgevatte manifestatie die onder het mom van een neutrale in feite de liberale opvatting van de Pacificatie verheerlijkte ⁴⁴. De liberalen waren de over-

(39) *Gazette van Gent*, 22-23 mei; *Fondsblad*, 24 mei; *Nouvelliste de Gand*, 26 mei; *Journal de Gand*, 27 mei en *Volksbelang*, 27 mei.

(40) P. Fredericq stuurde hierop een brief naar het *Fondsblad*, dat hem publiceerde in zijn nummer van 3 juni 1876. (Een Franse vertaling verscheen in de *Journal de Gand*, 2 juni). In die brief dd. 1 juni weerlegde Fredericq enkele onjuiste beweringen van P. Van Mullem.

(41) Zie o.a. *Gentschen Mercurius*, 30 juli-1 aug.; *Gazette van Gent*, 7-8 aug.; *La Flandre Libérale*, 6 août; *Volksbelang*, 29 juli.

(42) Zie voor *La Flandre Libérale*: E. Voordeckers, *op. cit.*, pp. 183-188. Voor een exemplaar van dit zg. programma: U.B.G., G.18981 ¹⁶⁵.

(43) Dit slaat op een in de tijd zeer populair muziekstuk getiteld *La fille de Madame Angot*. Tal van liedjes werden naar de muziek ervan gezongen.

(44) Zie o.a. de *Vlaemsche Leeuw*, 2 sept. en de *Bien Public*, 25 aug.

tuiging toegedaan dat de Pacificatie een verdrag van verzoening was tussen katholieken en protestanten, een verdrag dat de uiting was van de geest van verdraagzaamheid die de beide partijen godsdienst- en gewetensvrijheid waarborgde en waarin men overeenkwam alles in het werk te stellen om de Spanjaarden van het grondgebied te verdrijven en het gezag van de Staten-Generaal te herstellen ⁴⁵.

P. Fredericq schreef in dit verband in het *Volksbelang* van 26 februari: „Op het aandrigen van den prins van Oranje kwamen de afgevaardigden der Nederlandsche provinciën te Gent bijeen en sloten er een plechtig verbond tegen de Spanjaards en de Inquisitie. Ongelukkige omstandigheden hebben naderhand de eendracht der vereenigde gewesten verbroken, het Noorden mocht de politieke en godsdienstige vrijheid bewaren, terwijl het Zuiden onder het juk van Spanje en Rome terugviel; maar nu, na drie volle eeuwen, rust op ons de heilige plicht om de eendracht van alle ware vaderlanders van Holland en België op het gebied der staatkundige en der gewetensvrijheid luide te bevestigen.” Enkele weken later, op 16 maart, liet de *Journal de Gand* van zijn kant opmerken: „Cette date glorieuse de 1576, rappelant l'union des protestants et des catholiques en une fédération défensive pour le salut du pays, tous les partis devraient être d'accord pour la célébrer. Ils le seraient, si, pour le malheur de la Belgique, nos cléricaux ne se considéraient comme les héritiers légitimes des haines féroces des sectaires espagnols qui égorgèrent les Pays-Bas pour compte de Rome. A défaut d'un concert patriotique de tous les Belges, nous comptons, pour donner à la fête la signification que lui assignent les luttes politiques contemporaines, sur le concours des libéraux de toutes les provinces qui prirent part à la rédaction de la Pacification de Gand.” In deze beide artikelen wordt duidelijk een toespeling gemaakt op de actuele betekenis van de Pacificatie. Dit zijn slechts twee voorbeelden, er zijn er tientallen andere.

Het is juist tegen dit actueel karakter dat de katholieken iets hebben. Het is vooral de liberale vergelijking van de 16de eeuwse toestanden met de 19de eeuwse die hen in het harnas jaagt. Zij zien in de feesten niet de herdenking van een historisch feit maar wel een liberale manifestatie die de bedoeling heeft de Kerk en het katholicisme van 1876 in een ongunstig daglicht te stellen. In katholieke kringen immers is de Pacificatie een middel geweest in handen der hervormingsgezinden om de katholieke kerk, die zich van geen onraad bewust was en die zich niet had voorbereid een genadeloze slag toe te brengen om overal het protestantisme te doen heersen. Zo was de Pacificatie een bedrog waarvan de katholieken de slachtoffers geweest zijn, de protestanten waren immers de eersten om het verdrag te schenden ⁴⁶. In het licht van deze visie spreekt het vanzelf dat de katholieken een zeer negatieve houding moesten aannemen. Ook hier stellen enkele citaten dit duidelijk in het licht. Vooreerst is er de *Vlaemsche Leeuw* die op 20 mei schreef: „Neen, de geuzen der 16e eeuw hadden

(45) Zie o.a. *La Flandre Libérale*, 6 août; *Journal de Gand*, 10 août en sa., 24 août 1876.

(46) Zie o.a. *Fondsenblad*, 1-2 maart; *id.*, 1 juni; *id.*, 2 aug.; *Vlaemsche Leeuw*, 19 aug.; *id.*, 26 aug.; *Bien Public*, 29 fevr.; *De Werkman*, 21 juli.

niet meer vaderlands- en vrijheidsliefde dan de hedendaagsche geuzen, zij, die den vreemdeling en de vervolging der katholieke kerk toejuichen. De pacificatie heeft eenen middel geweest om de Roomschen katholieken godsdienst beter te kunnen aanranden, een bedrog om haar verdedigers de wapens te doen neerleggen, en alzoo den strijd beter te kunnen aangaan en de zegepraal der ketterij te behalen, met geweld en boosheden. De vrijdenkers, de framaçons, de ketters, de geuzen, de orangisten en al wat slecht is, zullen de feest vieren, omdat het eene verdrukking van de goede geloovigen en vaderlanders herinnert. Voor de zelfde reden, zullen de ware belgen en katholieken die tergende feestelijkheden diep betreuren..."

Op 3 juni herhaalde dit blad: „De hedendaagsche geuzen, gelijk hunne voorgangers, handelen uit haat tegen den katholieken godsdienst, want de betooging is ingericht niet om de verbroedering onder de burgers te brengen en de oneenheid te doen verdwijnen, maar alleenlijk om de katholieke gevoelens te kwetsen, de priesters te doen minachten en het volk er tegen op te hitsen. Om dat doel te bereiken, vervalscht men de geschiedenis. Men wilt de geuzen doen aanzien als voorbeelden van verdraagzaamheid en vaderlandsliefde, terwijl zij dwingelanders, landverraders en godloochenars zijn geweest, gelijk de hedendaagsche geuzen het ook zijn.” *Le Bien Public* van zijn kant schreef op 11 augustus o.m.: „... Envisagée sous son véritable aspect, la Pacification est un piège tendu par les Gueux à la bonne foi et à la confiante loyauté des catholiques... Soyons de bon compte: les catholiques belges du XVIIe siècle se sont laissé, en 1576, berner, mystifier et tromper par les Gueux de cette époque... C'est bien assez que nos pères aient été dupes; nous avons, grâce à leur expérience, le droit de nous montrer plus clairvoyants qu'eux.”

Ook in verschillende bladen werden vulgariserende historische artikels over de Opstand en de geschiedenis van de Pacificatie gepubliceerd, waarin katholieken en liberalen van de gelegenheid gebruik maakten om hun tegenstrevers alle soorten mis- en wandaden die door de 16de-eeuwse katholieken en calvinisten werden bedreven, voor de voeten te werpen ⁴⁷.

(47) Van katholieke zijde zijn dit: *De Godsdienstige Week van Vlaanderen*, 14 jan. 1876 („Eenige vragen over de Geuzen”); 4 aug. („12 vragen over de feesten der Pacificatie van Gent”); 7, 14 en 28 april, 5 en 26 mei, 16 en 30 juni, 7, 21 en 28 juli, 11 en 25 aug., 1, 8, 15 en 22 sept. („Geuzenhandel”); *Bien Public*, 26 en 28 juill., 3, 6, 9, 13, 17 en 20 août („Lettres sur la Pacification de Gand”, nadien samen in één brochure uitgegeven; de auteur ervan is P. Van Mullem); 4 avr. („Le patriotisme des Gueux”); 4 juill. („Exploits des Gueux, 1566-1576”); 24, 26, 29 en 31 août („Lettres sur la Pacification de Gand. Deuxième partie”); 25 août („La 'Furie Espagnole' à Anvers en 1576”); 6 en 7 sept. („La Pacification de Gand”); *Vlaemsche Leeuw*, 27 mei („De Geuzen van Gent”); *Fondsblad*, 26 en 29 juli („Inleiding tot de Pacificatiefeesten”); 30 juli („Het Spel der Mystificatie te Oudenaarde”); 5 en 6 aug. („Het Spel der Mystificatie te Gent”); 20 aug. („Drie geuzenportretten”); 31 aug. en 1 sept. („De 'Groote Geuzen' — Chronologische lijst van hunne voornaamste 'Heldendaden' voor de 'Vrijheid van 't geweten' en de 'Reyne Leeringh Christi' ”); 2 sept. („De Vader des Vaderlands”); 3 en 4-5 sept. („Wat de 'Groote Geuzen' deden aan het Bestuur”); 10 sept. („Open brief aan den heer Fredericq, professor aan het Koninklijk Atheneum te Gent”); 11-12 sept. (Antwoord op een brief van Fredericq samen met commentaar); 15, 16 en 17 sept. („Een Ontzenuwde Natie”); ook *De Werkman* (van Aalst), het orgaan van Pieter Daens,

Eind augustus 1876 werden de dekens der Gentse gebuurten naar het Stadhuis geroepen waar zij er toe aangespoord werden de inwoners van hun wijken te vragen tijdens de Pacificatiefeesten hun huizen te bevlagen⁴⁸. Als gevolg hierop publiceerde het *Fondsblad* op 1 en de *Vlaamsche Leeuw* op 2 september⁴⁹ een mededeling van de dekens die niet naar het stadhuis waren gegaan en als katholieken niet op de uitnodiging van het stadsbestuur waren ingegaan. In deze mededeling verklaarden zij o.a.: „Onze leuze is deze: *Geene mystificatie. De Gentenaars willen niet gedwongen zijn; zij steken hunnen drapeau uit voor Kerk, voor Koning en voor Vaderland, en niet voor aanhangers van plundersaars, brandstichters, priesterbaters en landverraders, in één woord: voor Geuzen.*”

Tijdens de dagen die de feestelijkheden onmiddellijk voorafgingen werden van liberale en katholieke zijde de laatste pogingen ondernomen om de Gentse bevolking te bewerken. De liberalen publiceerden meerdere artikels waarin zij het grootste succes voor de feesten voorspelden. De katholieken lieten zich niet ontmoedigen en er werd duchtig aan contra-propaganda gedaan. Men hield preken in de kerken⁵⁰, verspreidde pamfletten en zelfs een goed nagemaakte en van buiten nauwelijks te herkennen *Album van de historische stoet der Pacificatie van Gent*⁵¹, die tijdens de eerste uitgang van de stoet, zoals het officiële *Album* van Fredericq, op straat verkocht werd. Meerdere toeschouwers moeten zich hieraan laten vangen hebben en dit blijkt ondermeer uit een brief van een zekere J.B.J. Loeff uit Sas-van-Gent waarin de auteur beweert dat hem in de Veldstraat voor de prijs van 10 ct. een katholiek exemplaar als het ware in de hand geduwd werd⁵².

Volgens *La Flandre Libérale* van 2 september zouden de geestelijken van Gent en omstreken hun parochianen verboden hebben zich tijdens de feesten op straat te begeven en, wat meer is, hen zelfs verboden hebben door het venster te kijken wanneer de stoet voorbijtrok. Dit deed het Brugse blad *De Westvlaming*⁵³ op 2 september opmerken: „*En wij zijn zeker dat er geen enkel pastor in geheel Gent is, die niet zelf naar den stoet zal*

publiceerde op 23 juni, 21 juli, 4 aug. en 8 sept. korte artikels over de Pacificatie, evenals *De Werker*, het orgaan van de Vlaamse secties der Internationale Werkliedenvereniging, in zijn nummers van 16 en 30 juli, 13, 20 en 27 aug. en 10 sept. („De Pacificatie van Gent”). Als liberale bladen zijn er: *Journal de Gand*, 10, 24, 25, 26 en 27 août; 18 en 19 août („L'Esprit de la Pacification de Gand”); 21 en 22 août („La Pacification de Gand”; deze artikels zijn een uittreksel uit het toen nog onuitgegeven werk van Max Gossi (Antwerpen), *La Révolution des Pays-Bas au XVIème siècle*); *La Flandre Libérale*, 7, 13, 20 en 27 févr., 6 en 20 mars, 3, 10 en 14 avr., 1, 15 en 29 mai, 26 juin, 10 en 31 juill. („Marnix de Sainte-Aldegonde. Bourgmestre d'Anvers en 1583”); 2 en 9 sept.

(48) *Bien Public*, 27 août, publiceert de tekst van een uitnodiging tot bevlaging samen met het antwoord van een inwoner van een gebuurtedekenij waarin bedankt wordt voor de eer.

(49) Smalend publiceerde *La Flandre Libérale*, 1 sept., er de Franse vertaling van.

(50) *Journal de Gand*, 21 août.

(51) De tekst ervan was ééntalig Nederlands en bedroeg dan ook 24 p. Een exemplaar wordt bewaard in U.B.G., G.18981¹⁸¹.

(52) S.A.G., V 5³: Varia.

(53) Zie voor dit blad: R. Van Eenoo, *De Pers te Brugge: 1792-1914. Bouwstoffen*. Leuven-Parijs, 1961 (Bijdragen van het Interuniversitair Centrum voor Hedendaagse Geschiedenis, 20), pp. 166-168.

gaan zien. Het is waar men zal hem op straat niet vinden, maar achter de jaloesietjes of gordijntjes zal hij alles naspeuren." De katholieken toonden dat het hen ernst was om eventuele katholieke toeschouwers tijdens de uitgangen van de stoet van de straat te houden want op 3 september richtten verschillende katholieke zondagsscholen feestjes voor ouders en leerlingen in ⁵⁴.

Hoe gespannen de toestand was aan de vooravond van de feesten wordt goed maar enigszins overdreven weergegeven door de *Godsdienstige Week van Vlaanderen* ⁵⁵ die op 25 augustus schreef „Alles loopt te zamen om de kwade driften op te hitsen en tot de uiterste buitensporigheden te brengen: de taal der geuzenbladen met hunne laffe uitvallen tegen de katholieken en hunne geestelijkheid; de verbeeldingen op de wagens der cavalcade met de uitleggingen; een vlaamsch comediestuk, tot lof der geuzerij; geuzengezangen, oproerige muziekstukken, enz... Zekerlijk zullen de Katholieken zich niet laten plunderen, mishandelen, doodslaan. Laffelijk en gansch onrechtveerdig aangerand zouden zij hun leven verdedigen." Ditzelfde blad sprak op 1 september over „de afgrijselijkheden welke de stad Gent gaan bezoedelen" en 's anderendaags, op 2 september, schreef de *Vlaemsche Leeuw*: „Al wat 't Leeuwke weet te zeggen, dat is, dat de katholieken zich op hunne hoede moeten houden, want in plaats van ene Pacificatie, zal het eene Beestificatie zijn."

Het kon niet anders voor die tijd of er werden ook liedjes, zoals over elke actualiteit, gezongen en verspreid. De tekst van twee katholieke werden in enkele bladen gepubliceerd. Het eerste getiteld *De Geuzenommegang* verscheen in de *Vlaemsche Leeuw* van 2 september en, uit zeven strofen bestaande, luidt de eerste als volgt:

Sa, vrienden, 'k ga vertellen
Den geuzenommegang;
Wat Gent zoo voor gaat stellen,
En dat drie dagen lang,...
Wel, jongens, gij zult lachen
Als gij dat alles hoort,
Want elken geuzenwagen
Rolt maar op leugens voort.

Refrein

Altijd liegen
En bedriegen
Dat 's de kunst der geuzenkliek
Ons verwijten
Steenen smijten
Zegt is dat niet Pacificiek?

Het Volksbelang publiceerde het ander op 23 september; de eerste en de laatste strofe ervan hebben de volgende tekst:

(54) *De Werkman*, 8 sept.; *Volksbelang*, 23 sept.

(55) Zie voor dit blad E. Voordeckers, *op. cit.*, pp. 239-240.

Vooruit, o wakkre vlamen
 Vooruit, ten heiligen strijd
 Schaart allen u te zamen
 Vooruit, 't is meer dan tijd.
 De booze Satanszonen
 Zijn stouter dan wel ooit;
 Zij smaden en zij honen
 Wie niets dan weldaad strooit.
 Welaan, het hoofd geheven
 Gestreden hand aan hand,
 Ons goed, ons bloed, ons leven
 Zij God en Vaderland.

Gij wilt gij 't land bevrijden
 Van Papen, zoo gij zegt
 Maar wij, wij willen strijden
 Voor waarheid en voor recht
 Uw droomen blijven droomen.
 Wat valsheid gij ook strooit
 Wij blijven trouw aan Roomen
 Neen, geuzen, zijn wij nooit
 Wij zijn en blijven TJEVEN
 Die eenzaam in ons pand:
 Ons goed, ons bloed, ons leven
 Zij God en Vaderland.

De liberalen bleven echter niet ten achter en ook zij zongen er lustig op los.
 De eerste strofe van hun vreedzamer lied luidde als volgt ⁵⁶:

Het is nu reeds van driehonderd jaar
 Hetgeen wij gezien hebben alle gaar
 Al van de pacificatie van Gent
 Die is geheel de wereld door bekend
 Al van de negen wagens versiert van wapendragers
 Den eersten was bereid voor al de rijke lieden
 Dan volgde geheel de zwiete en ook Margriete
 En geheel den edeldom al van den ouden tijd
 Men had daar ook den prins van Alva met geheel de convereence
 En ook het bestier al van den spaanschen tijd.

Wat er ook van zij de Pacificatiefeesten genoten een grote populariteit,
 waarvan handige handelaars gebruik maakten om hun zakencijfer te doen
 stijgen. Zo was er een zekere Vander Want, uit Gouda, die Pacificatiepijpen
 had laten maken, waarvan hij aan elk lid van de *Commissie voor Kunst en
 Geschiedenis* een gratis exemplaar had doen toekomen ⁵⁷ terwijl het Gents

(56) De tekst werd uitgegeven te Gent, 1876, onder de titel *Pacificatie der Stad
 Gents*. Een exemplaar wordt bewaard in U.B.G., G.18981 ¹⁹⁷.

(57) Verslagboek, Zittingen van 7 en 14 juli.

huis Wille-David aan de feesten aangepaste reclamekaartjes liet verspreiden⁵⁸ en een cigarenfabrikant in de cigarenkistjes die in begin september werden verkocht een herinneringskaartje had doen plaatsen met de tekst *Pacification de Gand. Fabrika de Tabacos Superiores. Habana*⁵⁹. Het top-punt echter was een Brussels likeurhandelaar die ter gelegenheid van de feesten een *Elixir des Gueux* op de markt bracht waarvan hij verzekerde dat hij was *le plus exquis de tous les elixirs connus, hygiénique et digestif* en voor diegenen die er nog zouden aan getwijfeld hebben voegde hij eraan toe *Recette du XVIème siècle*.⁶⁰

Zo brak stilaan de tijd der feestelijkheden aan. Zij werden ingezet op zondag 3 september met de plechtige onthulling in de Pacificatiezaal van het stadhuis van een gedenkteken door burgemeester Charles de Kerckhove de Denterghem, plechtigheid tijdens dewelke schepen A. Wagener en P. Fredericq nogmaals de geschiedenis van de Pacificatie behandelden⁶¹. 's Namiddags kon de stoet wegens de regen niet uitgaan maar 's avonds ging de galavoorstelling door van het historisch drama van E. Van Goethem en Peter Benoit. De dag daarop hield het Willems-Fonds in de Arsenaalzaal naar aanleiding van zijn 25-jarig bestaan een plechtige feestzitting waarop door J. Van Vloten meegedeeld werd dat de uitgeloopte prijs voor de beste verhandeling over de geschiedenis van de Pacificatie niet kon uitgereikt worden en verdaagd werd. 's Namiddags ging dan de stoet voor de eerste maal uit en 's avonds werden op het door de Melomanen ingerichte concert de ouverture van Van den Eeden en de historische cantate van H. Waelput en Emm. Hiel ten gehore gebracht⁶².

De stoet ging daarna nog driemaal uit, nl. op dinsdag 5 en zondag 10 en 17 september. Hij bestond uit tien groepen die respectievelijk gewijd waren aan het Eerverbond der Edelen, de Bloedraad, de Inkwisitie, de Spaanse Furie, de Unie der XVI Provinciën, de Godsdienstvrede, de Terugkeer der Bannelingen, de Prins van Oranje, de Stad Gent en de Ondertekening van de Pacificatie. De feesten brachten veel volk op straat⁶³. Niet alleen talrijke Gentenaren maar ook veel vreemdelingen⁶⁴ namen eraan deel. De spoorwegen hadden talrijke bijzondere treinen naar Gent ingelegd⁶⁵ en als

(58) Exemplaren in U.B.G., G.18981⁶².

(59) Een exemplaar in U.B.G., G.18981⁸⁷.

(60) Een exemplaar in U.B.G., G.18981¹⁸⁷.

(61) Zie: *Ville de Gand. Discours prononcés à l'Hôtel de Ville, le 3 septembre 1876 lors de l'inauguration du monument érigé en souvenir du 300e anniversaire de la Pacification de Gand*. Gand, 1876, 24 p. Er verscheen ook een Nederlandstalige tekst van. Ch. de Kerckhove de Denterghem sprak uitsluitend in het Frans, P. Fredericq uitsluitend in het Nederlands en Wagener sprak in het Frans en daarna in het Nederlands. Voor exemplaren van deze publicatie: U.B.G., G.9368^{3,4}.

(62) Persverslagen van de feestelijkheden vindt men in de *Journal de Gand*, 4-5, 6, 7 en 18 sept.; *Volksbelang*, 9 en 16 sept.; *La Flandre Libérale*, 4, 5, 6-7 en 11 sept.; *Bien Public*, 4, 5, 6 en 18 sept.; *Gazette van Gent*, 4-5, 6-7, 8, 11-12 en 18 sept.; *Nouvelliste de Gand*, 4-5, 6 en 11 sept.; *Gentschen Mercurius*, 4-5, 6-7, 9, 11-12 en 18 sept.; *Fondsblad*, 7 en 8 sept.; *De Vlaemsche Leeuw*, 9 en 16 sept.

(63) *Gazette van Gent*, 4-5 sept.

(64) *Gentschen Mercurius*, 4-5, 6-7 en 18-19 sept.

(65) *Le Moniteur belge*, 31 août 1876, p. 2652.

gevolg van de door Fredericq naar de niet-Gentse Belgische en ook Nederlandse, vooral Zeeuws-Vlaamse, bladen gestuurde verslagen der commissiezittingen zakten heel wat kijklustigen, tot uit Friesland, naar het feestvierende Gent af ⁶⁶. Ook uit de buitengemeenten moeten heel wat toeschouwers geweest zijn want de vraag van de burgemeester van St.-Amands-Puurs om een aantal aanplakbrieven van de Pacificatiefeesten op te sturen omdat „*Un très grand nombre de nos habitants se proposent de se rendre à Gand à cette occasion et la vue de vos magnifiques programmes en entraînera évidemment beaucoup d'autres*”, zal hoogstwaarschijnlijk de enige niet geweest zijn ⁶⁷.

Daarnaast hadden ook de grote en minder grote bladen een reporter naar Gent gestuurd. Dit geldt niet alleen voor belangrijke Brusselse organen, zoals bvb. *L'Indépendance*, *L'Echo du Parlement* en *L'Etoile belge* maar tevens voor provinciebladen zoals de *Précurseur* en *L'Opinion* van Antwerpen, *La Vérité* van Doornik, de *Journal de Mons*, *L'Organe de Mons* en andere meer ⁶⁸. Ook meerdere Nederlandse bladen, zoals bvb. het *Vaderland* van Den Haag en het *Algemeen Handelsblad* van Amsterdam waren vertegenwoordigd terwijl de *Times* van Londen voor de gelegenheid J. Davis als bijzonder correspondent naar Gent had gestuurd ⁶⁹.

Ook grote historici woonden de feesten bij, zoals A. Wauters, Th. Juste, J. Van Vloten, W. Hofdijk en Jan ten Brink, terwijl Motley, L. von Ranke, von Sybel, Gachard en Jonckbloet om slechts de voornaamsten te noemen om een of andere reden de uitnodiging niet konden aanvaardden ⁷⁰.

Hoe stonden de bladen nu tegenover het verloop van de feestelijkheden? De liberale persorganen waren opgetogen over het verloop der feesten en waren eensgezind in hun lovende commentaar waarin zij vooral de pracht van de kledij en de wapenuitrusting der figuranten, het ordelijke verloop van de stoet en het hoog artistiek gehalte van drama en concert benadrukten ⁷¹. In verband met de stoet schreef de *Journal de Gand* op 6 september: „*La foule était énorme et extrêmement enthousiaste. Dans certaines rues, il n'y avait plus une seule place à prendre, même sur les toits*” en over het concert had het de volgende mening: „*Nous rangeons ce concert parmi les plus beaux auxquels nous ayons jamais assisté. La salle contenait assurément plusieurs milliers d'auditeurs.*” De dag tevoren reeds had *La Flandre Libérale* als zijn mening te kennen gegeven: „*Le concert des Mélomanes a réussi au delà toute attente. La salle si grande du Casino est littéralement comble.*” De katholieken daarentegen brachten felle kritiek uit op de feesten. Ze wilden niet in twijfel trekken dat er veel volk langs de straten de stoet had gadegeslagen, maar waar de liberalen de nadruk legden op het

(66) S.A.G., V 5³: Varia.

(67) S.A.G., V 5³: Varia.

(68) S.A.G., V 5³: Varia. Zie ook *Gazette van Gent*, 4-5 sept.

(69) Deze J. Davis was opzettelijk uit Londen naar Gent gezonden. In een brief dd. Londen, 30 aug. werd hij door Edmund Johnson, commissaris-afgevaardigde bij de *Brussels International Exhibition and Congress*, 1876 bij de burgemeester van Gent aanbevolen.

(70) S.A.G., V 5³: Invités.

(71) Zie noot 62.

feit dat al de toeschouwers sympathisanten waren, stelden de katholieke bladen vast dat het min of meer onverschillige nieuwsgierigen waren⁷². *Le Bien Public* schreef in dit verband op 4 september: „*Beaucoup de curieux dans les rues; mais l'enthousiasme est au dessous de zéro. En dehors des cabarets, pour qui les couleurs tricolores constituent un supplément d'enseigne, fort peu de maisons sont décorées.*”

In verband met die bevlagging der huizen had het *Fondsblad* zelfs een onderzoek ingesteld en er iemand op uitgezonden om te tellen hoeveel huizen er in de straten waar de stoet doortrok bevlagd waren in verhouding met het aantal huizen dat de straten telden. Het kwam op 6 september tot de vaststelling, nadat het 47 straten had onderzocht, dat er slechts 320 huizen op een totaal van 1876 bevlagd waren, en dit niettegenstaande iedereen op zaterdag 2 september kosteloos vlaggen op het stadhuis had kunnen verkrijgen en ondanks het feit dat 27 gebuurtedekens propaganda voor de bevlagging hadden gemaakt. Naar uit de lijst op te merken valt zou in de Burchtstraat, waarvan benadrukt wordt dat dit de buurt is van de burgemeester, op een totaal van 108 huizen er slechts 17 bevlagd geweest zijn⁷³. Ook de *Godsdienstige Week van Vlaanderen* was van mening dat men de feesten moeilijk een succes kon noemen en op 8 september schreef het: „*De inrichters van de geuzenvertooning zelven moeten bekennen dat alles verre beneden hunne verwachtingen gebleven is. Nooit werd een feest met meer ophef aangekondigd en met minder bijval bejegend. Nieuwsgierigheid was het gevoel, dat het volk bij den doortocht des stoets bezieldde, en teleurstelling, nadat deze voorbij was; geestdrift, meestemming met hetgeen op de wagens verbeeld werd, niet het minst.*”

Tijdens de feestelijkheden waren door de liberalen platen verspreid van de wagens die in de stoet vertoond werden. Zij werden echter later door de katholieken beantwoord met platen waarop een viertal gecommentarieerde terechtstellingen van katholieke geestelijken afgebeeld werden⁷⁴ terwijl ook nog een klein geschrift verspreid werd dat onder de titel *Gentenaren Weet gij wat de Cavalcade beteekent? Weet gij wat de Gentsche Pacificatie of Bevredegiging is?* en in de vorm van een vraaggesprek tussen *Meester Steven* en *Tieste* de bedoeling had aan te tonen dat men het geld der Gentenaars misbruikt had *om hunnen heiligen godsdienst te bespotten en te vervolgen*⁷⁵.

Op 25 september 1876, toen de feesten al voorbij waren, wijdde de *Godsdienstige Week van Vlaanderen* opnieuw een artikel aan de *Gevolgen der Pacificatiefeesten* waarin het gerustgesteld en dankbaar kon schrijven: „*De Geusche feesten, die in onze stad moesten plaats hebben, zijn nu afgelopen en wij mogen den Heer bedanken omdat Hij de slechte gevolgen, welke zij teueeg konden brengen, heeft afgewend. Ja, wij mogen ons zelfs verheugen, want de Almachtige heeft nog eens het goed uit het kwaad weten te trekken.*” Verheugd voegde dit blad eraan toe: „*Voor de goeden,*

(72) *Ibid.*

(73) S.A.G., V 5⁸: Doyens, Voisinages, Parcours. Zie ook *De Vlaemsche Leeuw*, 9 sept. 1876 („De 'Versiering' der Huizen”).

(74) Voor een exemplaar: S.A.G., D/3 F/5 Stoeten.

(75) Voor een exemplaar: U.B.G., G.9368⁷.

zijn de Pacificatiefeesten eene gelegenheid geweest om hunne gebeden voor Kerk en Staat te verdubbelen. Schoon was het op die ellendige dagen onze kerken door smeekende geloovigen opgepropt te zien en de ontelbare communiën te aanschouwen die als uitboeting den Heere werden opgedragen... Voor de slechten en goddeloozen, zijn de feesten een steek in het hart geweest. Zij hadden gerekend op de medewerking en de geestdrift van het volk, en het volk is stil en bedaard gebleven...".

Ook *De Vlaemsche Evangeliebode*, het orgaan van de hervormde gemeente van Gent ⁷⁶, sprak, op 2 oktober, zijn mening over de Pacificatiefeesten uit. Dit blad stelde weliswaar vast dat de stoet prachtig en indrukwekkend was maar betreurde toch het weinig godsdienstig karakter ervan. In dit verband stelde de auteur van het artikel, C.C.A.L. John, zijn lezers de vraag: „*Kan het christelijk gemoed van ganscher harte een feest medevieren, waar de Heer zijn God geheel buiten gehouden wordt? De liberalen, die zoo gaarne voor de zonen der Geuzen zouden doorgaan, willen liefst alles zonder God doen, en zien niet eens hoe ongunstig zij zich reeds daar door onderscheiden van onze Geuzen der 16e eeuw.*” Het blad besloot met te zeggen: „*De leuze onzer gemeente, ook in hare verhouding tot de gevierde Pacificatie is: Niet met uitwendige vertooningen, niet met kracht of geweld, maar door mijn Geest zal 't geschieden, spreekt de Heere.*”

Hoe de feesten op het gemoed van een zeker deel van de bevolking hadden ingewerkt wordt duidelijk door een artikel van *La Patrie* ⁷⁷ van 20 september waarin meegedeeld wordt dat in de kerk van Akkergem een arbeider er bij de onderpastoor had op aangedrongen dat men zijn kind zou dopen onder de naam *Jeanne-Marie Pacifique*.

Ernstiger waren de gevolgen die de feesten in het Gerecht en het Parlement hadden.

Op 10 september 1876 publiceerde het socialistisch blad *De Werker* ⁷⁸ een artikel over de Pacificatiefeesten waarin het o.a. in deze termen zijn oordeel uitsprak over de zestien fabrieksmeisjes die elk een Nederlandse provincie verbeeld hadden op de wagen die in de stoet aan deze provinciën gewijd was: „*Het is algemeen gekend dat men de helft dier maagden — meisjes zijn, die eene kaart bezitten, waarmede zij des avonds op zekere uren, langs bijzondere straten, de wandelaars door liefderijke woorden tot zich te roepen — Hunne houding liet die overigens raden — Menig vrome liberaal hoorden wij in stilte zuchten: je voudrais faire un tour dans ces 16 Provinces. Waren dit nu de 16 deftigste elementen tot het verbeelden van maagden „onder het liberalismus?”*” Dit artikel, dat van de hand was van Hendrik Swinnen ⁷⁹, werd gedeeltelijk overgenomen door *Le Bien Public* op 12 september en door het Brugse blad *La Patrie*. *Le Bien Public* echter had weliswaar gearzeld de juistheid van deze beweringen te aanvaarden maar er toch onmiddellijk aan toegevoegd dat de houding van zekere personages en het onthaal dat de wagen op zijn tocht ondervond

(76) Zie voor dit blad E. Voordeckers, *op. cit.*, p. 641.

(77) Zie voor dit blad R. Van Eenoo, *op. cit.*, pp. 126-128.

(78) In zijn nummer van 3 sept. had *De Werker* reeds zijn oordeel over de Pacificatiefeesten uitgesproken.

(79) *De Werker*, 3 dec. 1876.

De Werker toch gelijk schenen te geven. Dit was voldoende opdat de liberalen, die in hun bladen deze uitlatingen scherp aanvielen⁸⁰, onmiddellijk een rechterlijk vervolg inspanden namens de zestien meisjes tegen de genoemde bladen. Tijdens de laatste uitgang van de stoet werden aan die juffrouwen overal bloemen aangeboden. Nadat de zaak een aantal keren verdaagd was geworden werd *De Werker*, die pro deo door L. Jottrand sr. verdedigd werd, veroordeeld terwijl *Le Bien Public* en *La Patrie* vrijgesproken werden.

In het Parlement kwamen de Pacificatiefeesten een aantal maanden later ter sprake en wel tijdens de kamerzittingen van 20 en 21 december 1876. Ter gelegenheid van de algemene bespreking van de oorlogsbegroting voor het dienstjaar 1877 interpeleerde de Moerman d'Harlebeke op 20 december de (katholieke) minister van oorlog over de toestemming die deze gegeven had aan het leger om manschappen en materiaal ter beschikking te stellen van de inrichters van de stoet, temeer daar het een politieke manifestatie was met een duidelijk anti-katholiek karakter. Terloops moet hier opgemerkt worden dat de katholieke pers zich van in het begin tegen een deelname van het leger aan de feesten uitgesproken had. Reeds in zijn nummer van 24-25 juli 1876 had het *Fondsblad* geschreven: „*Het eenigste dat, onzes dunkens, aan de troepen gedurende drie dagen kan worden opgelegd is — geconsigneerd te blijven in de kazernen.*”

Luitenant-generaal Thibault, minister van oorlog, antwoordde op deze interpellatie dat hij slechts de toelating gegeven had aan de garnizoenscommandant te Gent nadat burgemeester Ch. de Kerckhove de Denterghem hem de uitdrukkelijke verzekering gegeven had dat de feesten tegen geen enkele partij gericht waren en een louter historisch karakter zouden hebben. Wat er ook van zij de minister bleef bij zijn standpunt maar dit belette niet dat gedurende twee Kamerzittingen de Moerman d'Harlebeke, Kervyn de Volkaersbeke, de Kerckhove de Denterghem, Drubbel, Dumortier, Van Humbeeck, Bara en anderen in de hoge vergadering de betekenis van de Pacificatie van Gent en de Inkwisitie aan een streng onderzoek onderwierpen en aan de hand van meerdere studies en bronnenuitgaven, o.a. Groen van Prinsterers *Archives de la Maison de Nassau*, elk hun visie gaven op het verloop van de geschiedenis van de godsdienstige beroerten en de Opstand, en dit allemaal tijdens de bespreking van de oorlogsbegroting voor 1877⁸¹. Ook deze debatten vonden een echo in de pers⁸², waar dezelfde argumenten zowel door katholieken als liberalen nogmaals werden herhaald.

De Pacificatiefeesten hebben ook nog een ander gevolg gehad, nl. een op zuiver wetenschappelijk gebied. In 1876 immers zagen een aantal bronnen-publicaties over de Pacificatie het licht. Moeten hier vermeld worden: de uitgave in het Bulletin van de Commission Royale d'Histoire door de Ieperse stadsarchivaris I.L.A. Diegerick van de *Documents concernant la*

(80) *La Flandre Libérale*, 15 sept.; *Journal de Gand*, 15 en 18 sept.; *Volksbelang*, 16 sept.

(81) *Annales Parlementaires de Belgique. Chambre des Représentants*, 1876|1877, pp. 187-199.

(82) *Bien Public*, 22 dec.; *Volksbelang*, 23 dec.

Pacification de Gand qui se trouvent aux archives de la ville d'Ypres, de uitgave door L. Verhaeghe de Naeyer van de *Actes diplomatiques de la Pacification de Gand* (Brussel, 1876), de herdruk van de *Discours concernant le vray entendement de la Pacification de Gand* (Gent, 1876) en *Zes geuzenliederen, gezongen in de historische stoet, uitgegeven ten voordeele van het Willemsfonds, de Kring Zonder Naam en l'Avenir* (Gent, 1876). Daarnaast dienen nog een aantal studies vermeld waarvan die van Th. Juste *La Pacification de Gand et le Sac d'Anvers, 1576* (Brussel 1876)⁸³ moet aangestipt worden alsook die van P.V. Bets, pastoor te Neerlinter, getiteld *De Pacificatie of Bevrediging van Gent, beschouwd in hare wording, wezen, voorstanders en verdrukkers*⁸⁴, waarvan in 1877 reeds een tweede bijgewerkte druk verscheen, en die van P. Alberdingk Thym, hoogleraar te Leuven, onder de titel *De Vroolijke historie van Ph. van Marnix van Ste-Aldegonde, en zijne vrienden; eene zedeschets opgedragen aan al zijne bewonderaars* (Leuven, 1876)⁸⁵.

Tot zover de polemiek die in de Gentse pers naar aanleiding van het derde eeuwfeest van de Pacificatie van Gent plaats vond. Hij is typisch voor het verschil van opvatting dat in de 19e eeuw kon bestaan ten aanzien van een historisch feit, waarvan de actuele betekenis, gezien de politieke en ideologische constellatie van de tijd, bijzonder scherp werd aangevoeld.

(83) Besproken door *Journal de Gand*, 4 juni, en door *La Flandre Libérale*, 8 juni.

(84) Besproken door *Fondsenblad*, 11 aug.

(85) Besproken door *Bien Public*, 19 juni.